

PRZESŁUCHANIE MAŁOLETNIEGO ŚWIADKA W POSTĘPOWANIU KARNYM

Poradnik dla profesjonalistów

FUNDACJA
DAJEMY
DZIECIOM
SIŁĘ

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Współfinansowano ze środków –
Funduszu Sprawiedliwości, którego
dysponentem jest Minister
Sprawiedliwości

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

www.mis.gov.pl

Recenzenci:

Teresa Jaśkiewicz-Obydzińska
dr Małgorzata Szeroczyńska

Redakcja i korekta: Maciej Czerwiński

Projekt graficzny: Norbert Grzelka

Zdjęcie na okładce: © Maciej Krüger

Copyright © 2018 Fundacja Dajemy Dzieciom Się

ISBN 978-83-65675-07-1

Fundacja Dajemy Dzieciom Się

03-926 Warszawa, ul. Walecznych 59

Tel. (22) 616 65 05

fdds@fdds.pl

www.fdds.pl

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska. Tekst licencji dostępny jest na stronie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Fundacji Dzieci Niczyje.

PRZESŁUCHANIE MAŁOLETNIEGO ŚWIADKA W POSTĘPOWANIU KARNYM

Poradnik dla profesjonalistów

Spis treści

- 5 **ROZDZIAŁ 1**
Regulacje prawne dotyczące przesłuchiwania dzieci w Polsce
– *Justyna Podlewska*
- 19 **ROZDZIAŁ 2**
Psychologiczna perspektywa przesłuchania dziecka
– *Alicja Budzyńska*
- 31 **ROZDZIAŁ 3**
Organizacja przesłuchania dziecka
– *Monika Horna-Cieślak, Alicja Budzyńska, Paulina Mastowska*
- 45 **ROZDZIAŁ 4**
Rola i zadania biegłego psychologa w przesłuchaniu
małoletniego świadka
– *Alicja Budzyńska*
- 57 **ROZDZIAŁ 5**
Przygotowanie małoletnich świadków do udziału w przesłuchaniu
– *Alicja Budzyńska*
- 63 **ROZDZIAŁ 6**
Realizacja przesłuchania dziecka
– *Alicja Budzyńska*
- 81 **ROZDZIAŁ 7**
Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną
– *dr Elżbieta Pieńkowska, dr Izabela Fornalik*

Regulacje prawne dotyczące przestępciwania dzieci w Polsce

Justyna Podlewska

Dziecko oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność¹. Jak wskazano w Deklaracji Praw Dziecka² – „dziecko, z uwagi na swoją niedojrzałość fizyczną oraz umysłową, wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej ochrony prawnej, zarówno przed, jak i po urodzeniu”.

W polskim porządku prawnym nie ma jednej ustawy ani jednego zbioru przepisów regulujących sytuację prawną, rodzinną i cywilną dziecka. Przepisy normujące sytuację dziecka znajdziemy w różnych aktach prawnych: Konstytucji, Kodeksie cywilnym (kc), Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (krio), ustawie o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej, ustawie o opiece nad dziećmi do lat 3, a także Kodeksie karnym (kk) i Kodeksie postępowania karnego (kpk).

Z dwoma ostatnimi aktami prawnymi mamy do czynienia w sytuacji, kiedy na szkodę dziecka zostało popełnione przestępstwo, np. kradzieży, pobicia czy wykorzystywania seksualnego. Dziecko – tak samo jak dorosły – z chwilą popełnienia na jego szkodę czynu karalnego staje się pokrzywdzonym w toczącym się postępowaniu. Bez względu na wiek każda osoba pokrzywdzona przestępstwem ma wynikające z tego określone prawa i obowiązki. Przede wszystkim w sytuacji popełnienia przestępstwa organy ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości, czyli policja, prokuratura i sąd karny, muszą określić, czy do przestępstwa doszło, ustalić sprawcę oraz okoliczności przestępstwa,

1 Konwencja o prawach dziecka, art. 1, Dz.U.1991.120.526 z dnia 23 grudnia 1991 r.

2 <http://www.un-documents.net/a14r1386.htm>.

a po przeprowadzeniu postępowania dowodowego zdecydować, czy sprawca jest winny, i – jeśli tak – wymierzyć mu karę.

Zgodnie z art. 2 kpk³ celami postępowania są:

1. wykrycie sprawcy przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej oraz uchronienie osoby niewinnej przed odpowiedzialnością;
2. stosowanie środków przewidzianych w prawie karnym w taki sposób, aby zwalczać przestępstwa, zapobiegać ich popełnianiu oraz wzmacniać poszanowanie prawa i zasad współżycia społecznego;
3. uwzględnienie prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego oraz poszanowanie jego godności;
4. rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym terminie.

Organy wymiaru sprawiedliwości realizują powyższe cele, prowadząc postępowanie dowodowe. Dowód w postępowaniu karnym to każdy dopuszczalny przez prawo karne procesowe środek służący dokonaniu ustaleń okoliczności przestępstwa. Jednym z najważniejszych dowodów w postępowaniu karnym są zeznania świadków. W sposób naturalny dziecko pokrzywdzone przestępstwem staje się jego świadkiem i jest zobowiązane złożyć zeznania. Może się również zdarzyć, że dziecko niebędące bezpośrednio pokrzywdzone przestępstwem jest jego świadkiem.

Szczególną kategorię stanowią świadkowie, którzy są równocześnie pokrzywdzonymi w sprawie. Dla nich składanie zeznań może stanowić wyjątkową trudność. Przesłuchiwanie, którzy nie ukończyli 18 lat, określani są jako „małoletni świadkowie”. Przepisy nie wskazują dolnej granicy wieku małoletniego świadka. [...] Dzieci mogą być źródłem bardzo istotnych dla rozstrzygnięć prawnych informacji jako wiarygodni świadkowie. Warunkiem jest jednak prowadzenie z nimi rozmowy w bezpiecznej atmosferze oraz w sposób uwzględniający ich możliwości rozwojowe.⁴

Idea zawarta powyższym cytacie została przełożona na konkretne przepisy Kodeksu postępowania karnego, które zapewniają szczególny tryb przesłuchania w przypadku małoletnich pokrzywdzonych i świadków.

Artykuły 185a, 185b i 185d kpk regulują przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego (art. 185a), małoletniego świadka (art. 185b) oraz wprowadzają wymóg przesłuchiwania w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach, które mają zapewnić małoletniemu świadkowi swobodę wypowiedzi i poczucie bezpieczeństwa (art. 185d).

3 Dz.U.2018.1987.

4 Sajkowska, M. (red.). (2010). Dziecko wykorzystywane seksualnie diagnoza, interwencja, pomoc psychologiczna. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.

Historia wdrożenia do polskich regulacji prawnych trybu ochronnego przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego sięga roku 2003, kiedy do Kodeksu postępowania karnego wprowadzono pierwszą wersję art. 185a. Dotyczyła ona jedynie dzieci, które w chwili czynu nie ukończyły 15 roku życia, pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. Ponadto wskazywała możliwość (ale nie obowiązek) nagrania przesłuchania, ale nie określała warunków, jakie powinien spełniać przyjazny pokój przesłuchań. Przede wszystkim zaś określała opisany powyżej tryb przyjaznego przesłuchania jako fakultatywny. To od decyzji organu prowadzącego zależało, czy dziecko zostanie przesłuchane w przyjaznych warunkach tylko raz czy kilkakrotnie w toku całego postępowania: na policji, przez prokuratora i na sali sądowej.

Wraz z wejściem do Kodeksu postępowania karnego przepisów regulujących przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego rozpoczęły się działania rzecznicze Fundacji Dzieci Niczyje (dziś Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę) mające na celu określenie metodyki przesłuchania dziecka oraz odpowiednich warunków, czyli specjalnie przystosowanego pomieszczenia (przyjaznego pokoju przesłuchań), obligatoryjnego nagrywania czynności przesłuchania, przeszkolenia specjalistów prowadzących przesłuchanie oraz opracowania protokołów prowadzenia przesłuchań.

W 2005 r. ustawodawca znowelizował art. 185a kpk, rozszerzając ochronę małoletnich pokrzywdzonych. Najważniejszą zmianą było wprowadzenie obligatoryjności przesłuchania w trybie 185a kpk, czyli wszystkie dzieci pokrzywdzone spełniające kryteria artykułu miały być przesłuchiwane w charakterze świadka tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub zażąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego. Ochrona nadal dotyczyła dzieci poniżej 15 roku życia, ale nie w chwili czynu, a w momencie przesłuchania – istotnie zatem zawężił się krąg uprawnionych do przyjaznego przesłuchania. Ochronę natomiast rozszerzono i oprócz małoletnich ofiar wykorzystywania seksualnego miała ona obejmować również małoletnie ofiary przestępstw przeciwko rodzinie i opiece, w tym przede wszystkim przestępstwa znęcania się (207 kk). Ponadto ustawodawca zauważył dzieci, które były świadkami przestępstw – dodano art. 185b kpk, a w nim prawo do ochronnego, jednorazowego przesłuchania małoletnich świadków, którzy w chwili przesłuchania nie ukończyli 15 lat, w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub o przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. Decyzja o takim przesłuchaniu zależała jednak od organu prowadzącego oraz od tego, czy zeznania tego świadka mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

W 2014 r. ustawodawca dokonał kolejnej obszernej i – z dzisiejszej perspektywy najważniejszej – nowelizacji art. 185a kpk, która nadała czynności przyjaznego przesłuchania aktualny kształt.

Obecnie ochrona dziecka pokrzywdzonego przestępstwem w sytuacji bycia świadkiem w postępowaniu jest zróżnicowana ze względu na status małoletniego – czy jest to pokrzywdzony czy jedynie świadek, oraz ze względu na wiek pokrzywdzonego – do 15 roku życia i po ukończeniu 15 lat.

W aktualnym stanie prawnym art. 185a kpk reguluje sytuację małoletnich pokrzywdzonych, art. 185b – sytuację małoletnich świadków, a art. 185d – określa, że przesłuchania przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą oraz daje delegację Ministrowi Sprawiedliwości do wydania rozporządzenia w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania oraz warunków, jakim powinny odpowiadać pomieszczenia przeznaczone do przeprowadzania takich przesłuchań, w tym ich wyposażenie techniczne, mając na względzie konieczność zapewnienia swobody wypowiedzi i poczucia bezpieczeństwa osób przesłuchiwanym.

Małoletni pokrzywdzeni przestępstwem, który w chwili przesłuchania nie ukończyli 15 lat, obowiązkowo muszą być przesłuchiwać w przyjaznym pokoju przesłuchań i tylko raz w toku całego postępowania, jeśli są pokrzywdzonymi w sprawach o:

- przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej;
- przestępstwa określone w Kodeksie karnym w rozdziałach XXIII (bezprawne pozbawienie wolności, handel ludźmi, groźba karalna, nękanie, zmuszanie do określonego zachowania, publikacja wizerunku nagiej osoby bez jej zgody, zabieg leczniczy bez zgody, naruszenie miru domowego), XXV (zgwałcenie, wykorzystanie bezradności, wykorzystanie zależności, wykorzystywanie seksualne, *grooming*, propagowanie pedofilii, kazirodztwo) i XXVI (bigamia, znęcanie się, rozpijanie małoletniego, niealimentacja, porzucenie małoletniego do 15 roku życia, uprowadzenie małoletniego do 15 roku życia, organizowanie bezprawnej adopcji).

Warunki przesłuchania odbywającego się w odpowiednio przystosowanym pokoju określa Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c kpk⁵.

Sposób przesłuchania reguluje § 2 art. 185a kpk. Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa w tzw. pokoju sędziowskim. W przesłuchaniu mają prawo wziąć udział prokurator, obrońca oraz pełnomocnik

5 Dz.U.2013.1642.

pokrzywdzonego. Prawo to dotyczy także przedstawiciela ustawowego albo osoby, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje, oraz osoby pełnoletniej wskazanej przez pokrzywdzonego, jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego. Do decyzji organu prowadzącego przesłuchanie należy, czy osoby te będą przebywały w pokoju technicznym czy też pozostaną w poczekalni. Obligatoryjne jest sporządzenie zapisu obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytanie protokołu przesłuchania, którego małoletni świadek nie musi podpisywać. Zgodnie z art. 149 § 1 kpk protokół posiedzenia podpisują jedynie przewodniczący i protokolant. Przepis nie przewiduje, aby w czynności przesłuchania uczestniczył podejrzany lub oskarżony – jego interesy reprezentuje obrońca.

Jednorazowość przesłuchania jest ograniczona dwoma wyjątkami – zaistnieniem istotnych okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, oraz żądaniem oskarżonego, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego. Jest to trudna sytuacja dla pokrzywdzonego dziecka, które otrzymuje ochronę w postaci jednorazowego przesłuchania, ale w perspektywie możliwe jest kolejne przesłuchanie. O ile sądy doskonale radzą sobie z warunkiem istotnych okoliczności, zawsze indywidualnie decydując o ponownym przesłuchaniu i mając na względzie dobro zarówno małoletniego, jak i postępowania, o tyle żądanie kolejnego przesłuchania w sytuacji, kiedy oskarżony nie miał pełnomocnika, jest przesłanką na ogół skutkującą ponownym przesłuchaniem dziecka.

Orzecznictwo Sądu Najwyższego było w tym zakresie bardzo restrykcyjne, wskazując, że nie można ograniczyć w żaden sposób prawa oskarżonego do obrony. Obecnie Sąd Najwyższy złagodził nieco linię orzecniczą, wskazując, że żądaniu ponowienia przesłuchania z powodu nieobecności obrońcy podejrzanego przy przesłuchaniu pokrzywdzonego należy zadośćuczynić, ale jednak tylko pod warunkiem, że ponowne przesłuchanie jest możliwe z uwagi na aktualny stan zdrowia psychicznego małoletniego, a ponadto nie wywrze realnie negatywnego wpływu na jego obecny stan psychiczny, czyli nie pogorszy tego stanu⁶. W odpowiedzi na te trudności przepis 185a kpk w § 2 wskazuje, że jeżeli oskarżony zawiadomiony o tej czynności nie ma obrońcy z wyboru, sąd wyznacza mu obrońcę z urzędu.

Realnym problem jest nie brak obrońcy skarżonego na przesłuchaniu małoletniego pokrzywdzonego, ale brak samego oskarżonego. Jak wynika ze spraw prowadzonych w Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę, prokuratura przeprowadza czynność przesłuchania dziecka jako jedną z pierwszych w postępowaniu, występując do sądu o przesłuchanie

6 Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2016 r. V KK 246/16, LEX nr 2148670.

dziecka na wczesnym etapie sprawy, kiedy nie ma podejrzanego. W takiej sytuacji bardzo trudno uniknąć kolejnego przesłuchania dziecka.

W sytuacji, kiedy małoletni pokrzywdzony jest ofiarą przestępstw wskazanych wyżej, ale ukończył 15 lat, również przysługuje mu ochrona w postaci przyjaznego przesłuchania, pod warunkiem, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny. Informacja o tym może zostać przekazana do postępowania przez przedstawiciela ustawowego dziecka w postaci zaświadczenia od terapeuty pokrzywdzonego dziecka.

Jeśli małoletni nie jest pokrzywdzonym, a jedynie świadkiem przestępstwa, również przysługuje mu tryb ochronnego przesłuchania, jednak kryteria są bardziej restrykcyjne. Małoletniemu przysługuje ochrona, gdy był świadkiem przestępstw popełnionych z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określonych w rozdziałach XXV i XXVI Kodeksu karnego. Świadek, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, ma prawo do takich samych warunków jak pokrzywdzony, jednak powinno się go przesłuchiwać tylko wtedy, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

Inny tryb ochronny przysługuje małoletnim świadkom w tych samych sprawach, którzy w chwili przesłuchania ukończyli 15 lat. Przesłuchanie odbywa się w trybie określonym w art. 177 § 1a kpk – przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. Warunkiem takiego przesłuchania jest uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania małoletniego świadka lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

Tryb ochronny przesłuchania nie przysługuje świadkom, którzy współdziałali lub których czyny pozostają w związku z przestępstwem, o które toczy się postępowanie karne.

Warto wskazać, że wprowadzenie do postępowania karnego szczególnego trybu przesłuchania małoletnich świadków i pokrzywdzonych zaowocowało regulacjami ochronnymi również w innych przepisach. Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela⁷ w art. 85h i kolejnych reguluje ochronny tryb przesłuchania dziecka, biorącego udział w postępowaniu dyscyplinarnym wobec nauczyciela. Przepis przewiduje ochronę dla małoletniego świadka analogiczną do określonej w Kodeksie postępowania karnego, bez ograniczeń wiekowych. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich⁸ w art. 20 wprost nakazuje stosować przepisy art. 185a,

7 Dz.U.2018.967.

8 Dz.U.2018.969.

185b i 185d kpk do przesłuchania osób małoletnich innych niż nieletni (czyli sprawca czynu karalnego, odpowiadający przed sądem rodzinnym i opiekuńczym).

Warunki przesłuchania określa art. 185d kpk, wskazując, że przesłuchania w trybie określonym w art. 185a–185c przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza nią. Natomiast Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c kpk precyzuje te warunki, określając sposób przygotowania przesłuchania oraz warunki, jakim powinny odpowiadać pomieszczenia przeznaczone do przeprowadzania przesłuchania⁹.

Rozporządzenie sankcjonuje funkcjonującą od lat organizację przyjaznego pokoju przesłuchań w postaci wydzielonego pokoju, w którym odbywa się przesłuchanie (tzw. pokoju sędziowskiego), oraz pokoju technicznego. Ponadto przyjazny pokój przesłuchań powinien być wyposażony w przedpokój/poczekalnię i toaletę/łazienkę, a także w urządzenia techniczne umożliwiające zdalną rejestrację zdarzeń w całym pokoju przesłuchań oraz rejestrację mimiki dziecka.

Pokój przesłuchań służy do przeprowadzenia przesłuchania świadka przez sędziego w obecności i z udziałem biegłego psychologa oraz – jeżeli został powołany – tłumacza, a pokój techniczny to pomieszczenie przylegające do pokoju przesłuchań i oddzielone od niego lustrem obserwacyjnym (inaczej weneckim) albo pomieszczenie połączone z pokojem przesłuchań za pomocą środków technicznych umożliwiających przeprowadzenie przesłuchania na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. W tym ostatnim wypadku pokój techniczny może znajdować się w innym budynku niż pokój przesłuchań. Pokój techniczny umożliwia uczestniczenie w przesłuchaniu prokuratorowi, obrońcy oraz pełnomocnikowi pokrzywdzonego, jeśli jest ustanowiony. W tym pokoju tym przebywa również protokolant. Za zgodą sędziego w pokoju przesłuchań może przebywać rodzic / opiekun prawny lub osoba, pod której pieczęą pokrzywdzony pozostaje, a także osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego. Ważne jest, że rozporządzenie nakazuje, że pokój przesłuchań znajdujący się w budynku sądu, prokuratury lub policji musi mieć odrębne wejście lub być zlokalizowany w taki sposób, aby dojście do niego nie prowadziło przez części budynku, gdzie przebywają oskarżeni, zatrzymani lub pokrzywdzeni innymi czynami. Służy to dodatkowej ochronie dziecka. W trosce o właściwą realizację przesłuchania małoletniego Fundacja Dzieci Niczyje w latach 2008–2016 prowadziła wraz z Ministerstwem Sprawiedliwości procedurę certyfikowania miejsc przesłuchiwania dzieci.

9 Dz.U.2013.1642.

Ideą, która przyświecała ustawodawcy przy wprowadzaniu art. 185a, 185b i 185d kpk do porządku prawnego, była konieczność „szczególnej ochrony psychiki małoletnich świadków, przesłuchiwanym w postępowaniu karnym, bez względu na to, czy są oni pokrzywdzonymi przestępstwem czy też nie. Uczestniczenie dziecka w przesłuchaniu w ramach postępowania przygotowawczego, a następnie na rozprawie głównej, wpływa na jego psychikę destrukcyjnie. Ten stan rzeczy dodatkowo pogłębia każde dodatkowe przesłuchanie”¹⁰. Ustawodawca w uzasadnieniu nowelizacji art. 185a i 185b kpk wskazał, że „celem zmian projektowanych w przepisach proj. art. 185a i 185b kpk, a także powiązanych z nimi propozycji dotyczących proj. art. 147 § 2a, jest wzmocnienie ochrony małoletnich świadków przed negatywnymi skutkami wielokrotnego przesłuchiwania w obecności oskarżonego. [...] Zmiany projektowane w treści art. 185a i 185b kpk bazują na założeniu, że wobec małoletniego pokrzywdzonego składającego zeznania w charakterze świadka oraz małoletniego świadka niebędącego pokrzywdzonym należy stosować inny zakres i poziom ochrony w procesie karnym. Małoletni pokrzywdzony powinien być chroniony przed wtórną wiktymizacją, utrwaleniem się w jego psychice traumatycznych przeżyć wywołanych popełnionym czynem zabronionym. W przypadku świadka, który nie jest pokrzywdzonym, celem prowadzenia przesłuchania w szczególnym trybie jest przede wszystkim ograniczenie negatywnych przeżyć psychicznych związanych z samą czynnością przesłuchania. Za objęciem wyższym standardem ochrony właśnie świadków będących pokrzywdzonymi optują również dyrektywy unijne”¹¹.

10 Ustawa z dnia 3 czerwca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U.2005.141.1181) weszła w życie 29 sierpnia 2005 r.

11 <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/4804/76344/dokument53840.pdf>.

Tryby przesłuchiwania małoletnich świadków

DZIECKO POKRZYWDZONE PRZESTĘPSTWEM

Tryb 1 obligatoryjny – pokrzywdzony do 15 roku życia

Kto?	Dziecko ofiara przestępstwa do 15 roku życia.
Kiedy?	W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy czy groźby bezprawnej lub określone w Kodeksie karnym w rozdziałach XXIII (bezprawne pozbawienie wolności, handel ludźmi, groźba karalna, nękanie, zmuszanie do określonego zachowania, publikacja wizerunku nagiej osoby bez jej zgody, zabieg leczniczy bez zgody, naruszenie miru domowego), XXV (zgwałcenie, wykorzystanie bezradności, wykorzystanie zależności, wykorzystywanie seksualne, grooming, propagowanie pedofilii, kazirodztwo) i XXVI (bigamia, znęcanie się, rozpijanie małoletniego, niealimentacja, porzucenie małoletniego do 15 roku życia, uprowadzenie małoletniego do 15 roku życia, organizowanie bezprawnej adopcji).
Jak?	Tylko raz w toku całego postępowania, z obowiązkową rejestracją audio i wideo przesłuchania.
W jakich warunkach?	W przyjaznym pokoju przesłuchań.
Kto przesłuchuje?	Sąd w przyjaznym pokoju przesłuchań na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa.
Kto uczestniczy?	Prokurator, obrońca oskarżonego, pełnomocnik pokrzywdzonego – w pokoju technicznym oraz rodzic / opiekun prawny / kurator procesowy / osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego – w pokoju technicznym lub poczekalni (na podstawie decyzji sędziego).
Warunek	Zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

Tryb 2 fakultatywny – pokrzywdzony powyżej 15 roku życia

Kto?	Dziecko-ofiara przestępstwa powyżej 15 roku życia.
Kiedy?	W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w Kodeksie karnym w rozdziałach XXIII (bezprawne pozbawienie wolności, handel ludźmi, groźba karalna, nękanie, zmuszanie do określonego zachowania, publikacja wizerunku nagiej osoby bez jej zgody, zabieg leczniczy bez zgody, naruszenie miru domowego), XXV (zgwałcenie, wykorzystanie bezradności, wykorzystanie zależności, wykorzystywanie seksualne, grooming, propagowanie pedofilii, kazirodztwo) i XXVI (bigamia, znęcanie się, rozpijanie małoletniego, niealimentacja, porzucenie małoletniego do 15 roku życia, uprowadzenie małoletniego do 15 roku życia, organizowanie bezprawnej adopcji).
Jak?	Tylko raz w toku całego postępowania, z obowiązkową rejestracją audio i wideo przesłuchania.
W jakich warunkach?	W przyjaznym pokoju przesłuchań.
Kto przesłuchuje?	Sąd w przyjaznym pokoju przesłuchań na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa.
Kto uczestniczy?	Prokurator, obrońca oskarżonego, pełnomocnik pokrzywdzonego – w pokoju technicznym oraz rodzic / opiekun prawny / kurator procesowy / osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego – w pokoju technicznym lub poczekalni (na podstawie decyzji sędziego).
Warunek	Przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na stan psychiczny pokrzywdzonego.

DZIECKO ŚWIADEK PRZESTĘPSTWA

Tryb 3 obligatoryjny – świadek przestępstwa do 15 roku życia

Kto?	Dziecko-świadek przestępstwa do 15 roku życia.
Kiedy?	W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone Kodeksie karnym w rozdziałach XXV (zgwałcenie, wykorzystanie bezradności, wykorzystanie zależności, wykorzystywanie seksualne, grooming, propagowanie pedofilii, kazirodztwo) i XXVI (bigamia, znęcanie się, rozpijanie małoletniego, niealimentacja, porzucenie małoletniego do 15 roku życia, uprowadzenie małoletniego do 15 roku życia, organizowanie bezprawnej adopcji).
Jak?	Tylko raz w toku całego postępowania, z obowiązkową rejestracją audio i wideo przesłuchania.
W jakich warunkach?	W przyjaznym pokoju przesłuchań.
Kto przesłuchuje?	Sąd w przyjaznym pokoju przesłuchań na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa.
Kto uczestniczy?	Prokurator, obrońca oskarżonego, pełnomocnik pokrzywdzonego – w pokoju technicznym oraz rodzic / opiekun prawny / kurator procesowy / osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego – w pokoju technicznym lub poczekalni (na podstawie decyzji sędziego).
Warunek	Zeznania świadka mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

Tryb 4 obligatoryjny – świadek przestępstwa powyżej 15 roku życia

Kto?	Dziecko-swiadek przestępstwa powyżej 15 roku życia.
Kiedy?	W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w Kodeksie karnym w rozdziałach XXV (zgwałcenie, wykorzystanie bezradności, wykorzystanie zależności, wykorzystywanie seksualne, grooming, propagowanie pedofilii, kazirodztwo) i XXVI (bigamia, znęcanie się, rozpijanie małoletniego, niealimentacja, porzucenie małoletniego do 15 roku życia, uprowadzenie małoletniego do 15 roku życia, organizowanie bezprawnej adopcji).
Jak i w jakich warunkach?	Przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku.
Kto przesłuchuje?	Sąd z możliwym udziałem biegłego psychologa.
Kto uczestniczy?	Osoby obecne na sali sądowej.
Warunek	Uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

Psychologiczna perspektywa przesłuchania dziecka

Alicja Budzyńska

Przesłuchanie jako szczególna forma interakcji

W rozumieniu prawnym przesłuchanie jest czynnością procesową polegającą na złożeniu zeznań przez świadka przestępstwa lub osobę pokrzywdzoną przestępstwem. Zatem zeznanie określa wypowiedź świadka ukierunkowaną na treści związane z przedmiotem sprawy, rejestrowaną i obwarowaną obowiązkiem mówienia prawdy.

Z perspektywy psychologa spełniająca powyższe kryteria sytuacja przesłuchania jest szczególną formą komunikacji interpersonalnej. Jej specyfika polega na braku równowagi między rozmówcami – świadkiem składającym zeznanie i osobą przesłuchującą. Prowadzący przesłuchanie reprezentuje władzę, kieruje czynnością, korzysta ze swoich uprawnień, wiedzy i doświadczenia zawodowego, zmierza do uzyskania informacji od świadka, zadając niejednokrotnie pytania dla niego trudne lub krępujące, ocenia go i jego wypowiedzi, konfrontując je z innymi dowodami w sprawie. Z kolei świadek jest zobligowany przepisami do stawienia i udziału w czynności procesowej, odpowiada na nietatwe pytania bez względu na własną motywację w tym zakresie, stosunek do prowadzonego postępowania oraz uprawnione do oceny rozmówcy.

Dysproporcje nabierają szczególnego znaczenia w przypadku małoletnich świadków, dla których sytuacja procesowa często jest niezrozumiała i zagrażająca oraz których rozwój intelektualny i społeczno-emocjonalny stanowią dodatkową trudność w komunikowaniu się z dwiema dorosłymi, obcymi osobami. Dzieci postrzegają, rozumieją i opisują świat ze swojej perspektywy, wynikającej z wieku i możliwości rozwojowych.

Nie mają schematów poznawczych, które zakłócają obraz i spostrzeżenia. Mogą być zatem bardzo ważnymi świadkami. Warunkiem uzyskania od nich wartościowego materiału dowodowego jest stworzenie bezpiecznej dla nich relacji w czasie przesłuchania i komunikowanie się z nimi w sposób dla nich zrozumiały. Są to zasady minimalizujące dysproporcje między dzieckiem a przesłuchującymi je profesjonalistami. Takie podejście będzie zgodne zarówno z interesem postępowania karnego, jak i dobrem małoletniego, ponieważ pozwoli na uniknięcie jego wtórnej wiktymizacji, wynikającej z udziału w procedurach karnych.

Psychologiczny obraz dziecka pokrzywdzonego przestępstwem lub świadka przestępstwa

Prezentowane przez dzieci psychologiczne konsekwencje urazowego doświadczenia są zróżnicowane. Mogą występować na poziomie myśli, uczuć, zachowań i objawów psychosomatycznych, wpływając na rozwój fizyczny, poznawczy, społeczny i psychoseksualny. Pojawiać się mogą bezpośrednio po trudnym doświadczeniu związanym z przedmiotem sprawy lub w okresie późniejszym, niejednokrotnie znacznie odbiegającym od urazu, w kolejnej fazie rozwojowej lub kolejnym etapie życia. Mają również swoją dynamikę, zmieniając swój obraz i stopień nasilenia.

Identyfikacja symptomów krzywdzenia małoletniego jest bardzo złożona. Zawsze muszą być one rozpoznawane w odniesieniu do możliwości rozwojowych dziecka i jego swoistych cech, sytuacji rodzinnej i środowiskowej. Każdorazowo niezbędna jest również analiza kontekstu sytuacyjnego, w jakim wystąpiły objawy możliwe do zdefiniowania jako konsekwencje krzywdzenia.

Większość psychologicznych symptomów krzywdzenia to objawy nieswoiste, które mogą być skutkiem różnych rodzajów przemocy i różnych doświadczeń. Te same myśli, uczucia, dolegliwości psychosomatyczne i zachowania dziecka mogą wynikać z różnych form doświadczanej przez nie przemocy. Wśród symptomów nieswoistych, na poziomie przeżywanych emocji, na szczególną uwagę zasługują: strach, niepokój, lęk, poczucie zagrożenia, osamotnienia, bezradności, krzywdy i winy, wstyd, smutek i stany depresyjne, niska samoocena, brak wiary w swoje możliwości i zaufania do innych osób, napięcie emocjonalne, złość wobec siebie oraz innych osób, nienawiść. Charakterystyczna jest przy tym ambiwalencja przeżywanych uczuć, widoczna również w stosunku do sprawcy krzywdzenia. Powyższe uczucia i stany emocjonalne przekładają się na zmiany w funkcjonowaniu dziecka. Prowadzą niejednokrotnie do regresu w rozwoju poznawczymi i społecznym, zmian zachowań oraz przyzwyczajień,

wycofywania się z wcześniejszych aktywności i relacji z otoczeniem, apatii, reakcji agresywnych oraz autoagresywnych.

Tylko nieliczne symptomy można zaklasyfikować jako swoiste dla określonej formy przeżytej przez dziecko krzywdy, a więc takie, które z pewnością lub bardzo wysokim prawdopodobieństwem wskazują na doświadczenie określonego urazu. Swoistymi objawami medycznymi wynikającymi z doświadczanej przemocy seksualnej są cięższe choroby przenoszone drogą płciową i obecność plemników w otworach ciała dziecka (urazy genitaliów, odbytu i stany zapalne tych okolic są objawami nieswoistymi). Swoistymi psychologicznymi konsekwencjami wykorzystywania seksualnego małoletnich – obok symptomów medycznych – są nieadekwatna do fazy rozwojowej wiedza dziecka dotycząca anatomii, fizjologii i seksualności człowieka oraz koncentracja na problematyce seksualnej widoczna w reakcjach, zachowaniach i zabawach (naporowe odtwarzanie zachowań seksualnych między partnerami, połączone z angażowaniem w powyższą aktywność innych osób).

Na szczególną uwagę wśród symptomów krzywdzenia zasługują problemy psychosomatyczne dziecka, których obraz jest bardzo zróżnicowany. Są to bóle głowy, bóle brzucha i inne dolegliwości bólowe niejasnego pochodzenia (bóle wędrujące), zaburzenia oddechowe, zanieczyszczanie, moczenie, wysypki i inne zmiany na skórze, wypadanie włosów, łamliwość paznokci, zahamowanie rozwoju fizycznego i spadek masy ciała, fobie, natręctwa oraz choroby o nieustalonej etiologii. Mogą występować niezależnie lub być powiązane z utrwalonymi zmianami w obrębie ośrodkowego układu nerwowego (struktury układu limbicznego), uwarunkowanymi jego przeciążeniem w warunkach silnego, przewlekłego stresu.

Jedną z konsekwencji krzywdzenia dziecka jest zespół stresu pourazowego (PTSD) – jednostka chorobowa występująca w następstwie przeżytego silnie traumatycznego doświadczenia, rozpoznawana przez lekarza psychiatrę i wymagająca leczenia farmakologicznego. Niektóre objawy PTSD mogą być identyfikowane przez psychologa. Zalicza się je do czterech kategorii opisanych jako:

- uporczywe doświadczanie traumy w snach i wspomnieniach, skojarzeniach (wtargnięcia);
- nadmierne pobudzenie emocjonalne (nadreaktywność), skutkujące zaburzeniami snu i zakłóceniami w funkcjonowaniu poznawczym;
- wycofanie się z wcześniejszych aktywności, izolacja w relacjach z osobami bliskimi i z dalszego otoczenia, emocjonalne odcięcie się od negatywnych doświadczeń (odrętwienie);
- przewlekły stan znacznie obniżonego nastroju.

U małoletnich ofiar przestępstw, a także dzieci-świadków traumatycznych zdarzeń, mogą występować psychologiczne mechanizmy obronne. Są one mniej lub bardziej uświadomionymi sposobami radzenia sobie z nasilonymi negatywnymi emocjami, wynikającymi z urazowych doświadczeń. Ich forma zależy od wieku i możliwości rozwojowych dziecka oraz czynników zewnętrznych. Najczęściej spotykanym mechanizmem u dzieci jest wypieranie ze świadomości negatywnych wspomnień oraz ich racjonalizacja w kierunku interpretacji w sposób społecznie akceptowany i pożądanym, a także sprzyjający pokonaniu własnych emocjonalnych problemów. Oba te mechanizmy mogą w znaczącym stopniu utrudniać składanie przez małoletniego zeznań lub zakłócać ich treść.

Zdarza się, że w funkcjonowaniu dziecka pokrzywdzonego przestępstwem nie obserwuje się symptomów, które można rozpoznać jako psychologiczny obraz urazowego przeżycia. Nie wyklucza to udziału małoletniego w przestępstwie w charakterze pokrzywdzonego lub świadka zdarzenia.

Obraz psychologiczny pokrzywdzonego dziecka, a w szczególności objawy przez nie prezentowane, zależą bowiem od wielu uwarunkowań:

- rodzaju i formy krzywdzenia, w tym nasilenia doświadczanej lub obserwowanej agresji;
- czasu trwania urazowych doświadczeń i ich powtarzalności;
- wieku i możliwości rozwojowych dziecka;
- swoistych cech dziecka w zakresie rozwoju intelektualnego i społeczno-emocjonalnego;
- osoby sprawcy krzywdzenia, jego roli w życiu pokrzywdzonego dziecka oraz relacji i więzi z nim;
- udziału w życiu dziecka osób akceptujących, wspierających, wrażliwych na jego przeżycia i potrzeby;
- wsparcia w otoczeniu ze strony profesjonalistów;
- reakcji bliskich i dalszego otoczenia na ujawnienie problemu i przebiegu postępowania karnego, a także zabezpieczeń opiekuńczych w sytuacji jego podjęcia.

Osoba sprawcy krzywdzenia jest czynnikiem szczególnie znaczącym. Z prawnej perspektywy powoduje określone konsekwencje związane z kwalifikacją przestępstwa i procedurą postępowania karnego. Nakłada między innymi obowiązek ustanowienia przez sąd rodzinny kuratora procesowego dla pokrzywdzonego dziecka w celu reprezentowania jego interesu w toczącym się postępowaniu. Z psychologicznego punktu widzenia osoba sprawcy jest ważna nie tylko ze względu na przeżywanie przez pokrzywdzone dziecko urazu, ale także wpływ na jego relacje z otoczeniem, zakłócanie funkcjonowania ofiary i całego systemu, w jakim

się ona wychowuje – wszystkich poszczególnych osób i wzajemnych powiązań między nimi.

Bliskie relacje ze sprawcą krzywdzenia w sposób znaczący hamują proces ujawnienia urazu przez pokrzywdzone dziecko oraz silnie zakłócają motywację do składania zeznań w prowadzonym postępowaniu. Dzieci często zaprzeczają krzywdzeniu doświadczanemu ze strony osoby bliskiej, którą starają się chronić. Obawiają się konsekwencji prawnych dla sprawcy, z którym niejednokrotnie są silnie związane uczuciowo, a także rozpadu rodziny, utraty domu, ograniczenia bliskości z ważnymi osobami i skrzywdzenia ich, utraty ich uczuć, stygmatyzacji w otoczeniu, niezrozumienia i wreszcie nieskuteczności ewentualnych działań służb pomocowych powodującej nasilenie problemów oraz wzmocnienie bezkarności krzywdziciela. Boją się, że nikt im nie uwierzy i nikt nie będzie w stanie rozwiązać ich problemów, przerwać przemocy, przeciwstawić się jej sprawcy. Przeraża je możliwość zachowań odwetowych sprawcy. Uruchamiają wyobrażenie skutków ujawnienia, które manipulacyjnie wykorzystywał sprawca. Skłonne są chronić rodzinne tajemnice, myśleć życzeniowo, że „wszystko się jakoś łoży”, lub brać odpowiedzialność za zachowania sprawcy i ich ewentualną zmianę. Takie nastawienia małoletnich nie sprzyjają motywacji do składania zeznań.

Kluczowymi kwestiami są identyfikacja symptomów krzywdzenia prezentowanych przez małoletniego w kontekście jego wieku i możliwości rozwojowych, cech usposobienia oraz sytuacji życiowej i opiekuńczo-wychowawczej, a także świadomość jego przeżyć związanych z udziałem w postępowaniu karnym. Pozwalają one właściwie zaplanować przyjazne przesłuchanie oraz przeprowadzić je w sposób sprzyjający uzyskaniu wartościowego materiału dowodowego od świadka i równocześnie jego ochronę przed wtórną wiktyimizacją.

Funkcjonowanie dziecka w różnych fazach rozwojowych w kontekście jego możliwości istotnych przy składaniu zeznań

Doświadczenie wskazuje, że nawet małe dzieci lub dzieci o niższym niż przeciętny poziomie rozwoju intelektualnego potrafią dostrzec istotne elementy sytuacji, której są uczestnikami lub obserwatorami, a następnie przedstawić je w sposób wartościowy z prawnego punktu widzenia. Mogą więc być dobrymi świadkami.

Ważne jest właściwe, czyli odpowiadające możliwościom rozwojowym świadka, prowadzenie przesłuchania. Choć każde dziecko nabywa i rozwija poszczególne umiejętności w swoim tempie, ze zmienną dynamiką, to psychologia rozwojowa

wskazuje na cechy typowe dla rozwoju w różnych fazach życia. Ich znajomość jest pomocna w planowaniu i realizacji przesłuchania oraz interpretacji treści i formy wypowiedzi świadka, rozumieniu jego zachowań podczas przedmiotowych zdarzeń, w ich następstwie oraz podczas składania zeznań. Wiedza z zakresu psychologii rozwojowej pozwala także zidentyfikować zachowania nienormatywne dzieci-świadków, czyli nieadekwatne do ich wieku.

Art. 192 § 2 Kodeksu postępowania karnego nakłada na biegłego psychologa zadanie skoncentrowane na ocenie funkcjonowania świadka w zakresie postrzegania i odtwarzania spostrzeżeń. Z tymi umiejętnościami wiążą się jednak inne cechy funkcjonowania intelektualnego oraz społeczno-emocjonalnego, a w sprawach o charakterze seksualnym – również psychoseksualnego.

Dla fazy wieku przedszkolnego w rozwoju intelektualnym, społeczno-emocjonalnym i psychoseksualnym za najbardziej typowe można uznać następujące cechy:

- spostrzeganie mimowolne, fragmentaryczne, uwarunkowane znaczeniem emocjonalnym bodźców, przy nieumiejętności różnicowania z tła elementów obiektywnie istotnych od drugoplanowych;
- krótkotrwała uwaga, łatwo ulegająca rozproszeniu;
- pamięć mimowolna na etapie kodowania i odtwarzania śladów pamięciowych, epizodyczna, konkretno-obrazowa, skorelowana z przeżyciami emocjonalnymi, ślady pamięciowe podatne na zniekształcenia;
- myślenie konkretno-obrazowe jako dominujące, przy kształtującym się myśleniu przyczynowo-skutkowym;
- ograniczony słownik, określenia specyficzne (neologizmy), narracja możliwa bez powiązań przyczynowo-skutkowych i bez posiłkowania się schematami poznawczymi;
- subiektywne postrzeganie świata, skłonność do fantazjowania, odtwarzanie w swobodnych formach aktywności własnych doświadczeń i obserwacji;
- spontaniczność i labilność emocjonalna, silna ekspresja w wyrażaniu emocji widoczna w mimice i pantomimice;
- trudności w odracaniu gratyfikacji potrzeb, przewidywaniu konsekwencji zdarzeń;
- egocentryczne, subiektywne postrzeganie świata oraz ludzi i ich intencji;
- zabawa jako podstawowa forma aktywności;
- rodzina jako grupa odniesienia, autorytet dorosłych, zwłaszcza z najbliższego otoczenia, tendencja do odwzorowywania ich reakcji i zachowań;
- nagość, problematyka erotyczna budzą naturalną ciekawość, nie stanowią tematu tabu;
- naturalne eksponowanie nagości, bez skrępowania, poczucia winy, uwewnętrznego wstydu;

- naturalne zainteresowanie wyglądem innych osób;
- znajomość odmienności w budowie anatomicznej osób różnej płci, kształtowanie się tożsamości płciowej w oparciu o zewnętrzne atrybuty związane z wyglądem;
- swobodne dotykanie własnych narządów płciowych, określanie ich w sposób specyficzny, znany jedynie dziecku i jego najbliższemu otoczeniu;
- przyzwolenie na bliskość fizyczną z osobami z rodziny i jej otoczenia oraz innych budzących zaufanie;
- zabawy realizowane w grupach koedukacyjnych, tematyczne, bazujące na własnych doświadczeniach i obserwacjach świata.

W świetle psychologii rozwojowej przesłuchanie małoletniego świadka w wieku przedszkolnym powinno być realizowane w czasie stosunkowo nieodległym od przedmiotowych zdarzeń. Musi być poprzedzone nawiązaniem z dzieckiem kontaktu opartego na zaufaniu, sprzyjającego spontaniczności reakcji i wypowiedzi. Ważne jest komunikowanie się jego językiem (dotyczy w szczególności określeń i sformułowań kluczowych dla postępowania), prowokowanie go do odpamiętywania obrazów związanych z przedmiotem sprawy, z pozostawieniem swobody w ujawnianiu szczegółów odtwarzanych treści.

Podjęcie przez dziecko obowiązków szkolnych wiąże się z ćwiczeniem umiejętności poznawczych, koniecznością dostosowania się do nowych wymagań i oczekiwań oraz adaptacją w grupie rówieśniczej, ale także konfrontacją własnych doświadczeń i obrazu najbliższego otoczenia z innymi rówieśnikami. Typowe dla funkcjonowania w fazie okresu młodszoškolnego stają się następujące cechy:

- rozwój spostrzegania dowolnego, z umiejętnością uwzględniania zależności między poszczególnymi elementami obrazu, wyróżniania z tła elementów istotnych, nie tylko angażujących emocje
- myślenie przyczynowo-skutkowe oraz stopniowe kształtowanie się myślenia abstrakcyjnego;
- wydłużony czas koncentracji uwagi, uwaga odporniejsza na działanie czynników rozpraszających;
- intensywny rozwój pamięci dowolnej oraz umiejętności odpamiętywania śladów pamięciowych na żądanie, znacznie poszerzona pamięć bezpośrednia i trwała;
- korelacja pamięci z rozumieniem zdarzeń i sytuacji oraz osobistymi doświadczeniami;
- bogatszy słownik, uniwersalne określenia, z zaznaczonym wpływem środowiska rówieśniczego;
- nabywanie umiejętności spostrzegania świata z perspektywy innych osób oraz odczytywania ich intencji;

- intensywny rozwój zainteresowań i preferencji poznawczych;
- ograniczona spontaniczność w ujawnianiu własnych przeżyć w obawie przed dezaprobatą lub negatywną oceną, kontrola reakcji emocjonalnych, powściągliwość w ich wyrażaniu;
- większa umiejętność odraczania gratyfikacji potrzeb;
- nabywanie umiejętności dostosowywania się do innych osób i norm grupowych;
- uznawanie autorytetu osób dorosłych, również spoza rodziny, przy równoczesnym zabieganiu o uznanie w środowisku rówieśników;
- silna identyfikacja z własną płcią i preferowanie kontaktów w jej obrębie;
- nastawienie na zachowanie dystansu w relacjach z innymi osobami;
- rozwój potrzeby intymności, poczucia wstydu, skutkujące ukrywaniem własnej nagości i nastawieniem na zachowanie dystansu fizycznego w relacjach z innymi osobami;
- reagowanie zawstydzeniem i zażenowaniem na problematykę seksualną.

W kolejnej fazie rozwojowej swoiste cechy funkcjonowania nastolatków są uwarunkowane dojrzewaniem biologicznym – zmianami w budowie ciała oraz czynnikami hormonalnymi wpływającymi na układ nerwowy. Dla okresu dojrzewania typowe są następujące cechy:

- spostrzeganie w pełni świadome, ukierunkowane, syntetyczno-analityczne, uwzględniające zależności przyczynowo-skutkowe oraz wzajemne powiązania między poszczególnymi elementami obrazu a ich znaczeniem, odnoszące się do schematów poznawczych;
- zakres słowno-pojęciowy i zdolności narracyjne zbliżone do osoby dorosłej;
- potencjalna zdolność koncentracji uwagi zbliżona do osoby dorosłej, zakłócona sytuacyjnie problemami emocjonalnymi;
- pamięć wyćwiczona na poziomie kodowania śladów pamięciowych, przechowywania ich i odtwarzania, z widoczną przewagą pamięci logicznej nad mechaniczną;
- myślenie abstrakcyjne, symboliczne;
- krytycyzm intelektualny, specyficzne zainteresowania i preferencje;
- problemy emocjonalne wynikające z dojrzewania biologicznego, wzmożona drażliwość, labilność emocjonalna, trudności w kontrolowaniu emocji i reakcji;
- chwiejność samooceny i jej zależność od uwarunkowań zewnętrznych, obniżona tolerancja na negatywne oceny;
- silnie zaznaczona potrzeba manifestowania autonomii i niezależności przy ambiwalencji wobec świata, otoczenia oraz samego siebie;

- dystansowanie się od osób dorosłych, skłonność do pozostawania w opozycji wobec nich i zastanych norm społecznych, poszukiwanie miejsca w środowisku rówieśników;
- przy identyfikacji z własną płcią zainteresowania osobami płci przeciwnej;
- wysoka korelacja między aprobatą osób odmiennej płci a samooceną;
- sympatie, zaangażowania emocjonalne, randki, przeżywany niepokój, lęk przed porażkami emocjonalnymi i własną nieatrakcyjnością w zachowaniach seksualnych;
- masturbacja okresu dojrzewania, pierwsze kontakty seksualne.

Dla małych w wieku szkolnym, nastolatków, którzy są świadomi znaczenia i konsekwencji swoich zeznań oraz potrafią ocenić w kategoriach etyczno-moralnych zdarzenia objęte postępowaniem karnym, szczególnie ważne stają się działania motywujące do współpracy i stworzenie bezpiecznej atmosfery podczas przesłuchania.

Przeciwwskazania do udziału dziecka w przesłuchaniu

Przepisy prawne dopuszczają odstępianie od przesłuchania małoletniego w postępowaniu karnym. Przesłuchanie jest zasadne, kiedy zeznania dziecka mają istotne znaczenie dla rozstrzygnięć sprawy. Zeznania małoletniego mogą jednak zastąpić inne dowody w sprawie, na przykład badanie sądowo-psychologiczne małoletniego pokrzywdzonego przestępstwem, pod kątem identyfikacji występujących u niego objawów, które mogą być znaczące z uwagi na przedmiot sprawy.

Przepisy nie określają dolnej granicy wieku dziecka-świadka. Rozwój dzieci przebiega w sposób zindywidualizowany, dynamiczny i jest uzależniony zarówno od predyspozycji dziecka, jak i warunków, w jakich się ono wychowuje. Do składania zeznań niezbędne są potencjalne umiejętności poznawcze, takie jak zdolności postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania zdarzeń. Ale nie mniej znaczące są cechy funkcjonowania emocjonalnego i dojrzałość społeczna świadka. Umożliwiają one wykorzystanie zasobów intelektualnych oraz pozwalają na zrozumienie praw i obowiązków ciążących na świadku, a także dostosowanie się do reguł obowiązujących w procedurze przesłuchania.

Z perspektywy psychologii rozwojowej małoletni przed ukończeniem 4 lat nie mają dostatecznych kompetencji rozwojowych pozwalających na udział w przesłuchaniu. Istnieje również niebezpieczeństwo, że podczas przyjmowania od nich zeznań zostaną im zasugerowane treści, które będą miały zakłócający wpływ na dalszy rozwój. Bardziej wskazane wydaje się wówczas badanie sądowo-psychologiczne skoncentrowane na identyfikacji objawów znaczących dla rozstrzygnięć w przedmiotowej sprawie. Jeżeli

z braku innych dowodów niezbędna wydaje się próba przesłuchania dziecka przed ukończeniem 4 lat, to konieczne jest poprzedzenie przesłuchania badaniem psychologicznym oceniającym rozwój tych cech, które będą znaczące przy składaniu zeznań, i sformułowanie ewentualnych wskazań dotyczących realizacji prawnej czynności.

Przeciwwskazaniem do udziału w przesłuchaniu mogą być swoiste dysfunkcje rozwojowe dziecka – np. dotyczące specyfiki jego funkcjonowania intelektualnego (np. upośledzenie określonych funkcji intelektualnych, nieumiejętność różnicowania faktów od obrazów życzeniowych, wyobrażonych) lub społeczno-emocjonalnego (np. wysoki poziom lęku, brak autonomii, nadmierna zależność od innych osób).

Z oczywistych powodów należy odstąpić od przesłuchania tych małoletnich, u których rozpoznano PTSD lub jego nasilone cechy. W tym stanie funkcjonowanie poznawcze świadka jest znacząco zakłócone i uniemożliwia złożenie wartościowych zeznań. Ponadto próby odtworzenia urazowego doświadczenia na użytek postępowania karnego mogą z dużym prawdopodobieństwem nasilać objawy chorobowe, uniemożliwiając powrót do zdrowia. W wypadku rozpoznanego PTSD po zakończonym leczeniu niezbędna jest ocena lekarska stanu świadka pod względem możliwości udziału w procedurze przesłuchania.

Składanie zeznań w sprawach osób bliskich stanowi dla dzieci znaczące przeciążenie. W sprawach związanych z przemocą w rodzinie należy rozważyć możliwość udziału dzieci w procedurach karnych. Przesłuchanie może wciąć małoletnich w konflikty i problemy rodzinne, stawiać wobec konieczności wyborów między rodzicami, prowadzić do konfliktu lojalnościowego, konfliktu emocjonalnego między dążeniem do przerwania atmosfery napięcia i niejednokrotnie również przemocy w rodzinie a potrzebą zachowania pozytywnego wizerunku rodziny i jej spójności. Rolą biegłego psychologa w takich sytuacjach jest rozpoznanie czynników motywacyjnych małoletniego świadka do składania zeznań i stopnia obciążenia emocjonalnego dziecka w sytuacji włączenia go w procedury karne.

Odrębny problem stanowią ponowne przesłuchania dzieci. I chociaż badania wskazują, że jest ich zdecydowanie mniej niż w latach ubiegłych, to każdorazowo należy rozważyć, czy kolejne przesłuchanie faktycznie jest konieczne. Dla dziecka oznacza ono najczęściej poczucie niewłaściwego wywiązania się z roli świadka oraz jest sygnałem braku zaufania ze strony organów wymiaru sprawiedliwości. Może się to wiązać z poczuciem bezradności, osamotnienia, krzywdy, winy, co w konsekwencji często skutkuje zakłóceniami motywacji do składania zeznań.

Przepisy Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania prowadzonego w trybie art. 185a–185c kpk w sposób jasny określają rolę biegłego psychologa we wskazaniu sędziemu okoliczności

wykluczających udział małoletniego świadka w przesłuchaniu z uwagi na jego wiek i ograniczone możliwości rozwojowe, swoiste cechy charakteru, stan emocjonalny, relacje z otoczeniem i sytuację życiową.

Organizacja przesłuchania dziecka

Monika Horna-Cieślak, Alicja Budzyńska, Paulina Mastowska

Przysłuchanie dziecka powinno być prowadzone w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawnymi i standardami, a także odpowiadać możliwościom rozwojowym przesłuchiwanego świadka oraz zapewniać mu specjalne środki ochrony w toku postępowania przygotowawczego i sądowego. Powinno być ono także dostosowane do potrzeb wymiaru sprawiedliwości (zdobycie wartościowego i obszernego materiału dowodowego) i odbywać się w sposób zapewniający komfort osobom biorącym w nim udział. Realizacja powyższych celów nie będzie możliwa bez wcześniejszego rozważenia, czy dziecko może składać zeznania w procesie karnym, a w przypadku możliwości jego uczestnictwa w procedurach prawnych zaplanowania oraz przygotowania spotkania z małoletnim świadkiem. Właściwa organizacja przesłuchania jest niedozownym elementem udanego kontaktu dziecka z wymiarem sprawiedliwości i wymiaru sprawiedliwości z dzieckiem.

Informacje o dziecku oraz sprawie

Planowanie czynności przesłuchania małoletniego świadka nie jest możliwe bez wcześniejszego zebrania informacji o dziecku. Organ postępowania karnego powinien dysponować informacjami na temat jego rozwoju poznawczego, społecznego i emocjonalnego, a także wiedzieć, w jakim stanie psychicznym i zdrowotnym znajduje się małoletni oraz czy korzysta ze wsparcia lekarzy lub innych specjalistów. Bardzo ważne jest również uzyskanie informacji o jego najbliższym otoczeniu, rodzinie i aktualnym miejscu zamieszkania. Zebranie informacji o dziecku może odbyć się w drodze wywiadu środowiskowego lub współpracy z osobami sprawującymi nad nim pieczę czy osobą reprezentującą dziecko, np. kuratorem procesowym.

Analiza informacji o małoletnim pozwala ocenić, czy może on uczestniczyć w przesłuchaniu, a w przypadku wątpliwości w tym zakresie umożliwia – już na tym etapie – dokonanie pewnych czynności, np. przeprowadzenie badania sądowo-psychologicznego na tę okoliczność. Uzyskanie informacji o dziecku pozwala również właściwie zaplanować i przeprowadzić spotkanie z małoletnim świadkiem. Znajomość sytuacji dziecka pozwala sprostać jego potrzebom (np. dostosowanie miejsca przesłuchania do potrzeb dziecka z niepełnosprawnością, wybór odpowiedniego biegłego psychologa, wezwanie tłumacza), a także umożliwia nawiązanie z nim prawidłowego kontaktu podczas przesłuchania.

Planowane czynności przesłuchania dziecka nie jest także możliwe bez wcześniejszego zebrania informacji o sprawie. Odpowiednia wiedza o okolicznościach popełnienia przestępstwa umożliwia określenie, czy i na jaki temat powinna odbyć się rozmowa z małoletnim. Pozwala także określić, jaką rolę w toku postępowania odgrywa dziecko (np. czy jest wyłącznie osobą pokrzywdzoną czy także świadkiem popełnienia przestępstwa) i jakich informacji może dostarczyć.

Możliwość udziału dziecka w czynności przesłuchania

Organ postępowania karnego musi uważnie rozważyć, czy małoletni może składać zeznania. Ustalenia w tym zakresie powinny dotyczyć przydatności posiadanych przez niego informacji dla wyjaśnienia sprawy, jego osoby i prawa oskarżonego do obrony.

Ustawodawca zdecydował, że dziecko może być przesłuchane tylko i wyłącznie wtedy, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Przyjęcie tej zasady powoduje, że przesłuchania małoletnich nie należy traktować jako czynności standardowej i powszechnej, ale jako czynność wyjątkową oraz incydentalną. Organ prowadzący postępowanie karne powinien każdorazowo rozważyć, czy okoliczności popełnienia przestępstwa można ustalić za pomocą innych dowodów niż przesłuchanie dziecka. Poszukiwanie innych źródeł dowodowych powinno być czynnością wykonaną w sposób rzetelny i zaangażowany, a nie prowizoryczny. W przypadku ich znalezienia organ procesowy nie powinien organizować spotkania z małoletnim, ale skoncentrować się na przeprowadzeniu innych czynności dowodowych.

Organ procesowy powinien odstąpić od kontaktu z dzieckiem także wtedy, gdy jego zeznania jedynie powielą zebrany już materiał w sprawie. W takim przypadku informacje uzyskane od małoletniego nie będą miały waloru istotności, czyli nie zostanie spełniona przesłanka umożliwiająca przystąpienie do przesłuchania.

Od przesłuchania małoletniego należy również odstąpić, gdy zebrany w sprawie materiał wskazuje, że kontakt z dzieckiem jest niemożliwy ze względu na jego wiek i ograniczenia rozwojowe, stan psychiczny lub emocjonalny, a także stan zdrowia.

W sposób szczególnie wnikliwy organ prowadzący postępowanie karne musi rozważyć udział dziecka w czynności przesłuchania w sytuacji, gdy wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania małoletniego, lub żąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania. W takich sytuacjach ustawodawca zdecydował o możliwości kolejnego przesłuchania dziecka ze względu na potrzebę rzetelnego wyjaśnienia okoliczności sprawy oraz poszanowanie przysługującemu oskarżonemu prawa do obrony.

W pierwszej sytuacji organ postępowania karnego powinien zbadać, czy ustalone okoliczności wymagają dodatkowego wyjaśnienia, i rozważyć, czy okoliczności te mają istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, a także sprawdzić, czy nie zostały one już wcześniej wyjaśnione przez małoletniego oraz czy jest on w stanie się do nich ustosunkować¹. Organ procesowy każdorazowo musi także zbadać, czy ponowne przesłuchanie dziecka nie wywrze negatywnego wpływ na jego psychikę.

W drugiej sytuacji organ postępowania karnego, przed rozpatrzeniem wniosku oskarżonego/obrony o ponowne przesłuchanie małoletniego, musi ustalić, w jakim stanie emocjonalnym on się znajduje oraz jakie konsekwencje dla jego dobrostanu niesie za sobą kolejne przesłuchanie. Jeśli okaże się, że stan świadka nie pozwala na kontakt z organami postępowania karnego, przesłuchanie nie może być przeprowadzone².

Tryb przesłuchania dziecka

Przy planowaniu przesłuchania dziecka bardzo ważne jest ustalenie, w jakim trybie małoletni świadek powinien spotkać się z organami postępowania karnego. Należy pamiętać, że od 27 stycznia 2014 r. został rozszerzony tryb szczególnego przesłuchania dzieci o małoletnich powyżej 15 roku życia. W konsekwencji Kodeks postępowania karnego przewiduje cztery rodzaje przyjaznego przesłuchania dziecka³:

- przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat (art. 185a § 1–3);

1 „Jak zorganizować przesłuchanie dziecka w trybie art. 185a i 185b kpk”, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, www.edukacja.fdds.pl.

2 Postanowienie Sądu Najwyższego z 27.10.2015 r., II KK 112/15, KZS 2017, Nr 1, poz. 24.

3 Szczegółowa charakterystyka trybów przesłuchiwanie małoletnich świadków znajduje się na str. 13–16.

- przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego, którzy w chwili przesłuchania ukończył 15 lat (art. 185a § 4);
- przesłuchanie małoletniego świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat (art. 185b § 1);
- przesłuchanie małoletniego świadka, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat (art. 185b § 2).

Każdy z tych trybów może zostać zastosowany wyłącznie po spełnieniu określonych przesłanek. Organ postępowania karnego powinien więc ustalić, w jakich warunkach miałyby się odbyć przesłuchanie.

Dotychczasowe doświadczenia pokazują, że organy postępowania karnego rzadko sięgają po zorganizowanie przyjaznego przesłuchania małoletnich pokrzywdzonych, którzy w chwili przesłuchania ukończyli 15 lat (art. 185a § 4 kpk), oraz małoletnich świadków, którzy w chwili przesłuchania ukończyli 15 lat (art. 185b § 2 kpk). Przesłuchanie dzieci w tych trybach, inaczej niż w pozostałych, nie jest przyznane małoletnim z mocy prawa, a jest obwarowane dodatkowymi wymaganiami, których obowiązek ustalenia spoczywa na organach postępowania karnego.

W przypadku małoletniego pokrzywdzonego (art. 185a § 4 kpk) przesłuchanie w przyjaznym trybie będzie możliwe, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na stan psychiczny dziecka. W przypadku małoletnich świadków (art. 185b § 2 kpk) przesłuchanie odbywa się w szczególnym trybie (wideokonferencja), gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka lub wpływać negatywnie na jego stan psychiczny.

W konsekwencji bardzo ważne jest pochylenie się nad stanem psychicznym dziecka, poczynienie odpowiednich ustaleń w tym zakresie i dobranie takiej formy przesłuchania, która będzie najlepsza dla osoby małoletniego. Wyboru odpowiedniego trybu spotkania dziecka z organami postępowania karnego nie należy bagatelizować, ponieważ może ochronić małoletniego przed kolejnymi przesłuchaniami i wtórną wiktyimizacją.

Właściwa reprezentacja dziecka

Regulacje Kodeksu postępowania karnego⁴ wskazują, że jeżeli osobą pokrzywdzoną jest dziecko, nie ma ono prawa samodzielnego działania w procesie karnym. W takim przypadku prawa przysługujące dziecku wykonuje jego przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje.

Reprezentant dziecka jest bardzo ważną osobą w procesie karnym. To on stoi na straży dobra dziecka oraz pilnuje, czy podejmowane decyzje są zgodne z jego interesem. Jego zadaniem jest także reagowanie, gdy czynności procesowe godzą w dobro małoletniego. Może także zgłaszać określone wnioski, w tym dowodowe, a także brać udział w różnych czynnościach procesowych.

Reprezentant dziecka ma tym samo prawo wzięcia udziału w przesłuchaniu małoletniego. Jego udział będzie polegać na towarzyszeniu dziecku i kontrolowaniu, czy przesłuchanie odbywa się w sposób prawidłowy. W tej szczególnej sytuacji jest on także strażnikiem tego, aby nie doszło do wtórej wiktymizacji świadka.

Planując przesłuchanie małoletniego, organy postępowania karnego nie mogą zapominać o reprezentancie dziecka oraz powinny zadbać o to, aby tę funkcję pełniła właściwa osoba, gdyż w zależności od okoliczności sprawy reprezentantem dziecka będą jego rodzice, opiekun prawny, kurator procesowy lub jego opiekun faktyczny.

W szczególny sposób organy postępowania karnego powinny zwrócić uwagę na reprezentację małoletniego, gdy sprawcą przestępstwa na jego szkodę jest jeden z jego rodziców. W takiej sytuacji organ postępowania karnego powinien wystąpić do sądu opiekuńczego o ustanowienie kuratora procesowego⁵. Wystąpienie ze wspomnianym wnioskiem powinno odbyć się niezwłocznie po ustaleniu potencjalnego sprawcy przestępstwa (nie jest wymagane postawienie sprawcy zarzutów)⁶. Organy postępowania karnego, planując czynność przesłuchania, powinny wziąć pod uwagę potrzebę zapewnienia dziecku właściwej reprezentacji podczas tej czynności procesowej i w toku całego postępowania karnego.

4 Art. 51 § 2 Kodeksu postępowania karnego – Jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje.

5 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2010 r., I KZP 10/10, LEX nr 602769.

6 Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2015 r., I KZP 8/15, OSNKW 2015/12/100.

Czas, pora i czas trwania przesłuchania

Rozważania na temat czasu przesłuchania małoletnich świadków wiążą się z trzema kwestiami:

- wyborem odpowiedniego terminu przeprowadzenia czynności;
- ustaleniem stosownej dla niej pory dnia;
- zaplanowaniem czasu jej trwania.

Przy planowaniu terminu przesłuchania małoletniego świadka należy uwzględnić jego:

- wiek i możliwości rozwojowe;
- stan psychofizyczny;
- sytuację opiekuńczo-wychowawczą i życiową;
- etap postępowania karnego.

Wybór terminu przesłuchania nie powinien być przypadkowy. Im młodsze dziecko, tym krótszy powinien być czas dzielący przesłuchanie od przedmiotowych zdarzeń. Mitem jest natomiast uznanie, że czynności procesowe z udziałem dzieci zawsze powinny odbywać się jak najszybciej – najlepiej bezpośrednio po zdarzeniu, które jest objęte procedurami prawnymi. Często po urazowych doświadczeniach dzieci muszą mieć czas na odzyskanie równowagi emocjonalnej i poczucia bezpieczeństwa, tak istotnych dla dobrego funkcjonowania poznawczego, warunkującego zrelacjonowanie trudnych przeżyć. Niekiedy potrzebny jest również czas na uregulowanie sytuacji opiekuńczej małoletniego świadka, co między innymi może się wiązać z odseparowaniem od niego osób nim manipulujących lub sprawcy przestępstwa.

Równocześnie termin przesłuchania świadka zbyt odległy od przedmiotowych zdarzeń jest niekorzystny z uwagi na ograniczone możliwości pamięciowe dziecka (zwłaszcza w wieku przedszkolnym) i działanie innych czynników. Ślady pamięciowe mogą ulegać zafałszowaniu z powodu wypracowanych przez małoletniego psychologicznych mechanizmów obronnych (np. wypieranie traumatycznego doświadczenia, racjonalizacja), a także w wyniku celowego lub niezamierzonego wpływu otoczenia i nowych doświadczeń. Zakończenie czynności procesowych z udziałem małoletniego świadka pozwala także na objęcie go opieką terapeutyczną, jeżeli jest ona wskazana.

Zwraca się również uwagę, aby – jeśli to możliwe – przesłuchanie dzieci odbywało się po postawieniu sprawcy zarzutów. Minimalizuje się w ten sposób możliwość ponownego przesłuchania świadka z powodu niezagwarantowania sprawcy prawa do obrony. Równie ważne jest także, aby czynność przesłuchania odbywała się po wcześniejszym

zebraniu materiału w sprawie, tak aby dziecko składało zeznania dopiero wtedy, gdy będą one mieć walor istotności dla rozstrzygnięcia sprawy.

Godzina przesłuchania powinna uwzględniać porę optymalnej aktywności dziecka oraz jego potrzeby i rozkład dnia. Wskazane są godziny przedpołudniowe, kiedy dziecko nie jest zmęczone lub zaabsorbowane wcześniejszymi aktywnościami.

Długość przesłuchania małoletnich świadków jest trudna do przewidzenia. Zależy od wieku i możliwości rozwojowych dziecka, jego temperamentu i gotowości do współpracy. Trzeba liczyć się z koniecznością przerw i zmianami form aktywności. Czynność procesową przedłuża również nawiązywanie kontaktu z małoletnim świadkiem i ewentualne działania biegłego psychologa, którego zadaniem jest między innymi zadbanie o obniżenie poziomu lęku i niepokoju dziecka przed przystąpieniem do składania zeznań.

Warto podczas czynności procesowej obserwować dziecko i reagować na sygnały świadczące o jego narastającym zmęczeniu. Zmęczenie zmniejsza motywację do współpracy, może zwiększać podatność na sugestię i skłonność do udzielania odpowiedzi pochopnych lub przypadkowych w celu uniknięcia dalszego wysiłku czy przyspieszenia zakończenia uciążliwej czynności. Skuteczną reakcją na zmęczenie małoletniego świadka jest krótka przerwa (bez opuszczania pokoju przesłuchań), połączona ze zmianą formy aktywności (narysowanie obrazka, ćwiczenia ruchowe lub oddechowe).

Zdolność koncentracji uwagi dzieci przedszkolnych na ogół ograniczona jest do 20–30 minut. Dzieci szkolne, których poziom rozwoju intelektualnego i społeczno-emocjonalnego nie jest zakłócony, są przyzwyczajone do koncentracji uwagi w rytmie 45-minutowym. Warto jednak pamiętać, że podawane przez małoletnich świadków treści są dla nich często bardzo obciążające emocjonalnie, a tym samym bardziej wyczerpujące niż uczestnictwo w lekcjach.

Uwzględniając cechy funkcjonowania dziecka, bezwzględnie należy zadbać, aby nie czekało na podjęcie czynności z jego udziałem. Oczekiwanie na składanie zeznań jest bowiem obciążające, powoduje znużenie, zmęczenie, niepokój i spadek motywacji do współpracy.

Miejsce przesłuchania

Przyjazne miejsca przesłuchania bardzo pomagają dzieciom pokrzywdzonym i świadkom przestępstw zminimalizować stres związany z udziałem w tej czynności procesowej i tym samym umożliwiają zgromadzenie wartościowego oraz obszernego materiału dowodowego. Warunki, jakim powinny odpowiadać pomieszczenie przeznaczone do prowadzenia przesłuchania, określono w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości

z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego⁷. Miejsce, w którym powinno odbyć się spotkanie z dzieckiem, nazywane jest Przyjaznym Pokojem Przesłuchań.

Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci składa się z dwóch – pomieszczeń: pokoju przesłuchań oraz pokoju technicznego. W sąsiedztwie pokoju przesłuchań powinny być wyodrębnione poczekalnia i toaleta.

Poczekalnia to zwykle pierwsze miejsce, w którym będzie przebywać dziecko, oczekując na przesłuchanie. W tym pomieszczeniu należy zapewnić małoletniemu możliwość aktywnego spędzenia czasu. Dziecko powinno czuć się swobodnie i mieć dostęp do książek, czasopism, kolorowanek i kredek. W poczekalni nie może zabraknąć wody i chusteczek higienicznych.

Pokój przesłuchań to pomieszczenie, które wystrojem i wyposażeniem spełnia określone kryteria:

- jest dostosowane do wieku przesłuchiwanego dziecka, zapewniając mu wygodne i stabilne miejsce do siedzenia;
- umożliwi świadkowi poczucie bezpieczeństwa, intymności w kontakcie oraz sprzyja swobodzie wypowiedzi;
- ułatwia małoletniemu koncentrację uwagi, mobilizowanie pamięci w czasie składania zeznań.

Miejsce przesłuchania nie może zatem przypominać pokoju zabaw, być wypełnione elementami rozpraszającymi uwagę czy zafaszowującymi rolę pomieszczenia.

Standardowym wyposażeniem są papier, kredki i ołówki na blacie, przy którym zajmuje miejsce dziecko. Pełnią one podwójną funkcję. Mogą być pomocne do zobrazowania przez świadka trudnych do zwerbalizowania treści lub wykorzystywane przez dziecko do rozładowania napięcia emocjonalnego wynikającego z trudnej sytuacji przesłuchania lub relacjonowania obciążających doświadczeń.

W pokoju przesłuchań powinien znaleźć się także sprzęt rejestrujący obraz i dźwięk. Nie powinien być on nadmiernie eksponowany i rozpraszać uwagi dziecka, jednak nie wolno go ukrywać.

Pokój techniczny powinien uwzględniać potrzeby wymiaru sprawiedliwości. Winien być przestronny oraz wyposażony w stół i krzesła. Elementem wyposażenia tego pokoju są środki techniczne umożliwiające obserwowanie przebiegu przesłuchania przez uczestników czynności procesowej. Podgląd przesłuchania może być zapewniony

7 Dz.U. z 2013 r. poz. 1642.

dzięki zainstalowaniu lustra weneckiego lub ekranu wyświetlającego obraz przekazywany bezpośrednio z kamery.

Istotne jest ustalenie zasad komunikacji między uczestnikami przesłuchania przebywającymi w pokoju technicznym i w przyjaznym pokoju przesłuchań. Jednym ze sposobów komunikacji jest skorzystanie ze słuchawek i mikrofonów. Druga możliwość wiąże się z koniecznością robienia przerwy podczas przesłuchania. Osoby uprawnione do zadawania pytań spisują je na kartce i przekazują sędziemu, który następnie pyta dziecko o wskazane kwestie.

Na etapie planowania przesłuchania należy sprawdzić, czy miejsce, w którym ma być przeprowadzona czynność, spełnia wymagane standardy i uwzględnia potrzeby dziecka. Pokój przesłuchań powinien być zlokalizowany w miejscu, które jest neutralne dla dziecka. Dobrym rozwiązaniem może okazać się skorzystanie z pokoju przesłuchań administrowanego przez organizację pozarządową. W sytuacji, gdy pokój przesłuchań mieści się w siedzibie sądu, prokuratury lub policji, powinien być zlokalizowany w taki sposób, aby dojście do niego nie narażało dziecka na kontakt z oskarżonymi, zatrzymanymi lub konwojentami.

Nie jest dobrą praktyką odbieranie zeznań od małoletniego w jego miejscu zamieszkania. Próby takich rozwiązań pojawiają się w szczególnych sytuacjach, w trosce o pokrzywdzone poważnym przestępstwem dziecko, aby chronić je przed wtórną wiktymizacją związaną z udziałem w procedurach karnych. Kojarzenie miejsca zamieszkania z przeżytą traumą może prowadzić do utraty poczucia bezpieczeństwa małego świadka w otoczeniu, które wcześniej stanowiło dla niego azyl i wiązało się z pozytywnymi doświadczeniami.

Utrwalanie przebiegu przesłuchania

Przesłuchanie dziecka powinno być obligatoryjnie utrwalone za pomocą sprzętu rejestrującego obraz i dźwięk. Przed przystąpieniem do czynności należy sprawdzić, czy sprzęt jest sprawny, a nagranie odtwarza się bez zakłóceń.

Właściwe ustawienie kamery powinno umożliwiać zapis reakcji niewerbalnych, gestykulacji i mimiki dziecka. Pokoje przesłuchań powinny być wyposażone w dwie kamery – jedną nakierowaną na dziecko, a drugą obejmująca cały pokój. Takie rozwiązanie jest szczególnie użyteczne podczas prowadzenia przesłuchania z udziałem małych dzieci, które poruszają się po pokoju.

Przebieg przesłuchania powinien być utrwalony na dwóch niezależnych nośnikach, które bezpośrednio po przesłuchaniu winny być zabezpieczone przez sąd.

Pomocne może okazać się przygotowanie odpowiedniego wzoru protokołu, który podczas przeprowadzania czynności zostanie uzupełniony o dane osobowe przestuchiwanego dziecka, czas i miejsce spotkania z małoletnim. Protokół z przesłuchania świadka powinien być ograniczony do zapisu najistotniejszych oświadczeń osób biorących w nim udział.

Oczywiste jest, że protokolant winien przebywać w pokoju technicznym. Niedopuszczalne jest odtwórcze dyktowanie przez sędziego wypowiedzi dziecka i zapisywanie jej przez protokolanta słowo po słowie. Tego typu działanie zaburza narrację dziecka i jest bezcelowe, gdyż przebieg czynności podlega utwaleniu za pomocą sprzętu rejestrującego obraz i dźwięk. Transkrypcja z nagrania może zostać sporządzona w terminie późniejszym i dołączona do akt jako załącznik do protokołu. Podczas rozprawy głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu oraz odczytuje protokół przesłuchania.

Protokół z posiedzenia podpisują wyłącznie sędzia i protokolant. Odczytywanie dziecku złożonych przez niego zeznań i odbieranie podpisu na protokole stanowi przejaw wtórnej wiktyimizacji, a także jest sprzeczne z regulacjami prawnymi⁸ oraz zasadą przyjaznego przesłuchiwania małoletnich świadków.

Osoby uczestniczące w przesłuchaniu dziecka

Regulacje Kodeksu postępowania karnego oraz Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18 grudnia 2013 r. w sposób jednoznaczny wskazują osoby mogące wziąć udział w przesłuchaniu dziecka. Są nimi sędzia, biegły psycholog, prokurator, obrońca, pełnomocnik, protokolant, a także osoba mogąca reprezentować małoletniego, osoba pełnoletnia wskazana przez małoletniego i tłumacz. Tym samym oskarżony/podejrzany nie ma prawa ani tym bardziej obowiązku uczestnictwa w czynności przesłuchania.

Ustalając krąg osób uczestniczących w przesłuchaniu dziecka, organ postępowania karnego jest zobowiązany sprawdzić, czy oskarżony/podejrzany ma obrońcę, a w przypadku jego braku – wystąpić o ustanowienie obrońcy z urzędu. Jego obowiązkiem jest także ustalenie, czy świadek włada w wystarczającym stopniu językiem polskim, a w przypadku stwierdzenia u niego trudności językowych – wystąpienie o wyznaczenie tłumacza. Organ postępowania karnego powinien zweryfikować właściwą reprezentację małoletniego w procesie karnym. Dodatkowo przy wyborze biegłego psychologa, powinien brać pod uwagę jego kwalifikacje, doświadczenie pracy z dziećmi

8 Art. 149 § 1 Kodeksu postępowania karnego.

oraz znajomość procedur przesłuchania. Biegły psycholog powinien także charakteryzować się empatią i cierpliwością oraz odpowiadać na szczególne potrzeby świadka (np. w sytuacji dziecka z autyzmem). Wybór biegłego psychologa nie może być czynnością rutynową, ale zawsze powinien odpowiadać indywidualnym potrzebom małoletniego świadka.

Organ postępowania karnego musi pamiętać o tym, aby o terminie przesłuchania zawiadomić wszystkie osoby uprawnione do udziału w czynności, w tym także samo dziecko. Bardzo dobrą praktyką jest kierowanie do małoletniego nie tylko formalnego zawiadomienia o czynności przesłuchania, ale także dostosowanych do jego potrzeb materiałów edukacyjnych. Materiały edukacyjne w przystępny sposób informują dziecko o czynności przesłuchania, w tym o jego miejscu, osobach w nim uczestniczących oraz prawach i obowiązkach świadka⁹.

Przygotowanie się do przesłuchania dziecka

Osoby uczestniczące w przesłuchaniu – sędzia, prokurator, biegły psycholog, obrońca, pełnomocnik, kurator procesowy – powinny przygotować się do przesłuchania dziecka. Przygotowanie obejmuje:

- zapoznanie się z aktami postępowania;
- określenie najistotniejszych zagadnień wymagających wyjaśnienia w toku przesłuchania;
- przygotowanie konkretnych pytań do dziecka;
- powtórzenie zasad i sposobu przesłuchiwanie małoletnich świadków.

Przygotowanie się do przesłuchania powinno rozpocząć się od dokładnego zapoznania się z aktami sprawy. Poznanie całego materiału dowodowego pozwala na pełne zorientowanie się w sytuacji, potrzebach dziecka oraz okolicznościach popełnienia przestępstwa. Zapoznanie z aktami sprawy powinno nastąpić możliwie blisko terminu przesłuchania – tak aby dostarczyć jak najwięcej aktualnych wiadomości o sprawie i małoletnim.

Dzięki znajomości akt sprawy można także określić zagadnienia wymagające wyjaśnienia oraz przygotować konkretne pytania, jakie powinny zostać zadane dziecku. Opracowanie zagadnień i pytań do świadka pozwala dobrze zaplanować rozmowę

9 Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę opracowała ww. materiały edukacyjne. Można się z nimi zapoznać na stronie internetowej www.edukacja.fdds.pl oraz bezpłatnie zamówić pod adresem e-mail: wymiarsprawiedliwosci@fdds.pl.

z małoletnim, a także sprzyja zachowaniu porządku oraz odpowiedniego rytmu przesłuchania. Jednocześnie pozwala na zweryfikowanie różnych założeń i wątpliwości, tym samym zmniejszając ryzyko ponownego przesłuchania dziecka w związku z ujawnieniem nowych okoliczności sprawy.

Przesłuchanie małoletniego stanowi szczególną formą interakcji, dlatego tak ważne jest przygotowanie się do spotkania z nim także poprzez powtórzenie zasad i sposobu przesłuchiwanie małoletnich świadków. Bardzo istotne jest przypomnienie sobie zasad nawiązywania kontaktu z dzieckiem, sposobów reagowania na trudne sytuacje, a także metod pouczania świadka o jego prawach i obowiązkach.

Przygotowując się do przesłuchania, należy pamiętać o tym, aby każde dziecko i każdą sprawę traktować w sposób indywidualny, a nie mechaniczny czy szablonowy.

Współpraca

Przed przesłuchaniem sędzia, prokurator, obrońca i reprezentant dziecka powinni uzgodnić z biegłym psychologiem zakres, sposób oraz kolejność przygotowanych do świadka pytań. Bardzo ważne jest także uzgodnienie zasad współpracy i komunikowania się (w tym także pozawerbalnego) w toku przesłuchania¹⁰.

Ponadto sędzia po konsultacji z biegłym psychologiem powinien wyznaczyć miejsce przebywania podczas przesłuchania przedstawiciela ustawowego dziecka i osoby pełnoletniej przez niego wskazanej.

Piśmiennictwo i praktyka wskazują, że najkorzystniejsze jest przesłuchiwanie małoletnich świadków jedynie przez sędziego i psychologa, bez obecności w pomieszczeniu innych osób. Obecność innych osób w pokoju przesłuchań może dekoncentrować małoletniego świadka oraz zakłócać treść i formę jego wypowiedzi. Osobą, której obecność może być szczególnie krępująca, jest rodzic. Obawa przed jego oceną, dezaprobatą lub reakcjami emocjonalnymi często ograniczają swobodę zeznań przesłuchiwanego dziecka, zwłaszcza w sprawach przestępstw o charakterze seksualnym lub przeciwko rodzinie.

Wspólne doświadczenia sędziego, prokuratora i biegłego psychologa oraz reprezentanta dziecka (pełnomocnik, kurator procesowy) w realizacji konkretnych czynności procesowych z udziałem dzieci są bardzo cenne. Sprzyjają poznaniu wzajemnych oczekiwań i możliwości. Pozwalają na wypracowanie wzajemnego zaufania oraz sposobu i zasad współpracy.

10 „Jak zorganizować przesłuchanie dziecka w trybie art. 185a i 185b kpk”, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, www.edukacja.fdds.pl.

Rola i zadania biegłego psychologa w przesłuchaniu małoletniego świadka

Alicja Budzyńska

Zadania i uprawnienia biegłego psychologa

Treść przepisów Kodeksu postępowania karnego (kpk) oraz Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzonego w trybie określonym w art 185a–185c kpk określają zadania biegłego psychologa na wszystkich etapach realizacji powyższej czynności procesowej.

Przepisy rozporządzenia oraz kpk zakładają znaczącą rolę biegłego w przesłuchaniu dziecka. Ma on prawo – a nawet obowiązek – zapoznania się z dokumentacją zawartą w aktach sprawy, prawo do zadawania pytań przesłuchiwanemu oraz prawo do przeprowadzenia badania psychologicznego, jeżeli uzna, że jest ono niezbędne do wydania opinii na okoliczności wskazane w postanowieniu o powołaniu biegłego.

Zadaniem biegłego psychologa jest przygotowanie dziecka do składania zeznań przez stosowne do jego możliwości rozwojowych wyjaśnienie mu jego roli w postępowaniu, zadbanie o możliwie korzystną kondycję emocjonalną, sprzyjającą właściwej motywacji do współpracy i swobodzie wypowiedzi oraz wspieranie go w czasie prowadzonej czynności procesowej. Rolą psychologa jest także pomoc sędziemu w realizacji przesłuchania na wszystkich jego etapach – nawiązywania kontaktu, wyjaśniania dziecku jego obowiązków i praw oraz formułowania pytań.

Końcowym etapem pracy biegłego jest analiza materiału zawartego w aktach sprawy, sporządzenie opinii na piśmie, a następnie na rozprawie złożenie ustnej opinii uzupełniającej oraz udzielenie odpowiedzi na pytania sądu i stron postępowania.

W myśl obowiązujących przepisów jednym z zadań biegłego psychologa jest nawiązanie kontaktu z kuratorem procesowym małoletniego, w celu określenia potrzeb dziecka w konkretnej sytuacji prawnej i życiowej.

Zadania biegłego psychologa wynikają z:

- przepisów prawnych;
- standardów pracy;
- oczekiwań organu powołującego biegłego w konkretnej sprawie, określonych w postanowieniu.

Zgodnie z regulacjami prawnymi od biegłego psychologa wymagany jest aktywny udział we wszystkich etapach realizacji przesłuchania małoletniego świadka. Psycholog jest powołany nie do obecności podczas czynności procesowej, ale do udziału w niej. Sędziowie oczekują od biegłego wsparcia wynikającego z jego specjalistycznej wiedzy. Wykonywane przez niego zadania można przedstawić w trzech następujących po sobie etapach.

Etap poprzedzający czynność przesłuchania:

- zapoznanie się z aktami sprawy, wyjaśnienie ze zleceniodawcą i innymi uczestnikami przesłuchania oczekiwań i możliwości biegłego;
- ustalenie zasad współpracy sędziego i innych uczestników czynności procesowej z biegłym;
- ustalenie obszarów wymagających wyjaśnienia w toku przesłuchania;
- nawiązanie kontaktu z dzieckiem;
- rozpoznanie stanu małoletniego przed czynnością składania zeznań;
- określenie wskazań dla sędziego dotyczących możliwości i warunków przesłuchania;
- określenie wskazań dotyczących prowadzenia rozmowy, zadawania pytań;
- przygotowanie dziecka do kontaktu z sędzią;
- pomoc sędziemu w stosownym wyjaśnieniu dziecku sytuacji przesłuchania oraz jego praw i obowiązków wynikających z roli świadka w konkretnej sprawie (np. obowiązek mówienia prawdy, prawo do odmowy składania zeznań).

Etap składania zeznań przez świadka:

- zadawanie pytań, stosowanie technik wspomagających;
- formułowanie pytań weryfikujących, korygujących lub uzupełniających;
- działania wspierające dziecko lub motywujące je do współpracy;
- pomoc sędziemu w reagowaniu na sytuacje trudne lub krytyczne podczas przesłuchania (płacz dziecka, wycofanie się z kontaktu, agresja).

Etap po przesłuchaniu:

- uzupełniające badanie psychologiczne dziecka;
- określenie wskazań dotyczących dalszej ochrony dziecka w procedurach prawnych oraz ewentualnej opieki terapeutycznej lub medycznej;
- psychologiczna analiza treści i formy relacji świadka w kontekście jego możliwości rozwojowych oraz sytuacji opiekuńczo-wychowawczej, a następnie sporządzenie opinii zgodnie z postanowieniem zleceniodawcy;
- ustalenie z sędzią ewentualnego rozszerzenia postanowienia dopuszczającego udział biegłego psychologa w przesłuchaniu i dowód z pisemnej opinii sądowo-psychologicznej.

W ocenie większości prawników i psychologów zajmujących się problematyką przesłuchań małoletnich świadków udział biegłego w czynności przesłuchania oraz analiza akt sprawy nie są wystarczające do psychologicznej oceny treści i formy zeznań dziecka. Konieczne jest również przeprowadzenie stosownych uzupełniających badań psychologicznych opiniowanego (po uzyskaniu od niego zgody), niezbędnych do oceny jego rozwoju, zdolności w zakresie postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania zdarzeń oraz funkcjonowania społeczno-emocjonalnego, ze wskazaniem tych cech, które są istotne dla treści i formy wypowiedzi dotyczących przedmiotu sprawy (art. 192 § 4 kpk). Rzetelnie zebrany przez psychologa materiał, dający podstawy wydania opinii, warunkuje uniknięcie kolejnych przesłuchań lub badań opiniowanego dziecka świadka.

Dobra, oparta na wzajemnym zrozumieniu i zaufaniu współpraca sędziego z psychologiem jest znaczącym elementem sprzyjającym uzyskaniu wartościowego materiału dowodowego od małoletniego świadka i jego ochronie w postępowaniu karnym.

Przykłady pytań określających zakres opinii biegłego psychologa uczestniczącego w przesłuchaniu małoletniego świadka:

- Jaki jest rozwój intelektualny małoletniego?
- Jaki jest stan emocjonalny świadka i czy pozwala na udział w czynności procesowej?
- Jakie są zdolności małoletniego w zakresie postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń?
- Jakie są relacje i więzi między małoletnim a innymi uczestnikami przedmiotowych zdarzeń, w szczególności pokrzywdzonym przestępstwem, podejrzanym/oskarżonym?
- Czy małoletni jest szczególnie podatny na wpływ innych osób?
- Czy w funkcjonowaniu małoletniego widoczne są cechy zakłócające treść i formę zeznań?
- Czy w funkcjonowaniu małoletniego rozpoznaje się psychologiczne konsekwencje doświadczenia urazowego?

- Czy są przeciwwskazania do udziału małoletniego w czynnościach procesowych lub kolejnych czynnościach z jego udziałem? W jakich warunkach czy zakresie mogą być one realizowane?

Psychologiczne aspekty analizy zeznań małoletnich świadków

Na treść i formę wypowiedzi małoletnich świadków wpływa wiele czynników. Wynikają one z jednej strony z cech fizycznych i psychicznych dziecka, a z drugiej – z warunków zewnętrznych, w tym charakteru relacjonowanego zdarzenia. Ich wyspecyfikowanie określa zakres analizy psychologicznej materiału pochodzącego od świadka. Czynniki można pogrupować w cztery podstawowe kategorie. Są to:

1. Cechy indywidualne dziecka świadka, a w tym możliwości intelektualne, cechy osobowościowe i relacje z otoczeniem, z uwzględnieniem relacji ze sprawcą oraz innymi osobami uwikłanymi w sprawę.
2. Charakter zdarzenia będącego przedmiotem uruchomienia procedur prawnych.
3. Warunki, w jakich dziecko dokonywało spostrzeżeń i je przechowywało.
4. Warunki, w jakich dziecko odtwarzało spostrzeżenia, a więc składało zeznania.

Wśród indywidualnych cech dziecka-świadka na szczególną uwagę zasługują te, których ocena należy do biegłego psychologa zgodnie z treścią art. 192 § 2 kpk, związane z funkcjonowaniem poznawczym przesłuchiwanego dziecka. Najbardziej znaczącą rolę odgrywają:

- spostrzegawczość, zdolność różnicowania z tła elementów istotnych lub swoistych;
- umiejętność syntezy i analizy materiału spostrzeżeniowego;
- możliwości pamięciowe na poziomie kodowania, przechowywania i odpamiętywania;
- zdolność koncentracji uwagi;
- zdolność logicznego myślenia;
- poziom słowno-pojęciowy i zdolność werbalizacji;
- rozumienie sytuacji i norm społecznych;
- wiedza na temat problemów związanych z przedmiotem sprawy.

Wiedza i praktyka wskazują, że funkcjonowanie poznawcze każdego człowieka, nie tylko dziecka, w znacznym stopniu jest uwarunkowane cechami charakteru, stanem emocjonalnym i rozwojem społecznym. Zatem przy analizie wypowiedzi małoletnich

świadców nie można pominąć tej grupy cech. One również warunkują treść i formę zeznań. Należą do nich w szczególności:

- poczucie własnej wartości, stopień pewności siebie;
- podatność na sugestię;
- nastawienie na spełnienie oczekiwań innych osób;
- lęk przed karą, negatywną oceną innych osób;
- nadmierna zależność emocjonalna od innych, tendencja do identyfikacji z osobami z otoczenia;
- potrzeba dodawania sobie znaczenia, absorbowania otoczenia swoją osobą;
- tendencje do fantazjowania;
- stopień odporności na stres, umiejętność radzenia sobie w sytuacjach nowych, trudnych;
- otwartość w ujawnianiu własnych przeżyć, uczuć i ocen;
- wypracowywanie psychologicznych mechanizmów obronnych;
- objawy zespołu stresu pourazowego.

W wypadku dzieci pokrzywdzonych w sprawie i świadków przestępstw szczególne znaczenie mają ich relacje z otoczeniem. Nie sposób zatem pominąć:

- relacji z rodziną, poczucia wsparcia ze strony najbliższych;
- relacji ze sprawcą przestępstwa;
- relacji z osobą pokrzywdzoną lub osobami pokrzywdzonymi w sprawie i innymi świadkami;
- obecności w bliskim otoczeniu osoby zagrażającej, budzącej niepokój czy lęk.

Na spostrzeżenie, zapamiętywanie i możliwości odtworzenia przez małego świadka zjawisk bardzo znacząco wpływa ich treść. Zdecydowanie trudniejsze do zrelacjonowania są **zdarzenia niecodzienne**, których rozpoznanie i zrozumienie wymaga wiadomości specjalnych, wykraczających poza aktualną wiedzę dziecka o otaczającym świecie. Szczególna trudność wiąże się natomiast z koniecznością relacjonowania doświadczeń **o charakterze traumatycznym**, których konsekwencją są lęk, wstyd i poczucie winy. Do nich należą niewątpliwie przestępstwa o charakterze seksualnym. Wspomnienie i konieczność zrelacjonowania urazowego przeżycia wiąże się z oporem, silnymi emocjami lub uruchomionymi mechanizmami obronnymi. Zakłócają one procesy poznawcze i motywację do składania zeznań. Należy liczyć się ze znacznie ograniczoną swobodą wypowiedzi pokrzywdzonego dziecka na przedmiotowy temat oraz zniekształceniami, u podłoża których leży ochrona własnego wizerunku, a niekiedy również wizerunku sprawcy i wspólnej z nim tajemnicy.

Bez względu na to, czy dziecko jest świadkiem czy osobą pokrzywdzoną w sprawie, należy mieć na uwadze, że na spostrzegane treści istotnie wpływają **obiektywne warunki**, w jakich spostrzeżenia były dokonywane. Są to:

- odległość świadka od miejsca darzenia;
- perspektywa, z jakiej dokonywał spostrzeżeń;
- czas ekspozycji poszczególnych bodźców;
- inne zdarzenia w tle, elementy zakłócające dokonywanie spostrzeżeń;
- oświetlenie;
- możliwości zaangażowania w proces spostrzegania różnych zmysłów.

Niezależne od dziecka-świadka, a istotne dla treści jego wypowiedzi oraz motywacji do składania zeznań, są warunki przechowywania spostrzeżeń. Wśród nich wymienić należy:

- upływ czasu od zdarzenia, na okoliczność którego dziecko-świadek jest przesłuchiwane;
- nowe doświadczenia dziecka, nakładające się na wcześniejsze ślady pamięciowe;
- inne ważne dla dziecka przeżycia;
- zmiany w otoczeniu dziecka stanowiące konsekwencje ujawnienia procedur prawnych w przedmiotowej sprawie;
- świadomy lub niezamierzony wpływ otoczenia na motywację dziecka do składania zeznań oraz na treść jego wypowiedzi w toku przesłuchania.

Ostatnią grupę czynników wpływających na treść i formę zeznań małoletnich świadków oraz znaczącą dla ochrony dzieci w procedurach prawnych stanowią omówione wcześniej warunki i sposoby przesłuchania. Doświadczenie wskazuje, że mogą one decydować o wartości dowodowej zeznania dziecka i ochronić je przed wtórną wiktyimizacją.

Kryteria oceny wiarygodności wypowiedzi dziecka-świadka

Doświadczenie i badania eksperymentalne związane z problematyką zeznań wskazują, że i małoletni, i dorośli świadkowie popełniają błędy w swoich relacjach. Są one jednak różne, ponieważ wynikają z odmiennych uwarunkowań.

Na przestrzeni ostatnich 50 lat powstały liczne teorie psychologiczne stanowiące próby opisu kryteriów przydatnych do oceny dowodów, jakimi są zeznania świadków. Autorami ich są między innymi Undeutsch, Arntzen, Steller i Kohnken. Część psychologicznych kryteriów powtarza się w kolejnych modelach, a część z nich jest swoista dla

określonej teorii. Ich analiza i praktyka pokazują, że chociaż są niewątpliwie przydatne do psychologicznej oceny treści i formy wypowiedzi świadka, to ich stosowanie wymaga ostrożności. Nie mogą być wykorzystywane w sposób sztywny i mechaniczny.

Jako psychologiczne kryteria wiarygodności wypowiedzi za szczególnie istotne w ocenie relacji składanych przez dzieci można uznać:

- opis kontekstu sytuacyjnego przedmiotowego zdarzenia i kontekst ujawnienia;
- wewnętrzną spójność i stałość w opisie elementów kluczowych zdarzenia;
- detale dotyczące opisu miejsca, czasu, osób i przebiegu zdarzenia postrzegane z perspektywy dziecka;
- swoisty, adekwatny do możliwości rozwojowych język i sposób narracji;
- detale niezwykle, swoiste, o znaczeniu niezrozumiałym dla dziecka;
- nieustrukturalizowaną konstrukcję wypowiedzi, dygresje, wątki poboczne;
- sygnalizowane luki pamięciowe i spostrzeżeniowe;
- opisy interakcji;
- opisy stanów psychicznych własnych i innych uczestników zdarzenia;
- konsekwencje w podawaniu detali w różnych kontekstach;
- spontaniczność i dynamikę wypowiedzi zależne od podawanych treści;
- elementy pozawerbalne (mimika, gestykulacja, obserwowane reakcje wegetatywne);
- psychologicznie jasną, niezakłóconą motywację do składania zeznań w przedmiotowej sprawie;
- psychologicznie uzasadnione postawy i zachowania świadka podczas przesłuchania, oraz przed nim i po jego zakończeniu.

Wszystkie powyższe czynniki muszą być analizowane przez pryzmat indywidualnych cech dziecka, jego możliwości rozwojowych i sytuacji, w jakiej się wychowuje, oraz przedmiotu sprawy i osoby sprawcy.

Wytyczne na temat opinii sądowo-psychologicznej w zakresie analizy zeznań małoletnich świadków przesłuchiwanym w trybie art. 185a i 185b kpk

Wytyczne wynikają ze standardów pracy psychologa (kodeks etyczny, zapisy ustawy) oraz przepisów kpk, w szczególności z art. 185a i 185b, art. 192 § 2 i 4, art. 194, 198 i 200.

Przedmiotem opinii są:

- zeznania konkretnego świadka analizowane w kontekście zebranego materiału dowodowego;

- ocena ewentualnych skutków urazu pokrzywdzonego lub świadka przestępstwa;
- możliwość udziału dziecka-świadka w procedurach prawnych (okoliczności przemawiające przeciwko składaniu zeznań).

Zakres opinii stanowią:

- charakterystyka świadka i czynniki mogące wpływać na zniekształcenia treści oraz formy wypowiedzi;
- interpretacje mechanizmów leżących u podstaw stwierdzonych zniekształceń;
- psychologiczna analiza zeznań;
- zależności między stwierdzonymi u świadka zaburzeniami a przedmiotowym zdarzeniem.

Podstawę wydania opinii stanowią:

- analiza akt sprawy, w szczególności dokumentacji z wcześniejszych badań i ewentualnie terapii dziecka-świadka;
- aktywny udział biegłego w przesłuchaniu małoletniego świadka;
- wywiad z bezpośrednim opiekunem małoletniego;
- badanie psychologiczne małoletniego z wykorzystaniem obserwacji, wywiadu, standardowych technik psychometrycznych i projekcyjnych w celu ustalenia rozwoju intelektualnego, funkcjonowania społeczno-emocjonalnego, relacji z otoczeniem i ewentualnie poziomu rozwoju psychoseksualnego.

Prawidłowo sporządzona opinia psychologiczna powinna zawierać następujące informacje:

- miejscowość i datę wydania opinii;
- imię, nazwisko, stopień naukowy, specjalność biegłego, właściwy SO;
- pełną nazwę organu zlecającego wydanie opinii;
- przedmiot spraw;
- datę i treść postanowienia dopuszczającego dowód z opinii biegłego psychologa;
- podstawę wydania opinii z wyszczególnieniem wykorzystanych technik badawczych;
- termin przesłuchania, badania psychologicznego oraz miejsce i warunki przeprowadzenia powyższych czynności.

Zakres merytoryczny:

- Dane formalne dotyczące opiniowanej osoby: imię, nazwisko, data urodzenia, miejsce zamieszkania, ewentualnie miejsce pobytu tymczasowego, klasa, szkoła.

- Dane dotyczące sytuacji życiowej, opiekuńczo-wychowawczej małoletniego:
 - charakter makrośrodowiska;
 - struktura rodziny, informacje o rodzicach/opiekunach, rodzeństwie;
 - opis relacji wewnątrzrodziny;
 - informacje o warunkach materialnych i lokalowych rodziny;
 - stopień zabezpieczenia potrzeb bytowych i społeczno-emocjonalnych dziecka;
 - ewentualnie problemy rodzinne, konflikty i ich wpływ na stan psychofizyczny dziecka;
 - stosunek osób znaczących dla małoletniego do prowadzonego postępowania i ich motywacje.

- Dane dotyczące rozwoju i funkcjonowania małoletniego świadka:
 - informacje o przebiegu rozwoju (problemy rozwojowe i zdrowotne, urazy, przebyte choroby, specjalistyczna opieka medyczna, wady wzroku, słuchu, niesprawność ruchowa i inne);
 - stan rozwoju fizycznego w czasie zdarzenia i czynności procesowej;
 - opis wyglądu, stanu zadbania w dniu przesłuchania;
 - poziom rozwoju intelektualnego, zainteresowania, uzdolnienia, deficyty rozwojowe (zdolności postrzegania, zapamiętywania, myślenia i wnioskowania, słownik i zdolności narracyjne, rozumienie sytuacji społecznych i norm, rozumienie sytuacji przesłuchania, umiejętność koncentracji uwagi, wiedza o przedmiocie sprawy);
 - funkcjonowanie społeczno-emocjonalne małoletniego (autorytety, poczucie bezpieczeństwa, lęki, niepokoje, strach przed oceną, poczucie własnej wartości, umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych, wrażliwość emocjonalna, empatia, skłonność do ulegania wpływowi innych osób, zależność od otoczenia, poczucie winy, poczucie krzywdy, psychologiczne mechanizmy obronne, objawy PTSD);
 - relacje z otoczeniem – rodziną i innymi osobami (osoby znaczące, osoby wspierające i zagrażające, relacje z uczestnikami postępowania).

- Dane dotyczące psychologicznej analizy wypowiedzi:
 - sposób nawiązywania kontaktu z prowadzącymi czynności procesowe i nastawienie wobec nich;
 - motywacja do składania zeznań (deklarowana i rzeczywista) oraz jej uwarunkowania;

- rozumienie swojej roli w sprawie i świadomość konsekwencji udziału w przesłuchaniu oraz podanych przez świadka treści;
 - nastrój oraz prezentowane reakcje i emocje;
 - stopień spontaniczności wypowiedzi oraz sytuacje wzmożonej autokontroli;
 - rozumienie pytań i poleceń;
 - koncentracja uwagi, stopień odporności na zmęczenie i zakłócenia;
 - umiejętność rozróżnienia prawdy od kłamstwa;
 - specyfika języka, formy narracji i ich adekwatność do fazy rozwojowej;
 - inne uznane za istotne w sprawie.
-
- Analiza i interpretacja całości zebranego materiału, bez podawania surowych wyników.
 - Wnioski stanowiące odpowiedzi na tezy dowodowe zawarte w postanowieniu o powołaniu biegłego psychologa, wynikające z treści opinii.
 - Pieczętka i podpis biegłego.
 - Dokumentacja pochodząca z badania i stanowiąca podstawę wydania opinii przechowywana jest przez biegłego. Zgodnie ze standardami wyniki surowe nie są udostępniane.

Przygotowanie małoletnich świadków do udziału w przesłuchaniu

Alicja Budzyńska

Perspektywa przesłuchania powoduje określone konsekwencje dla funkcjonowania emocjonalnego małoletniego, do których należą:

- obawa, lęk przed nową, niejasną sytuacją;
- opór przed relacjonowaniem negatywnych urazowych doświadczeń;
- strach przed sprawcą przestępstwa;
- lęk przed karą lub negatywną oceną ze strony osób bliskich i dalszego otoczenia;
- strach przed pogorszeniem sytuacji życiowej swojej i rodziny.

Myśli i emocje dziecka występującego w roli świadka w znaczącym stopniu są uwarunkowane postawami osób bliskich. Bezradność, zagubienie, niepokój czy lęk opiekuna nasilają negatywne emocje dziecka.

Doświadczenie w pracy z małoletnimi ofiarami przestępstw oczekującymi na złożenie zeznań wskazuje, z jak trudnymi emocjami przystępują do przesłuchania.

Obawy dziecka przed nową, niejasną sytuacją, jaką jest udział w przesłuchaniu, wynikają z braku wiedzy na temat procedury czynności prawnej. Dzieci boją się nieznanego, nie wiedzą, jak mają się zachować w relacji z sędzią i psychologiem, jakie mają uprawnienia, ani na czym będzie polegało ich zadanie. Boją się, że sobie nie poradzą, nie potrafią spełnić oczekiwań odbiorcy zeznań, nie rozumieją pytań, nie znajdują odpowiednich słów, które opisałyby ich doświadczenie – zwłaszcza jego najbardziej obciążające emocjonalnie elementy. Boją się także, że nie zostaną zrozumiane, nie zapanują nad swoimi uczuciami, będą źle ocenione, skrytykowane za brak dostatecznych kompetencji czy się skompromitują. Czują strach przed tym, że nikt im nie uwierzy, bo przeciwko ich relacji są słowa dorosłych.

Kolejny obszar negatywnych emocji dziecka wiąże się ze strachem przed sprawcą krzywdzenia i jego odwetowymi zachowaniami, przed ewentualnym kontaktem z nim przy okazji składania zeznań oraz często przed utratą jego akceptacji i uczuć.

Wśród negatywnych uczuć na uwagę zasługuje lęk małych świadków przed krytyczną oceną i karą ze strony osób bliskich, a także osób z dalszego otoczenia, związany z poczuciem odpowiedzialności czy też współodpowiedzialności za przebieg zdarzeń objętych postępowaniem karnym, ich ujawnienie i wynikające z tego konsekwencje.

Ważny obszar negatywnych emocji stanowią niepokoje i lęki dziecka przed zmianą, pogorszeniem się sytuacji życiowej jego i całej rodziny, przed jej stygmatyzacją w otoczeniu, utratą miłości bliskich osób oraz obawa o ich cierpienie.

W przygotowaniu do przesłuchania nie chodzi o wyuczenie dziecka konkretnych treści, przeciwieństwo z nim sposobu relacjonowania określonych w przestępstwie zdarzeń czy też korygowanie sposobu jego myślenia, poprawianie słownictwa lub stylistyki wypowiedzi. Przygotowując dziecko do składania zeznań, profesjonalista nie porusza treści związanych z prowadzonym postępowaniem. Bazując na rozwojowych i indywidualnych możliwościach dziecka, przygotowuje je do optymalnego poradzenia sobie z trudną sytuacją przesłuchania, przy wsparciu ze strony osoby bliskiej.

Uwzględniając emocje towarzyszące małoletniemu w związku z perspektywą przesłuchania, opracowano program przygotowujący go do udziału w tej czynności. Celami tego programu są:

- złagodzenie negatywnych skutków związanych z uczestnictwem dziecka w postępowaniu karnym;
- zwiększenie motywacji dziecka do składania zeznań;
- przeciwieństwo kompetencji dziecka do zrelacjonowania zdarzeń będących przedmiotem postępowania w sposób wiarygodny psychologicznie i decydujący o wartości dowodowej zeznań.

Osiągnięcie powyższych celów jest możliwe poprzez:

- edukację dziecka na temat procedury przesłuchania, roli, praw i obowiązków świadków;
- omówienie z dzieckiem jego lęków i niepokojów związanych z udziałem w postępowaniu karnym;
- wypracowanie i przeciwieństwo sposobów radzenia sobie ze stresem w nowych, trudnych sytuacjach;
- przeciwieństwo z dzieckiem sposobów koncentracji uwagi, zdolności narracyjnych, umiejętności odpowiadania na pytania zgodnie z naczelną zasadą mówienia prawdy.

Program przygotowania do przesłuchania każdorazowo musi być korygowany i dostosowywany do możliwości rozwojowych dziecka oraz jego sytuacji rodzinnej i przedmiotu zdarzenia objętego prawnym postępowaniem.

Program nie może ograniczyć się do pracy wyłącznie z małoletnim. Niezbędne jest objęcie nim także rodzica/opiekuna wspierającego dziecko w procedurach prawnych. W związku z perspektywą udziału dziecka w procedurach karnych rodzic/opiekun przeżywa silne, trudne emocje, a jego stan psychiczny ma znaczący wpływ na kondycję i funkcjonowanie małoletniego – zarówno przed przesłuchaniem, jak i podczas składania zeznań oraz po zakończeniu czynności procesowej. Aby dorosły umiał właściwie wspierać swoje dziecko, dawać mu poczucie bezpieczeństwa, sam musi poznać procedurę przesłuchania, rolę w nim dziecka i swoją oraz skonfrontować się z własnymi emocjami, takimi jak strach, bezradność, zgubienie, lęk oraz poczucie winy i krzywdy.

Podłożem negatywnych przeżyć rodzica/opiekuna dziecka mogą być w szczególności:

- niepokój o dziecko skłaniane do relacjonowania urazowych doświadczeń, obawa, że sobie nie poradzi lub że nasilą się u niego objawy pourazowe;
- niepokój o ocenę zeznań dziecka przez organy wymiaru sprawiedliwości;
- poczucie bezradności wynikające z braku wiedzy o przebiegu przesłuchania, możliwościach ochrony dziecka, wsparcia;
- lęk o ocenę własnej osoby wynikający z poczucia winy za krzywdę dziecka;
- obawa przed konsekwencjami składanych przez dziecko zeznań.

Obszary pracy z rodzicem dziecka dotyczą czterech zasadniczych kwestii. Należą do nich:

- edukacja, która powoduje, że rodzic poznaje warunki i procedurę przesłuchania małoletnich, co sprzyja obniżeniu niepokoju wynikającego z niewiedzy i bezradności;
- redukcja lęków i napięć związanych z sytuacją przestępstwa i perspektywą przesłuchania dziecka;
- uaktywnienie w kierunku wspierania dziecka na wszystkich etapach postępowania karnego, jak również po jego zakończeniu;
- wskazanie możliwości poszukiwania profesjonalnej pomocy dla dziecka świadka i jego rodziny (adresy właściwych placówek pomocowych, charakter pomocy).

W ramach działań edukacyjnych szczególne znaczenie ma przekazanie rodzicowi interpretacji przepisów prawnych, które regulują przesłuchanie małoletnich świadków w przyjaznych warunkach. Wiedza rodzica na temat obowiązujących standardów przesłuchania pozwala mu dołożyć starań, aby czynność odbyła się zgodnie z nimi, a prawa dziecka były przestrzegane. Pozwala także na udzielanie dziecku stosownych wyjaśnień

związanych z sytuacją prawną i warunkami składania zeznań. Rodzic powinien poznać obowiązki dziecka-świadka, które musi stawić się na wezwanie sądu lub prokuratora bez względu na preferencje własne lub osób z rodziny oraz złożyć wyjaśnienia zgodnie z zasadą mówienia prawdy. Niezbędne jest również przekazanie rodzicowi praw dziecka do posiadania kuratora procesowego, odmowy składania zeznań, jeżeli takie przysługuje, składania zeznań zgodnie z własnymi możliwościami rozwojowymi, przerw w realizacji czynności, sygnalizowania luk pamięciowych oraz wszelkich problemów językowych lub komunikacyjnych. Informacja o zasadzie jednorazowego przesłuchania dziecka w przyjaznym pokoju (bez pomijania warunków ewentualnych odstępstw od niej) jest na ogół odciążająca dla rodzica. W ramach programu ma on możliwość uzyskania odpowiedzi na inne pytania o procedury prawne z udziałem dziecka.

Praca z emocjami rodzica jest zależna od ich treści oraz swoistej sytuacji dziecka i rodziny. Identyfikacja emocji, a następnie ich omówienie są odciążające. Szczególnie wspierające okazuje się odwoływanie do zasobów rodzica i innych osób w rodzinie oraz samego dziecka. Zasobów, które sprzyjały radzeniu sobie z innymi trudnymi sytuacjami.

Przygotowanie do przesłuchania dzieci i ich niekrzywdzących rodziców może mieć formę spotkań indywidualnych lub zajęć realizowanych w kameralnych, 3-4-osobowych grupach. Zajęcia grupowe mają szczególną wartość. Uczestnicy przekonują się, że nie tylko oni doświadczyli krzywdzenia oraz że inne dzieci również czeka rozmowa z sędzią i mogą w związku z tym przeżywać różne trudne emocje.

Programy zajęć indywidualnych i grupowych zostały opracowane w Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę. Doświadczenie wskazuje, że udział w nich umożliwił małym świadkom zrozumienie swojej roli w postępowaniu karnym, ułatwił im nawiązanie bezpiecznego kontaktu z sędzią oraz złożenie wartościowych zeznań, a równocześnie sprzyja budowaniu poczucia sprawczości i podmiotowości – tak ważnego dla osób pokrzywdzonych przestępstwem¹.

1 Informacje dla rodziców prezentuje broszura „Twoje dziecko będzie świadkiem”, FDDS, 2016, https://www.edukacja.fdds.pl/6969faba-1db3-47c8-9d43-d10cfc1b4567/Extras/twoje_dziecko_bedzie_swiadkiem-04112016.pdf.

Realizacja przesłuchania dziecka

Alicja Budzyńska

Fazy przesłuchania

Przesłuchanie małoletnich świadków można uporządkować przez wyspecyfikowanie kolejnych etapów, z których każdy odgrywa określoną, istotną rolę z punktu widzenia zarówno proceduralnego, jak i interesu składającego zeznanie dziecka. Wyróżnia się następujące fazy przesłuchania:

- czynności przedwstępnych;
- czynności wstępnych;
- swobodnej narracji;
- pytań szczegółowych;
- czynności końcowych.

Faza czynności przedwstępnych obejmuje działania poprzedzające kontakt z dzieckiem. Należą do nich:

- analiza dokumentacji zawartej w aktach sprawy;
- zebranie i uporządkowanie informacji o małoletnim świadku, jego najbliższym otoczeniu, warunkach opiekuńczo-wychowawczych, relacjach z innymi osobami, w tym uwikłanymi w postępowanie karne;
- przygotowanie miejsca przesłuchania, zabezpieczenie sprzętu rejestrującego przebieg czynności i pomocy niezbędnych psychologowi do pracy;
- określenie najistotniejszych zagadnień wymagających wyjaśnienia w toku przesłuchania;
- ustalenie ewentualnej obecności innych osób podczas czynności przesłuchania;

- ustalenie zasad współpracy między profesjonalistami przesłuchującymi małoletniego, roli psychologa, oczekiwań wobec niego i jego możliwości.

Fazę czynności wstępnych stanowią działania zmierzające do nawiązania kontaktu z dzieckiem-świadkiem, wstępnego rozpoznania jego rozwoju i stanu emocjonalnego, przedstawienia mu celu spotkania i warunków prowadzonej czynności procesowej. Za najistotniejsze należy uznać:

- przywitanie dziecka, przedstawienie się oraz nawiązanie z nim kontaktu, wykorzystując temat nieobciążający i bezpieczny;
- wyjaśnienie dziecku w przystępny dla niego sposób celu rozmowy oraz ról sędziego i psychologa;
- adekwatne do wieku dziecka wyjaśnienie mu jego praw, w szczególności prawa do odmowy składania zeznań, jeżeli świadkowi przysługuje;
- stosowne poinformowanie o obowiązku mówienia prawdy, rozpoznanie, czy jest on zrozumiały dla świadka;
- przekazanie zasad współpracy (możliwość przerw, zgłaszanie wątpliwości, wzajemnego niezrozumienia, luk pamięciowych);
- odpowiedzi na ewentualne zapytania małoletniego dotyczące sytuacji przesłuchania.

Faza swobodnej narracji polega na zrelacjonowaniu przez małoletniego świadka przebiegu zdarzenia lub zdarzeń będących przedmiotem procedur prawnych w sposób swobodny, we własnym tempie. Jest ona w miarę bezpieczna dla dziecka, które może na tym etapie podawać informacje zgodnie z własną gotowością. Pozwala też poznać język i sposób myślenia dziecka, co powinno być uwzględnione w dalszym postępowaniu, przy formułowaniu pytań. Faza ta spełnia swoją funkcję, jeżeli przestrzegane są dwa podstawowe warunki:

- nieingerowanie w treść wypowiedzi;
- nieprzerywanie relacji.

Faza pytań szczegółowych obejmuje działania zmierzające do uporządkowania i uzupełnienia wypowiedzi dziecka podanych w poprzednim etapie, w celu ustalenia stanu faktycznego. Pytania powinny być formułowane zgodnie z podstawowymi zasadami:

- stosowania głównie pytań otwartych;
- dostosowania słownictwa i konstrukcji pytań do poziomu rozwoju dziecka;
- unikania pytań sugerujących poczucie winy, odpowiedzialności dziecka za przebieg zdarzeń czy zawierających oceny małoletniego lub innych osób.

Pytania w zależności od treści i celu można pogrupować w czterech kategoriach:

- ogólne – nieukierunkowane, zmierzające otwartą formą do spontanicznego uzupełnienia przez świadka wypowiedzi przedstawionej w fazie swobodnej narracji (np. Opowiedz mi więcej o...),
- uzupełniające – mające na celu pozyskanie dodatkowych informacji o pewnych szczegółach pominiętych przez świadka (np. Jakiego koloru był samochód?),
- wyjaśniające – zmierzające do uzyskania konkretnych odpowiedzi, gdy zeznania świadka nasuwają trudności interpretacyjne (np. dotyczące wiedzy związanej z przedmiotem sprawy, jak umiejętność rozpoznawania i określania kolorów),
- kontrolne/sprawdzające – weryfikujące zeznania świadka w odniesieniu do wybranych szczegółów (np. Mówiłeś, że kupił ci lody, przypomnij mi, jaki miały smak?).

Pytania sprawdzające są możliwe do stosowania przy założeniu, że nie powinny być zadawane w końcowym etapie przesłuchania, kiedy mały świadek jest znużony, zmęczony, gotowy do udzielania odpowiedzi nieprzemyślanych. Pytania sprawdzające nie powinny sugerować dziecku, że popełniło błąd w swojej relacji.

Faza czynności końcowych jest ważna dla ochrony psychiki dziecka. Podziękowanie za wysiłek, a nie za przekazane konkretne treści, wyjaśnienie wątpliwości dotyczących dalszego postępowania oraz zamknięcie kontaktu rozmową na tematy nieobciążające mają zmierzać do obniżenia poziomu napięcia emocjonalnego świadka i jego niepokoju po złożonych zeznaniach.

Zdecydowanym błędem z perspektywy nie tylko prawnej, ale również psychologicznej, jest odczytywanie przez dziecko lub odczytywanie dziecku protokołu przesłuchania i odbieranie pod nim podpisu świadka. Protokół nie odzwierciedla wypowiedzi dziecka, która jest w całości zarejestrowana w formie nagrania. Wyrwane z szerszego kontekstu i przeformułowane wypowiedzi dzieci nie zawsze są w stanie zidentyfikować jako własne. Czują się niezrozumiane, oceniane lub korygowane. Odczytywanie protokołu może być dla nich również kolejnym wzmocnieniem urazowego doświadczenia. One same często sygnalizują absurdalność podpisywania protokołu jako zgodnego z treścią ich zeznań, mając świadomość, że w całości czynność procesowa została zarejestrowana za pomocą sprzętu audiowizualnego.

Zasady formułowania pytań w toku przesłuchania

Warto zadbać, aby po zakończeniu fazy swobodnej narracji, przejście do etapu zadawania pytań odbyło się w sposób płynny, naturalny i niebudzący niepokoju małoletniego, że może sobie nie poradzić z odpowiedziami. Nie należy mówić dziecku, że o czymś zapomniało w swojej relacji lub podało informacje niespójne, sprzeczne z innymi dowodami. Tego typu komunikat wpływa deprymująco i może hamować spontaniczność udzielanych odpowiedzi lub je zafałszowywać.

Warto natomiast przekazać komunikat, że przesłuchujący chce więcej dowiedzieć się o zdarzeniu, że czegoś nie rozumiał lub na coś nie zwrócił dostatecznej uwagi i dlatego będzie zadawał dodatkowe pytania. Pierwsze z pytań powinno zachęcić świadka do uzupełnienia swojej relacji bez ingerowania w treść uzupełnienia. Można przykładowo powiedzieć dziecku: „Mnie tam nie było, tylko ty wiesz, co się zdarzyło. Powiedz o tym wszystko, co pamiętasz. Wszystko jest ważne. Co jeszcze możesz dodać?”.

Następnym etapem są pytania uszczegóławiające. Przy ich formułowaniu należy pamiętać o kilku zasadach.

Pierwszą z nich jest **stosowanie pytań otwartych**. Nie ukierunkowują one odpowiedzi. Zwiększają prawdopodobieństwo uzyskania informacji istotnych, a przede wszystkim zgodnych ze śladami pamięciowymi świadka. Odporność małoletnich świadków na sugestie zawartą w pytaniu jest na ogół mniejsza niż osób dorosłych. Nie zależy jednak wyłącznie od wieku świadka, ale również od jego innych indywidualnych cech, takich jak pewność siebie, poczucie akceptacji i własnej wartości, poczucie bezpieczeństwa w codziennym funkcjonowaniu oraz w sytuacji przesłuchania. Dlatego trzeba dołożyć wszelkich starań, aby pytania nie zawierały żadnych wskazań odpowiedzi.

Kolejną zasadą jest **koncentrowanie pytań wokół jednej kwestii** i przechodzenie do omawiania kolejnej po wyczerpaniu pytań związanych z poprzednią. Pozwala to na mobilizowanie pamięci wokół kolejnych odpamiętanych elementów sytuacji lub obrazów. Zasada powyższa jest szczególnie ważna w pracy z młodszymi dziećmi, których myślenie i pamięć mają charakter konkretno-obrazowy. Pytanie dotyczące innego obrazu może spowodować utratę odpamiętanego wcześniej i niemożliwość powrotu do niego.

Następną zasadą jest **unikanie pytań zaczynających się od słowa „dlaczego?”**. Są one bowiem zdecydowanie najtrudniejsze dla dzieci. Odpowiedzi na nie wymagają na ogół zdolności myślenia przyczynowo-skutkowego i umiejętności obiektywnego postrzegania świata, odczytywania motywów zachowań innych osób, bardziej rozwiniętych kompetencji językowych, niejednokrotnie przekraczających możliwości rozwojowe małoletniego świadka. Tego typu pytania mogą być również odbierane przez świadka jako krytyczne, zawierające dezaprobatę, budzące poczucie winy, mogą także

wyzwalać reakcje obronne, skłaniać do usprawiedliwiania swoich zachowań. **Zasada unikania pytań sugerujących poczucie winy**, odpowiedzialności dziecka za zaistnienie zdarzeń będących przedmiotem postępowania lub za ich przebieg wydaje się szczególnie ważna dla ochrony małoletniego przed wtórną wiktyimizacją. Pytania sugerujące poczucie winy w sposób oczywisty blokują spontaniczność wypowiedzi świadka, mogą prowadzić do wycofania się z kontaktu lub udzielania odpowiedzi zgodnych z wyobrażonymi przez dziecko oczekiwaniami przesłuchującego.

Wysoco niewskazane jest pytanie dzieci-ofiar przestępstw o to, dlaczego nie broniły się przed sprawcą w sposób uznany przez dorosłych za oczywisty i skuteczny. Próbując zrozumieć zachowanie pokrzywdzonego dziecka podczas doświadczenia związanego z przestępstwem, można zapytać o wyobrażone przez nie konsekwencje prób przeciwstawienia się sprawcy (np. zamiast: „Dlaczego nie krzyczałaś?” zapytać „Jak myślisz, co by się stało, gdybyś wtedy zaczęła krzyczeć?”).

Ostatnią, kluczową i oczywistą jest **zasada dostosowania języka do możliwości rozwojowych małoletniego świadka**. Dotyczy to używania zarówno określeń i sformułowań zrozumiałych dla dziecka, jak i konstrukcji gramatycznych pytań oraz innych komunikatów. Wiąże się z tonem głosu, dynamiką wypowiedzi i mową ciała. Powyższą zasadę można przedstawić w formie bardziej szczegółowych wskazań:

- Mów powoli.
- Zwracaj się do dziecka spokojnym tonem, unikając ekspresji bez względu na treść pytań.
- Unikaj gestykulacji i nasilonej mimiki.
- Zadawaj jedno pytanie na raz.
- Dawaj dziecku czas na zastanowienie się nad odpowiedziami.
- Zaczynaj od pytań najprostszych, nieobciążających, stopniowo zwiększając ich trudność.
- Zwracaj uwagę, aby jedno pytanie zawierało jedną kwestię wymagającą wyjaśnienia.
- Używaj prostych konstrukcji gramatycznych i zdań niezłożonych.
- Stawiaj pytania krótkie, nie dłuższe niż 2–3 słowa od używanych przez dziecko.
- Używaj prostego słownictwa, posługując się pojęciami 2–3-sylabowymi.
- Unikaj określeń niejasnych, wieloznacznych, hierarchicznych, zmieniających swoje znaczenie w zależności od miejsca i czasu.
- Obserwuj, czy jesteś rozumiany przez dziecko.
- Wyjaśniaj z dzieckiem znaczenie używanych przez nie określeń i wykorzystuj je w dalszym kontakcie, bez względu na ich dziwaczność czy wulgarność.
- Formułuj pytania, używając strony czynnej.
- Wykorzystuj nazwy własne, unikając zaimków.

W wypadku małoletnich świadków należy szczególnie unikać pytań sugerujących odpowiedzi, podchwytliwych, wymuszających odpowiedź, błędnych z punktu widzenia logiki, niejednoznacznych oraz bez związku ze sprawą.

Zasady formułowania pytań dotyczących szczegółowych kwestii

Pytanie o miejsce zdarzenia jest kluczowe z perspektywy prowadzonego postępowania, ale równocześnie znaczące dla odpamiętania obrazu związanego z miejscem przestępstwa zakodowanego w pamięci dziecka-świadka. Zapytanie o miejsce powinno mieć charakter otwarty, odwoływać się do możliwości rozwojowych dziecka i wykorzystywać zaangażowanie różnych zmysłów w budowanie pamięciowego śladu.

Starsze dzieci zapytane o miejsce przestępstwa używają jego nazwy (np.: to było na placu zabaw; działo się w sypialni rodziców; zdarzyło się obok banku). Młodsze często nie potrafią przywołać nazwy, określają miejsce, odwołując się do pełnionej przez nie funkcji lub zaobserwowanych w nim elementów (np: to było, gdzie są huśtawki i karuzela; działo się tam, gdzie śpią rodzice, gdzie jest duże łóżko; zdarzyło się tam, gdzie mama dostaje pieniądze). W celu pozyskania bliższych informacji o miejscu przestępstwa nieznanym i zidentyfikowania go, niezależnie od wieku świadka, można zadać pytania uruchamiające ślady pamięciowe pochodzące z różnych zmysłów – wzroku, słuchu, węchu, niejednokrotnie dotyku i smaku.

Przykładowe pytania o miejsce przestępstwa:

- Jak ty nazywasz to miejsce?
- Po czym można poznać to miejsce?
- Co tam można zobaczyć?
- Co tam można robić?
- Co tam można usłyszeć?
- Kto tam przychodzi?
- Kto zna to miejsce?
- Co tam było dziwnego?
- Czy tam czymś pachniało?
- Jak można się tam dostać?
- Jak można stamtąd wyjść?

Pytania o czas zdarzenia wiążą się z umiejscowieniem w czasie, określeniem pory dnia, a niejednokrotnie również czasu trwania zdarzenia będącego przedmiotem sprawy lub wielokrotności zdarzeń.

Bez względu na wiek świadka umiejscowienie zdarzeń odległych w czasie napotyka na znaczne trudności. Umiejscowienie zdarzeń według kalendarza wydaje się wręcz mało wiarygodne psychologicznie, chyba że kojarzone jest przez świadka z innym istotnym przeżyciem, co pozwoliło zakodować konkretną datę.

Doświadczenie wskazuje, że nawet dzieci z najmłodszej grupy wiekowej potrafią wskazać informacje pozwalające określić czas zdarzenia. Aby to uzyskać, pytając o porę dnia, w której zdarzenia miało miejsce, należy rozpoznać jego kontekst sytuacyjny. Odnieść się w pytaniach do czynności rytualnych dziecka, związanych z jego codziennym funkcjonowaniem oraz funkcjonowaniem innych osób z najbliższego otoczenia – np. do pory określonego posiłku, czynności pielęgnacyjnych rodzeństwa, powrotu ze szkoły lub przedszkola, oglądanego programu itp. Możliwe jest również odniesienie się w pytaniu do widocznych obserwowanych przez dziecko zjawisk – np. nocy, deszczu, słońca, śniegu.

Z kolei w pytaniach o dzień zdarzenia, rok czy porę roku możliwe jest odwołanie do szczególnych okresów w życiu dziecka i jego rodziny (wakacji, nauki na określonym poziomie, świąt itp.) lub ważnych wydarzeń (np. zmiana szkoły lub miejsca zamieszkania, problemy zdrowotne w rodzinie itd.).

Znajomość psychologii rozwojowej i klinicznej oraz doświadczenie w pracy z dziećmi w różnym wieku pokazuje, że mają one trudności z określeniem i różnicowaniem przedziałów czasowych, a zatem czasu trwania przedmiotowego zdarzenia. Ocena przedziału czasowego zależy bowiem od stopnia atrakcyjności wykonywanych zajęć czy obserwowanych obrazów i emocjonalnego zaangażowania w nie dziecka. Angażujące pozytywne emocje, atrakcyjne, dynamiczne zdarzenia odbierane są jako krótkotrwałe, w przeciwieństwie do sytuacji nużących i nieciekawych. Równocześnie sytuacje powiązane z poczuciem zagrożenia, przeżywanym strachem czy lękiem odczytywane są jako trwające dłużej niż dzieje się to faktycznie. Wobec tego pytań o te kwestie należy unikać, zwłaszcza pracując z małoletnimi w wieku przedszkolnym. Długość trwania zdarzenia można natomiast próbować rozpoznać, ustalając np. czynności, które w tym czasie zostały wykonane przez samego świadka lub inną osobę, ewentualnie przebieg zdarzeń toczących się w tle zdarzenia przedmiotowego (np. programu, filmu w TV).

Pytania dotyczące wielokrotności zdarzeń o podobnym przebiegu również stanowią dla młodszych dzieci znaczącą trudność. Nawet kiedy doskonale potrafią liczyć, to wykonują to automatycznie, nie uruchamiając myślenia abstrakcyjnego odnoszącego się do różnych zbiorów, w tym zbioru zdarzeń, którego elementy są zróżnicowane lub trudne do umieszczenia w określonej kategorii. W celu ustalenia powtarzalności sytuacji można spróbować odnieść je do innej pory lub miejsca. Nie można oczekiwać od

dziecka odpowiedzi na pytanie, czy dane zdarzenie miało miejsce często czy rzadko. Zawiera ono pojęcie relatywne, a odpowiedź jest względna lub ocenna.

Przykładowe pytania o czas zdarzenia:

- Gdzie wtedy mieszkałeś?
- Do której chodziłeś klasy?
- Kto z tobą wtedy mieszkał?
- Na jakie zajęcia wtedy chodziłeś?
- Ile wtedy miałeś lekcji?
- Co tego dnia robiłeś? Gdzie byłeś?
- Co wtedy robiły inne osoby?
- Jaka była wtedy pogoda? W co byłeś ubrany?
- Czy było na dworze ciemno czy jasno?
- Czy to było raz czy więcej razy?
- Wujek dotykał twojego siusiaka jak mama była chora. Czy dotykał twojego siusiaka jeszcze innym razem?
- Wujek dotykał twojego siusiaka w łazience. Czy dotykał twojego siusiaka jeszcze w innym miejscu?

Pytania o nieznanego sprawcę przestępstwa jest podstawowe w celu zidentyfikowania podejrzanego. W wypadku małych dzieci nie jest dobrą praktyką formułowanie pytań o wizerunek sprawcy według schematu wykorzystywanego w pracy z dorosłymi świadkami. Dzieci postrzegają świat i ludzi z innej perspektywy, wynikającej z ich sylwetki oraz cech funkcjonowania (np. zależność od dorosłych, postrzeganie ich jako silnych, onnipotentnych). Ponadto u dzieci w wieku przedszkolnym postrzeganie i pamięć mają cechy mimowolności oraz są zależne od emocjonalnego zaangażowania, co powoduje, że zauważane i zapamiętywane są te elementy, które z jakiegoś powodu zwracają uwagę – są nietypowe, dziwne, zabawne lub niepokojące.

Dlatego najtrafniejsze są pytania otwarte i otwierające swoiste ślady pamięciowe świadka utrwalone przez różne zmysły. Przykładowo:

- Po czym można poznać tę osobę?
- Czy ta osoba miała jakiś zapach?
- Czy można ją poznać po sposobie mówienia?
- Gdzie takie osoby można spotkać?
- Co takie osoby robią?
- Czy taka osoba może mieć dzieci/wnuki?

Zapytania o przebieg zdarzeń ze szczególną starannością powinny być formułowane w formie pytań otwartych. Na przykład:

- Opowiedz, co się jeszcze zdarzyło?
- Co jeszcze się działo?
- Opowiedz mi o tym więcej.

Młodsze dzieci, po ustaleniu i określeniu uczestników przedmiotowego zdarzenia, warto pytać kolejno o aktywności każdego z nich. Pracując z dziećmi, można wykorzystywać techniki z przesłuchania kognitywnego. Polegają one na odwracaniu kolejności sekwencji zdarzeń, nawiązując do elementu podanego przez świadka, lub na próbach relacjonowania zdarzenia z perspektywy różnych uczestników. Na przykład:

- Co zrobił tata? Co zrobiła mama? Co wtedy robił twój brat?
- Mamie zaczęła lecieć krew. Co było wcześniej?
- Tata wybiegł z domu. Co było wcześniej?
- Jaś stał pod oknem. Co mógł widzieć Jaś? Powiedz mi więcej o Jasiu.
- Co ty robiłaś? Jak się wtedy czułaś? Co myślałaś?

Sytuacje trudne podczas realizacji przesłuchania

Podczas przesłuchania małoletniego świadka niezbędne jest obserwowanie jego zachowań, reakcji i emocji. Mając świadomość przeżyć dziecka uczestniczącego w postępowaniu karnym w charakterze pokrzywdzonego przestępstwem lub świadka przestępstwa, nietrudno uznać, że złość, rozdrażnienie, napięcie, niepokój i smutek połączony z płaczem są naturalnymi, uprawnionymi reakcjami towarzyszącymi składaniu zeznań. Właściwe reagowanie na różne stany dziecka pozwala na minimalizowanie dyskomfortowych przeżyć małoletniego i na kontynuowanie czynności.

W odpowiedzi na trudną sytuację nie jest dobrym rozwiązaniem zrobienie przerwy połączonej z opuszczeniem przez świadka pokoju przesłuchań. Taka postawa profesjonalisty nie wspiera dziecka, może natomiast wyrażać bezradność lub przeciążenie psychiczne. W przekonaniu dziecka często jest ona objawem niezrozumienia i dezaprobaty ze strony rozmówcy. Nie motywuje to świadka do współpracy, lecz skłania do wycofania się z kontaktu. Opuszczenie miejsca przesłuchania może się wiązać również z rozproszeniem uwagi dziecka, utratą odpamiętanych wcześniej obrazów wywołujących silne emocje i istotnych w sprawie. Ponowne ich odtworzenie może okazać się niemożliwe.

Zasadą ogólną, niezależną od treści ujawnianej emocji, jest rozpoznanie jej przez rozmówcę, następnie nazwanie i okazanie zrozumienia, przyzwolenia dla jej zaistnienia.

Pożądaną jest zaproponowanie w dalszej kolejności możliwych do realizacji i akceptowalnych technik wyrażenia przeżywanego uczucia oraz poradzenia sobie z nim.

Przykładowa reakcja na płacz dziecka:

- Widzę, że jest ci bardzo smutno. Nie dziwię się temu. Kiedy rozmawiamy o trudnych doświadczeniach, to czujemy smutek. Dlatego w tym pokoju zawsze mamy chusteczki. Innym też zdarza się płakać podczas rozmowy. Nie tylko tobie. Ludzie mają różne sposoby na poradzenie sobie ze smutkiem. Czy ty masz jakiś sposób? Można na przykład nabrać dużo powietrza, a później wydmuchać go razem ze smutkiem. Można mocno wydmuchnąć nos i wyrzucić ubrudzoną smutkiem chusteczkę do kosza. Po skończeniu smutnej rozmowy można pomyśleć sobie, o czymś przyjemnym. Czy któryś sposób chcesz teraz wybrać?

Przykładowa reakcja na złość dziecka:

- Widzę, że się złościś. Nie dziwię się temu. Kiedy rozmawiamy o trudnych doświadczeniach, to czujemy złość. Dlatego w tym pokoju mamy kartki i kredki, żeby można narysować złość i się jej pozbyć (lub: mamy plastelinę, żeby wycisnąć kształt złości i się jej pozbyć). A czy ty masz może swój sposób na złość? Jaki?

Jeżeli zachowanie dziecka jest reakcją na określone treści, to skuteczny może się okazać powrót do kwestii mniej obciążających.

Osobą zobowiązaną do pomocy sędziemu w poradzeniu sobie z trudnymi sytuacjami jest psycholog.

Metodyka przesłuchania małoletniego świadka – na podstawie *Investigative Interview Protocol* amerykańskiego Narodowego Instytutu Zdrowia i Rozwoju Dziecka (NICHD)

Zaprezentowana w tym rozdziale metodyka przesłuchiwanie małoletniego świadka została opracowana na podstawie *Investigative Interview Protocol* amerykańskiego Narodowego Instytutu Zdrowia i Rozwoju Dziecka (NICHD) autorstwa zespołu prof. Michaela E. Lamba¹ oraz *Ten Step Investigative Interview* prof. Thomasa D. Lyona².

1 Pełną wersję NICHD Protocol można znaleźć na <http://nichdprotocol.com>.

2 Dostępne na <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=thomaslyon> i <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1073&context=thomaslyon>.

Rekomendacje dotyczące przesłuchiwanie dziecka bazują na empirycznej wiedzy na temat możliwości rozwojowych dziecka – kompetencji poznawczych, pamięci, mowy, podatności na sugestię. Wyniki wieloletnich badań³ wykazały, że korzystanie z metodyki bazującej na protokole NICHHD maksymalizuje ilość informacji uzyskanych od dziecka dzięki aktywizowaniu jego pamięci i narracji za pomocą formuły pytań otwartych. Stosowanie metodyki NICHHD sprawia, że sytuacja przesłuchania jest mniej drażliwa dla dziecka, a tym samym jest ono chronione przed wtórną traumatyzacją.

Metodyka przesłuchania małoletniego świadka została zaadaptowana do warunków polskich przez ekspertów Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę. Została również skonsultowana z ekspertami z Ministerstwa Sprawiedliwości, Polskiego Towarzystwa Psychologicznego oraz Stowarzyszenia Sędziów „Iustitia”.

Metodyka przedstawia ramową strategię prowadzenia przesłuchania małoletniego świadka, pomaga strukturalizować przebieg przesłuchania, uwzględniając wszystkie jego etapy i poszczególne ich elementy, nie ograniczając możliwości prowadzenia czynności procesowej w sposób dostosowany do wieku i indywidualnych cech świadka, a równocześnie nie ograniczający indywidualnego stylu pracy przesłuchujących. Większość pytań jest dostosowana do rozmowy z dzieckiem zarówno w wieku przedszkolnym, jak i szkolnym. Niektóre pytania przedstawiono w różnych wersjach dostosowanych do możliwości rozwojowych dzieci w dwóch kategoriach wiekowych.

Prezentowany protokół przesłuchania dziecka zawiera uporządkowane oraz podzielone na cztery etapy propozycje komunikatów i pytań w wersjach przewidzianych dla dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym.

Pierwszą grupę stanowią informacje wyjaśniające świadkowi sytuację przesłuchania oraz precyzujące zasady jego realizacji, prawa i obowiązki świadka w formie konkretnych, krótkich, podanych prostym językiem instrukcji. Przedstawione są również propozycje poinformowania małoletniego o prawie do odmowy składania zeznań i obowiązku mówienia prawdy.

Po otrzymaniu wyjaśnień o prawie do odmowy składania zeznań, od dziecka oczekiwany jest jednoznaczny komunikat dotyczący gotowości do udzielenia wyjaśnień w sprawie lub chęci skorzystania z przysługującego prawa do wycofania się z roli świadka. Dalsze działania – odstąpienie od przesłuchania lub kontynuowanie czynności – zależą od decyzji dziecka.

3 Lamb, M. E., Orbach, Y., Hershkowitz I., Esplin, P. W., Horowitz, D. (2007). A structured forensic interview protocol improves the quality & informativeness of investigative interviews with children: A review of research using the NICHHD Investigative Interview Protocol. *Child Abuse & Neglect*, 31(11-12), 1201–1231.
Hershkowitz, I., Fisher, S., Lamb, M. E., Horowitz, D. (2010). Poprawa oceny wiarygodności oskarżeń w przypadkach wykorzystywania seksualnego dzieci – rola protokołu przesłuchania dochodzeniowego NICHHD. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 9(1), 48–53.

Na tym etapie dziecko jest informowane, że występuje w roli eksperta – osoby, która w przeciwieństwie do przesłuchujących ma wiedzę o zdarzeniu i proszona jest o podzielenie się nią. W założeniu ma to motywować świadka do przypomnienia sobie i zrelacjonowania jego doświadczeń.

W drugim etapie przesłuchania jest nawiązywany bliższy kontakt z dzieckiem. Ćwiczone są z nim umiejętności narracyjne i relacjonowanie wybranych sytuacji krok po kroku, z uwzględnieniem jak największej liczby szczegółów. Ćwiczenie to odbywa się w odniesieniu do neutralnych zdarzeń i doświadczeń niezwiązanych z przedmiotowym postępowaniem i nieobciążających emocjonalnie. Celem tej fazy jest również bliższe poznanie małoletniego poprzez pytanie o jego upodobania i preferowane aktywności. Sygnalizuje to świadkowi, że skupia na sobie uwagę rozmówców, że jest ważny, słuchany z zainteresowaniem. Zależnie od cech przesłuchiwanego dziecka faza ta może być mniej lub bardziej rozszerzona.

Trzeci etap przesłuchania dotyczy rozmowy na przedmiotowy temat. Zaproponowane zostały komunikaty umożliwiające przejście rozmówcy od treści neutralnych do kwestii objętych postępowaniem karnym, motywujące świadka do ich ujawnienia. W jej fazie trudność może stanowić określenie z dzieckiem tematu i zakresu rozmowy, zwłaszcza, gdy wiąże się to z określeniem urazowego doświadczenia.

Zadawane pytania mają formę otwartą. Zachęcają świadka do uruchamiania własnych śladów pamięciowych i ujawniania zapamiętanych treści bez selekcjonowania ich pod względem znaczenia, uznając wszystkie za ważne dla postępowania. Za kluczowe uznano komunikaty zachęcające do poszerzania relacji: „Opowiedz mi o tym więcej”.

Ostatnia, czwarta część to zakończenie przesłuchania. Poprzedzona jest krótką przerwą, umożliwiającą świadkowi odpoczynek i zastanowienie się nad ewentualnym uzupełnieniem wypowiedzi o przypomniane nowe treści. Małoletni otrzymuje również możliwość zadania pytań sędziemu lub psychologowi. Rzetelne odpowiedzi na nie są ważne dla upodmiotowienia świadka. W trosce o stan emocjonalny dziecka na zakończenie zalecona jest krótka rozmowa na tematy niezwiązane ze sprawą.

Opisane narzędzie strukturalizuje czynność procesową i zwraca uwagę na znaczenie jej poszczególnych elementów. Ponieważ każde dziecko i każdy przypadek są inne, podobnie jak różne są doświadczenia oraz przygotowanie merytoryczne przesłuchujących profesjonalistów, potrzebna jest elastyczność w stosowaniu proponowanej metody i dostosowywanie strategii przesłuchania do konkretnej sytuacji.

Jak prowadzić przesłuchanie dziecka

METODYKA PRZESŁUCHANIA MAŁOLETNIEGO ŚWIADKA

ETAP I: WPROWADZENIE

1. PRZEDSTAWIENIE SIĘ I WYJAŚNIENIE DZIECKU SYTUACJI

Nazywam się Z (imię i nazwisko) i jestem sędzią. (Sędzia przedstawia dziecku inne osoby obecne przy przesłuchaniu. Zaleca się, by był to wyłącznie biegły psycholog.) A ty jak masz na imię? Część mojej pracy polega na tym, że rozmawiam z dorosłymi i dziećmi o tym, co im się zdarzyło. Wszystko, o czym będziemy rozmawiać, jest ważne. Żebym mógł/mogła lepiej ją zapamiętać, nasza rozmowa jest nagrywana za pomocą kamer i mikrofonów. Rozejrzyj się i spróbuj znaleźć kamery i mikrofony.

2. PRAWO DO ODMOWY SKŁADANIA ZEZNAŃ

Informacja przekazywana jest dzieciom, jeśli planowane jest zadawanie pytań o członków ich rodziny.

Dzieci młodsze (do 10 lat):

Już wiesz, że jestem sędzią i rozmawiam z dorosłymi oraz dziećmi. Teraz chcę porozmawiać z tobą o X (sprawca, członek rodziny) i o tym, co się zdarzyło. Możesz ze mną nie rozmawiać o X i nie będę się na ciebie z tego powodu gniewać. Chcę się jednak dowiedzieć jak najwięcej, żeby lepiej zrozumieć, co się stało. Obiecuję, że będę cię uważnie słuchał(a). Czy porozmawiasz ze mną o X?

Dzieci starsze (powyżej 10 lat):

Chcę, żebyś wiedział(a), że masz prawo nie rozmawiać ze mną o sprawach związanych z osobą z twojej rodziny, możesz również odmówić odpowiedzi na niektóre pytania związane z tą osobą. Sprawa, o której mamy rozmawiać, dotyczy X (sprawca, członek rodziny). Możesz ze mną nie rozmawiać o X i nie będę mieć do ciebie o to pretensji. Ale musisz wiedzieć, że wtedy trudniej będzie zmienić sytuację, która może być trudna dla ciebie lub innych. Dlatego chcę się dowiedzieć również od ciebie, co się zdarzyło, bo możesz przekazać mi ważne informacje. Czy zechcesz ze mną porozmawiać o X?

3. INSTRUKCJA „NIE WIEM”

Jeśli zadam ci pytanie, a ty nie znasz odpowiedzi, po prostu powiedz: „nie wiem”.

1. Jeśli zapytam cię: „Czy ja mam psa?”, co odpowiesz?

(odpowiedź dziecka)

Dobrze, bo tego nie wiesz.

2. A gdybym zapytał cię: „Czy ty masz psa?”, co odpowiesz?

(odpowiedź dziecka)

Dobrze, bo to wiesz.

4. INSTRUKCJA „NIE ROZUMIEM”

Jeśli zadam ci pytanie, a ty nie wiesz, o co mi chodzi, nie rozumiesz tego, co mówię, możesz powiedzieć: „Nie wiem, o co pani/panu chodzi”. Wtedy zadam pytanie inaczej. Na przykład, jeśli zapytam cię: „Jakie zajęcia preferujesz?”, co odpowiesz?

(odpowiedź dziecka)

To dlatego, że „preferować” to trudne słowo i pytanie trudno zrozumieć. Zadam ci więc to pytanie inaczej: „Co najbardziej lubisz robić?”

5. INSTRUKCJA „MYLISZ SIĘ”

Czasem zdarza mi się pomylić albo zrobić jakiś błąd. Kiedy tak zrobię, powiedz, że się mylę, dobrze?

Jeśli powiem: „Masz 2 lata” (a dziecko ma np. 7 lat), co powiesz?

(odpowiedź dziecka)

Jeśli dziecko zaprzeczy, ale nie poprawi przesłuchującego, zadajemy pytanie:

Co byś powiedziała(a), gdybym się pomylił(a) i powiedziała(a), że masz 2 lata?

(odpowiedź dziecka)

Dobrze, więc ile masz naprawdę lat?

6. INSTRUKCJA „PRZESŁUCHUJĄCY NIE MA WIEDZY O ZDARZENIU”

Nie wiem, co ci się zdarzyło. Nie znam odpowiedzi na pytania, które będą ci zadawać.

7. ZASADA MÓWIENIA PRAWDY

To bardzo ważne, żebyś mówił(a) prawdę. Czy obiecujesz, że będziesz mówił(a) prawdę?

Z dziećmi młodszymi (do 10 lat) ustalamy różnicowanie prawdy od kłamstwa

1. Teraz porozmawiamy o tym, co jest prawdą, a co nie jest prawdą. Jeżeli powiem, że twoja bluzka (sukienka, spodnie etc.) jest zielona (czarna, żółta etc.), to jest to prawda czy nie?

(odpowiedź dziecka)

Tak, to nie jest prawda, bo twoja bluzka jest (czerwona, biała etc.)

2. Jeśli powiem ci, że teraz siedzę na krześle, to jest to prawda czy nie jest to prawda?

(odpowiedź dziecka)

Tak, to jest prawda, ja rzeczywiście siedzę na krześle.

II ETAP: ĆWICZENIE NARRACJI

A.

Teraz chciałbym(-abym) cię lepiej poznać.

1. *Opowiedz mi o tym, co najbardziej lubisz robić?*

Jeśli dziecko odpowiada zdawkowo, podaje mało szczegółów, zadajemy pytanie 3. Jeśli dziecko nie odpowiada lub udziela bardzo krótkiej odpowiedzi, zadajemy pytanie 2.

2. *Naprawdę chciałbym(-abym) poznać cię lepiej. To dla mnie ważne, żebyś powiedział(a), co lubisz robić.*

3. *Powiedz mi o tym więcej (ważne jest unikanie rozmowy nt. filmów, gier lub fantazji dziecka!)*

Powiedziałeś(-aś), że lubisz grać w piłkę. Opowiedz mi więcej o tym, jak grasz w piłkę.

B.

Wczoraj

Pytamy dziecko o szczegółowy przebieg wczorajszego dnia (ostatniej soboty, pierwszego dnia wakacji etc.).

Chcę się dowiedzieć, co ci się zdarzyło wczoraj. Opowiedz mi o wszystkim, co ci się zdarzyło od obudzenia rano do pójścia spać.

Jeśli dziecko nie opowiada szczegółowo o wczorajszym dniu, pytamy o dzień **dziśniejszy** – od obudzenia do przyjścia na przesłuchanie.

III ETAP: ROZMOWA Z DZIECKIEM NA TEMAT PRZEDMIOTU SPRAWY

PRZEJŚCIE DO ROZMOWY O PRZEDMIOCIE SPRAWY

Teraz już znam cię trochę lepiej. Zastanawiam się, czy wiesz, dlaczego / po co tu przyjechałeś(-aś)?

Jeśli dziecko ujawni, co się zdarzyło, przechodzimy bezpośrednio do **Pytań o przedmiot sprawy**. Zadawane pytania będą zależały od tego, jak szczegółowo dziecko spontanicznie opisało zdarzenia.

Jeśli dziecko **nie ujawnia**, co się zdarzyło, zadajemy kolejne pytania, w celu zmotywowania dziecka do ujawnienia.

Rozumiem, że jesteś tu, bo coś ci się zdarzyło? Opowiedz mi o tym.

Jeśli dziecko ujawni, co się zdarzyło, przechodzimy do pytań o zdarzenie. Jeśli nie ujawni, zadajemy kolejne pytanie.

1. Słyszałem, że rozmawiałeś(-aś)...

Słyszałem(-am), że rozmawiałeś(-aś) z wychowawczynią (nauczycielką, pedagogiem, policjantem) w szkole (świetlicy, domu lub określenie czasu: kilka dni temu) o tym, co cię martwi (co ci się zdarzyło). Opowiedz mi o tym więcej.

lub

2. Ktoś się martwi

Twoja mama (babcia, nauczycielka) martwi się, że coś się wydarzyło. Powiedz mi, co ją martwi?

lub

3. Ktoś sprawia, że masz problemy

Słyszałem(-am), że ktoś sprawia, że masz problemy. Opowiedz mi o tym więcej.

lub

4. Dzieje się coś niedobrego

Słyszałem(-am), że ktoś zrobił ci coś niedobrego. Opowiedz mi o tym.

PYTANIA O PRZEDMIOT SPRAWY

Powiedziałeś(-aś), że... (powtarzamy zarzut). Opowiedz mi o tym więcej.

Przykład: Powiedziałeś(-aś), że X zrobił ci coś w siusiaka. Opowiedz mi o tym więcej. Co zdarzyło się potem?

Jeśli opis zdarzenia nie jest kompletny, prosimy: „Opowiedz mi o tym więcej” lub pytamy: „Co zdarzyło się potem?” w odniesieniu do informacji przekazanych przez dziecko. Robimy to tyle razy, ile wystarcza do uzyskania informacji o zdarzeniu. Gdy opis jest kompletny, przychodzimy do pytania o **Wielokrotne zdarzenia**.

WIELOKROTNE ZDARZENIA

Czy to się zdarzyło jeden raz czy więcej niż jeden raz?

Jeśli do zdarzenia doszło więcej niż raz, kontynuujemy pytania, koncentrując się na **jednym wybranym zdarzeniu** (najlepiej zapamiętane, pierwsze, ostatnie lub inne) i zadając pytanie, jak w części PYTANIA O PRZEDMIOT SPRAWY.

Powiedz mi wszystko o tym zdarzeniu, które najlepiej pamiętasz.

Powiedz mi wszystko o tym, co się zdarzyło, gdy działo się to pierwszy raz.

Powiedz mi wszystko o tym, co się zdarzyło, gdy działo się to ostatni raz.

Czy zdarzyło się to jeszcze kiedyś?

Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną

dr Elżbieta Pierńkowska, dr Izabela Fornalik

Wprowadzenie

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną bez wątpienia stanowią grupę o „specjalnych potrzebach” związanych z organizacją postępowania sądowego, a zwłaszcza przesłuchania. Jednocześnie jednak – ze względu na brak polskiego piśmiennictwa – wielu przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości wyraża swoje wątpliwości dotyczące zakresu wsparcia, jakie powinno być udzielane świadkowi z obniżoną sprawnością intelektualną w czynnościach procesowych, i roli poszczególnych osób biorących udział w tych czynnościach. Zdarza się, że wątpliwości są tak duże, iż osobom z niepełnosprawnością intelektualną odmawia się prawa do uczestnictwa w przesłuchaniu, a sprawy z ich udziałem w charakterze ofiar lub jedynych świadków są umarzane. Jest to przede wszystkim związane z brakiem profesjonalnej wiedzy oraz rozpowszechnieniem stereotypów dotyczących tych osób, a zwłaszcza ich wiarygodności i zdolności do złożenia zeznań.

W związku z powyższym niniejszy rozdział jest próbą ukazania specyfiki funkcjonowania świadków z niepełnosprawnością intelektualną oraz prezentacją praktycznych uwag dotyczących organizacji przesłuchania z ich udziałem.

Mamy świadomość, że niniejsza publikacja dotyczy przesłuchiwania małoletnich świadków. W związku z tym, że po wejściu w dorosłość osoby z niepełnosprawnością intelektualną nadal pozostają osobami o specjalnych potrzebach, jesteśmy jednak zdania, że informacje zawarte w naszym opracowaniu mogą być również użyteczne w przygotowywaniu przesłuchania osób dorosłych. Z tego względu w rozdziale nie

używamy terminów *osoba małoletnia z niepełnosprawnością* ani *dziecko*, lecz **osoba z niepełnosprawnością intelektualną**.

Świadek z niepełnosprawnością intelektualną jako wyzwanie

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną – zarówno dzieci i młodzież, jak i dorośli – oraz czynności procesowe z ich udziałem stanowią szczególne wyzwanie dla wymiaru sprawiedliwości. Jest to spowodowane głównie tym, że tworzą one bardzo zróżnicowaną grupę.

Tym, co stanowi swoistą część wspólną objawów u osób uzyskujących diagnozę niepełnosprawności intelektualnej, jest występowanie **deficytów w zakresie funkcjonowania intelektualnego** (wnioskowania, rozwiązywania problemów, myślenia abstrakcyjnego, uczenia się) oraz w przystosowaniu się. Deficyty te z kolei powodują niepowodzenia w realizacji standardów rozwojowych i społeczno-kulturowych oraz utrudniają funkcjonowanie w różnych sferach życia, tj. porozumiewaniu się, samodzielności i uczestnictwie społecznym (DSM-5, 2013).

Poziom funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w różnych sferach życia jest zróżnicowany w zależności od **stopnia tej niepełnosprawności** – od możliwości prowadzenia w miarę samodzielnego życia w przypadku osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną, przez konieczność uzyskiwania wsparcia w niektórych obszarach życia w przypadku osób z niepełnosprawnością umiarkowaną, po pełną zależność w zakresie zaspokojenia nawet podstawowych potrzeb w przypadku osób ze znaczną lub głęboką niepełnosprawnością intelektualną¹.

Należy do tego dodać, że niepełnosprawności intelektualnej (zwłaszcza głębszym stopniom) towarzyszą często **dotatkowe zaburzenia**, czyli sprzężenia chorobowe, problemy w zakresie funkcjonowania zmysłów (wady wzroku, słuchu) i trudności w zakresie poruszania się (np. mózgowie porażenie dziecięce, przepuklina oponowo-rdzeniowa), które dodatkowo mogą utrudniać uczestnictwo w postępowaniach sądowych. W takich wypadkach używa się określenia *osoba ze sprzężoną niepełnosprawnością* lub *osoba z wieloraką niepełnosprawnością*.

Tym, co różnicuje osoby z niepełnosprawnością intelektualną, są też możliwości w zakresie **komunikacji** (odbioru i nadawania informacji). Im bowiem głębszy stopień

1 Wyróżnia się cztery stopnie niepełnosprawności intelektualnej: lekki, umiarkowany, znaczny i głęboki. Opis funkcjonowania osób o różnym stopniu niepełnosprawności intelektualnej można znaleźć w DSM-5 oraz piśmiennictwie z zakresu pedagogiki specjalnej i psychologii.

niepełnosprawności występujący u danej osoby, tym większe trudności sprawia jej zrozumienie przekazywanych informacji, zadawanych pytań czy wydawanych poleceń, a także bardziej ograniczone są jej możliwości w komunikacji werbalnej. Nie sposób w tym miejscu przedstawić pełnej charakterystyki rozwoju mowy i jej zaburzeń u osób z niepełnosprawnością intelektualną. Chcemy jedynie zaznaczyć, że u osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną występują trudności z formułowaniem myśli i wypowiedzi, agramatyzmy, mały zasób słownictwa oraz częste wady wymowy; u osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną – opóźniony rozwój mowy, proste zdania, wymowa wadliwa i niewyraźna, ograniczony słownik, brak pojęć abstrakcyjnych; u osób ze znaczną niepełnosprawnością intelektualną – duże opóźnienie rozwoju mowy, brak zdań, dominują monosylaby, zasób słownictwa minimalny, osoba nie odmienia przez przypadki; a u osób z głęboką niepełnosprawnością intelektualną mowa jest niewykształcona, zdarza się używanie 2–3 wyrazów i rozumienie kilku prostych poleceń.

Pragniemy jednak wyraźnie podkreślić, że brak mowy (komunikacji werbalnej) lub jej ograniczenia nie muszą być równoznaczne z niemożnością komunikowania się i świadczą o niskim poziomie sprawności intelektualnej.

Zdarza się bowiem, że osoba z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim lub umiarkowanym, zespołem Downa, mózgowym porażeniem dziecięcym lub innym zaburzeniem, ze względu na uszkodzenia aparatu artykulacyjnego lub mózgu nie posługuje się mową, jednak potrafi ją zrozumieć i przy użyciu odpowiednich metod wspierających jest w stanie opowiedzieć o zdarzeniu, wyrazić swoje potrzeby i odpowiedzieć na pytania. Wymaga to jednak od partnera interakcji czasu, gotowości dopasowania się, a przede wszystkim znajomości systemu komunikacyjnego, jakiego używa dziecko czy nastolatek.

Wiele osób z niepełnosprawnością intelektualną lub z zaburzeniami ze spektrum autyzmu korzysta z **alternatywnych i wspomagających metod komunikacji** (ang. *augmentative and alternative communications*, AAC). Są to wszelkie sposoby zastępujące lub wspomagające naturalną mowę, umożliwiające przekazywanie i odbieranie komunikatów, by osoba mogła lepiej porozumiewać się i uczestniczyć w życiu społecznym. Można do nich zaliczyć różne systemy gestów, symboli graficznych czy obrazków, np. *Picture Communication Symbols* (PCS), *Picture Pictogram Ideogram Communication* (PIC), *Blissymbols*, *Makaton*, tablice z literami i symbolami, książki komunikacyjne, sprzęt oraz oprogramowanie komputerowe². W dostępnych systemach komunikacyjnych można

2 Więcej informacji na temat AAC można znaleźć na stronach <http://www.communicationmatters.org.uk> i <https://www.isaac-online.org>.

znaleźć symbole graficzne, które odnoszą się do wszystkich aspektów życia człowieka, również do jego seksualności, ale także takie, które reprezentują czynności przestępcze, miejsca zdarzenia, pojęcia czasowe, różne osoby czy też czynności procesowe. Dzięki użyciu AAC nawet dziecko niemówiące, mające trudności w poruszaniu się i używaniu rąk jest w stanie zbudować wypowiedź, o ile w jego systemie znajdzie się odpowiednie słownictwo i osoba, która, uczestnicząc w rozmowie, okaże wsparcie i cierpliwość.

To zróżnicowanie osób o obniżonej sprawności intelektualnej oraz występowanie u nich dodatkowych trudności wymusza na sędziach, prokuratorach, a przede wszystkim na biegłych sądowych zdobycie wiedzy (wykraczającej poza standardową), a także umiejętności, które umożliwią dobre przygotowanie przesłuchania i profesjonalne zaangażowanie w jego przebieg.

Wiedza i umiejętności to jednak nie wszystko. Sprawą istotną wydaje się też **świadomość swoich przekonań** dotyczących osób z niepełnosprawnością intelektualną jako ofiar czy świadków przestępstw, a także ich udziału we wszelkiego typu czynnościach sądowych. Oto kilka najbardziej powszechnych stereotypów związanych z omawianym zagadnieniem: „osoby niepełnosprawne intelektualnie budzą głównie litość, zatem któż mógłby chcieć zrobić im krzywdę?”, „osoby niepełnosprawne są niemal zawsze pod opieką bliskich, zatem sprawca nie ma do nich dostępu”, „ograniczone możliwości intelektualne sprawiają, że konsekwencje doświadczenia przez przemoc przez te osoby nie są tak traumatyczne jak w przypadku osób pełnosprawnych”, „osoby niepełnosprawne intelektualnie czy z autyzmem nie mogą być wiarygodnymi świadkami, ponieważ zwykle konfabulują”.

Stereotypowe przekonania, brak odpowiedniej wiedzy czy doświadczeń w kontakcie z osobami z niepełnosprawnością intelektualną (szczególnie z wieloraką niepełnosprawnością), a także lęk przed takim kontaktem, mogą powodować u poszczególnych przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości tendencję do umarzania postępowań bez podejmowania prób przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością lub do nieumiejętnego podejmowania takich prób.

Jest to niepokojące, bowiem wyniki badań wskazują, że **diagnoza niepełnosprawności intelektualnej zwiększa ryzyko wiktylizacji** od trzech do siedmiu razy w porównaniu z populacją ogólną. Osoby z niepełnosprawnością są częściej ofiarami kradzieży, ale przede wszystkim znacznie częściej niż osoby pełnosprawne doświadczają różnych form przemocy. Szczególnie niepokojące są wskaźniki wiktylizacji seksualnej oraz to, że przestępstwa te są popełniane wielokrotnie w grupach znajdujących się w różnych przedziałach wiekowych i w różnych środowiskach oraz że w większości przypadków nie są zgłaszane (Fogden, Thomas, Daffern, Ogloff, 2016). Sullivan i Knutson (2008) wykazali, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną 4,6 razy częściej niż ich sprawni

rówieśnicy doświadczają przemocy seksualnej. Krzywdzenie tej grupy osób przybiera też formę zaniedbywania oraz przemocy fizycznej i emocjonalnej.

Istnieją czynniki, które sprawiają, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną są podatniejsze na wejście w rolę ofiary różnych form przemocy. Można wśród nich wyróżnić:

- większą uległość i zewnątrzsterowność³;
- brak umiejętności rozumienia implikacji oraz potencjalnych konsekwencji określonych niebezpiecznych sytuacji i wydarzeń;
- depryzację potrzeby bliskości emocjonalnej i fizycznej oraz afiliacji;
- wyobcowanie i izolację prowadzącą do nieselektywnego i nieadekwatnego poszukiwania, inicjowania i podtrzymywania kontaktów interpersonalnych;
- farmakoterapię, która osłabia umiejętności samoobrony w sytuacjach zagrażających (Pieńkowska, 2008).

Socjalizacja osób z niepełnosprawnością intelektualną często jest skupiona na kształtowaniu u nich posłuszeństwa i zależności wobec powszechnie uznanych autorytetów kosztem podmiotowości i niezależności. A to niejednokrotnie prowadzi do tego, że osoby te „przyzwalają” na zachowania przemocowe ze strony innych i nie ujawniają własnego cierpienia. Inną tego konsekwencją jest wzrost podatności na sugestie podczas przesłuchania i skupianie się na odczytaniu oczekiwań jego uczestników lub innych osób znaczących zamiast na przekazywaniu rzeczywistych informacji o zdarzeniu.

Funkcjonowanie poznawcze, emocjonalne i społeczne osób z obniżoną sprawnością intelektualną czynią tę grupę szczególnie podatną na oddziaływanie wiktyimizujące ze strony otoczenia na wielu płaszczyznach. Tym, co zwiększa prawdopodobieństwo tego zjawiska, jest niedostateczna ochrona osób niepełnosprawnych przed krzywdzeniem, która jest niejednokrotnie efektem:

- braku wsparcia rodziców w sytuacji otrzymania diagnozy o niepełnosprawności dziecka i w późniejszym procesie wychowawczym;
- braku oddziaływań edukacyjnych na wszystkich etapach opieki instytucjonalnej, które miałyby na celu profilaktykę krzywdzenia dzieci, młodzieży i dorosłych;

3 Zewnątrzsterowność w funkcjonowaniu człowieka w psychologii związana jest z przekonaniem o zewnętrznym źródle kontroli we własnej aktywności. Oznacza to, że zachowanie jest sterowane przez czynniki zewnętrzne – osoba czuje się wtedy zależna od otoczenia, ma poczucia bycia kierowaną przez innych ludzi (rodzinę, system szkolny, środki masowego przekazu) oraz obowiązujące nakazy i zakazy, instrukcje, kary i nagrody. Dlatego człowiek sterowny jest podporządkowany, bierny, niezdolny do samodzielnego podejmowania decyzji ani do kierowania własnym zachowaniem, oczekujący, że inni będą podejmowali za niego decyzje, nie umiejący brać odpowiedzialności za własne czyny.

- braku interdyscyplinarnych narzędzi diagnostycznych pomocnych w konstruowaniu programów interwencyjnych w sytuacji doświadczania różnych form przemocy przez osoby niepełnosprawne.

Warte podkreślenia jest to, że świadkowie i ofiary z niepełnosprawnością intelektualną są grupą, która ma **trudności z ujawnieniem doświadczonych krzywd**, w tym często wykorzystania seksualnego. Konsekwencją jest niewątpliwie duże prawdopodobieństwo zignorowania sygnałów o doświadczonej traumie lub potraktowania ofiary jako niewiarygodnej. Owe trudności w ujawnieniu mogą być skutkiem m.in.:

- niepewności co do uczuć i myśli osób, które mają być odbiorcami treści ujawnienia – ofiara chce wiedzieć, czy rozmówca traktuje ją jako osobę mówiącą prawdę, godną szacunku i ochrony; jest to istotne, ponieważ przewidywana reakcja może powstrzymać ofiarę od ujawnienia lub spowodować selekcję przekazywanych informacji;
- braku takiego dialogu, w którym pojawia się ten sam punkt odniesienia dla ujawnianych treści – bazą dobrego dialogu jest chęć wzajemnego zrozumienia się wyrażana przez każdego z uczestników, jednak to prowadzący rozmowę wprowadza ogólne wątki o tym, co czują skrzywdzone osoby, czego się obawiają, o wyłącznej winie sprawcy, a nie ofiary, oraz wyjaśnia niejasne wyrażenia i treści bez wywoływania na przykład poczucia winy w przypadku silnych lęków lub ograniczeń poznawczych itp.;
- braku dbałości o to, aby rozmowa na temat doświadczonych krzywd miała miejsce w sytuacji, którą cechuje prywatność i brak presji emocjonalnej – zadbanie o wspomniane kwestie, a także inicjowanie rozmowy poprzez wyrażanie zainteresowania i zrozumienia (lub gotowości zrozumienia) wszystkich uczuć, jakie odczuwa ofiara, niewątpliwie zwiększa prawdopodobieństwo ujawnienia (Jensen, 2005).

W wielu badaniach klinicznych z udziałem osób z niepełnosprawnością intelektualną (por. McCarthy, 2001; Millard, 1994; Sobsey, 1994) wykazano, że osoby te **nie są skłonne ujawniać** swoich urazogennych doświadczeń, dopóki nie dostrzegą gotowości otoczenia do przyjęcia przekazu tego typu. Symptomy będące konsekwencjami różnego rodzaju przemocy są jednak ignorowane lub nie są rozpoznawane w środowisku społecznym. A to często prowadzi u ofiar z niepełnosprawnością do ukształtowania się tendencji do fizycznego i emocjonalnego ochraniania siebie przed niewłaściwym lub potencjalnie niebezpiecznym ujawnieniem doznawanej przemocy. Efektem tego jest milczenie o swojej jednorazowej lub permanentnej krzywdzie.

Osoba z niepełnosprawnością intelektualną zeznaje jako świadek i ofiara

Świadek z obniżoną sprawnością intelektualną cechuje się swoistą wrażliwością psychologiczną i ograniczeniami w kontekście kompetencji do złożenia wiarygodnego zeznania podczas przesłuchania. Jest to przede wszystkim związane z **deficytowym funkcjonowaniem pamięci**, a szczególnie z zapamiętywaniem i wydobywaniem zapamiętanych treści. Niewątpliwie może to być istotne w przekazywaniu przez świadków z niepełnosprawnością intelektualną informacji o danym zdarzeniu i związanych z nim własnych przeżyciach. Dodatkowo tym, co istotnie różnicuje sposób zachowania świadka podczas przesłuchania i jakość przekazywanych przez niego informacji, są:

- ogólne kompetencje poznawcze (np. pojemność pamięci, skłonność do uzupełniania luk w pamięci treściami zmyślonymi);
- jakość rozwoju i funkcjonowania społecznego (np. podatność na sugestię, kompetencje społeczne, uległość);
- aktualne funkcjonowanie (stan) emocjonalny (np. poziom lęku, obniżony nastrój, poczucie winy, stres pourazowy, wyparcie obronne; Fornalik, 2011; Green, 2001; Shabalala, Jasson, 2011).

Badania wykazały (Gudjonsson, Henry, 2003; Scullin, Ceci, 2001), że świadkowie z obniżoną sprawnością intelektualną są **podatniejsi na sugestię** podczas przesłuchania ze względu na:

- jakość funkcjonowania pamięci, która zwiększa podatność na sugestię w przypadku pytań wprost;
- ograniczonym radzeniem sobie z niepewnością i oczekiwaniami społecznymi zawartymi w pytaniach;
- większą podatność na presję odczuwaną podczas zadawania pytań.

Beail (2002) wskazuje, że istotna jest nie tylko jakość pamięci, ale także jej funkcjonowanie w sytuacji stresogennej i lękotwórczej (jaką niewątpliwie może być składanie zeznań). Podkreśla także, że niepełnosprawność intelektualna nie wyklucza uzyskania wiarygodnej relacji własnych doświadczeń i opisu zdarzeń, jeśli sposób ich uzyskiwania będzie uwzględniał wieloaspektową specyfikę funkcjonowania świadka (Beail, 2002).

Będąc świadkiem, osoba z niepełnosprawnością – tak jak inni w tej roli – jest postawiona wobec następujących oczekiwań społecznych:

- udzielenia dokładnych odpowiedzi w sprawie;
- umiejętności odpowiedzi na każde zadane pytanie;

- posiadania wiedzy na temat zdarzeń będących przedmiotem przesłuchania (Kebbel, Hatton, Johnson, 2004).

W odniesieniu do wyżej wymienionych oczekiwań szczególne znaczenie mają określone rodzaje pamięci i związane z nimi procesy wydobywania zapamiętanych treści.

Perlman, Ericson, Esses, i Isaacs (1994) oraz Baeil (2012), podejmując temat badań dotyczących uwarunkowań sugestywności u świadków z obniżoną sprawnością intelektualną, wskazują na większe prawdopodobieństwo uzyskania wiarygodnych zeznań, gdy zadawane pytania odnoszą się do pamięci epizodycznej⁴ (szczególnie tej autobiograficznej), a nie semantycznej⁵. Dzieje się tak dlatego, że osobie z deficytami pamięci łatwiej jest odkodować te zapamiętane treści, które odnoszą się do ważnego i emocjonalnie zabarwionego zdarzenia. W pamięci epizodycznej są zapamiętywane zdarzenia wraz z ich kontekstem czasowym i przestrzennym, a ich treść dotyczy danego człowieka, wchodzi w skład jego osobistego doświadczenia i – jako taka – jest przez niego świadomie przeżywana. Dlatego właściwie skonstruowane przesłuchanie osoby niepełnosprawnej powinno się koncentrować na odtwarzaniu indywidualnych doświadczeń na temat wiktyimizacji, a nie weryfikowaniu ogólnej wiedzy z danej dziedziny.

Organizacja przesłuchania z udziałem osoby z niepełnosprawnością intelektualną – jak przesłuchiwać, aby uzyskać ważne informacje i nie zaszkodzić?

Poniżej prezentujemy różne aspekty organizacji przesłuchania świadków z niepełnosprawnością intelektualną. Obejmują one kwestie związane z udziałem poszczególnych osób, przygotowaniem miejsca, planowaniem poszczególnych etapów przesłuchania oraz sposobem jego prowadzenia.

Rola biegłego sądowego w przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną

W przypadku przesłuchiwanie osób z niepełnosprawnością intelektualną rola biegłego sądowego jest **szczególnie** ważna. Staje się on swoistym „pośrednikiem” lub

-
- 4 Pamięć epizodyczna jest pamięcią zdarzeń wraz z ich kontekstem czasowym i przestrzennym (tj. kiedy, gdzie i w jakich okolicznościach miały miejsce). Zdarzenia bezpośrednio dotyczą danego człowieka, wchodzi w skład jego osobistego doświadczenia życiowego i są przez niego świadomie przeżywane.
 - 5 Pamięć semantyczna obejmuje fakty i wiedzę ogólną o świecie. Fakty objęte pamięcią semantyczną nie mają bezpośredniego odniesienia do znającego je człowieka.

„pomostem” między świadkiem a sędzią czy prokuratorem. Trudno bowiem oczekiwać, że wszyscy przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości zdobędą specjalistyczną wiedzę dotyczącą osób z niepełnosprawnością intelektualną lub innymi zaburzeniami oraz komunikacji z nimi.

Ważne jest zatem, by biegły sądowy był specjalistą posiadającym nie tylko kompetencje w zakresie przesłuchiwania i realizacji czynności przygotowawczych, ale także wiedzę na temat osób z niepełnosprawnością, specyfiki ich funkcjonowania w różnych sferach oraz praktyczne umiejętności związane z porozumiewaniem się z nimi. Fakt bycia psychologiem – bez doświadczeń w kontakcie z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, niepełnosprawnością sprzężoną oraz bez specjalistycznego przygotowania w tym względzie – nie wystarczy, by sprostać tak trudnemu zadaniu, jakim jest uczestnictwo w przesłuchiwaniu świadka lub ofiary z niepełnosprawnością. Byłoby więc bardzo pomocne, by biegły sądowy był zarówno psychologiem, jak i pedagogiem specjalnym albo przynajmniej – jako psycholog bez dodatkowych kwalifikacji – miał doświadczenie w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną.

Zakładamy, że zaangażowanie biegłego sądowego w postępowanie z udziałem osoby z niepełnosprawnością intelektualną musi być znacznie większe niż wtedy, gdy świadek jest pełnosprawny. Ogólne wytyczne dotyczące roli biegłego przedstawiono w piśmiennictwie (Budzyńska, 2007), my zaś poniżej prezentujemy jego **specyficzne zadania**, gdy świadek jest osobą z niepełnosprawnością intelektualną:

- Większe zaangażowanie w sprawę na etapie fazy przedwstępnej: zbieranie informacji potrzebnych do oceny gotowości świadka do udziału w przesłuchaniu, do organizacji przesłuchania z uwzględnieniem specyfiki niepełnosprawności świadka (w tym miejsca, czasu, sposobu przesłuchiwania); przygotowanie pozostałych osób (sędziego, prokuratora, adwokata) do przesłuchania z udziałem konkretnej osoby z niepełnosprawnością; przygotowanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną do przesłuchania i współpraca w tym względzie z osobami z jej otoczenia (rodziną i specjalistami z placówki, do której uczęszcza).
- W czasie przesłuchania większe zaangażowanie w prowadzenie przesłuchania, w tym zadawanie pytań osobie z niepełnosprawnością intelektualną. Sugerujemy, by biegły sądowy był jedyną osobą reprezentującą wymiar sprawiedliwości, która jest w bezpośrednim kontakcie z osobą z niepełnosprawnością podczas przesłuchania (w pokoju przesłuchań).
- Kontrola organizacyjnych aspektów przesłuchania (wybór miejsca i jego dostosowanie, wybór czasu przesłuchania, dostosowanie narzędzi pomocnych w przesłuchiwaniu świadka).

- Ocena wiarygodności świadka po przeprowadzeniu przesłuchania, z uwzględnieniem wszystkich informacji dotyczących specyficznego funkcjonowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

Działania biegłego sądowego są swoistą klamrą spinającą wszystkie elementy składające się na przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną.

Organizacja przesłuchania osób z niepełnosprawnością intelektualną

Organizacja przesłuchania osoby z niepełnosprawnością intelektualną może nieco odbiegać od schematu stosowanego w przypadku przesłuchiwanie sprawnych intelektualnie małoletnich świadków i może wiązać się z wprowadzeniem czynności dodatkowych. Zasadnicza różnica dotyczy przede wszystkim znacznego rozbudowania fazy przedwstępnej (przygotowawczej) przesłuchania.

Przed przesłuchaniem – faza czynności przygotowawczych

Rolę szczególną w przygotowaniu przesłuchania z udziałem świadka z niepełnosprawnością intelektualną odgrywa faza przedwstępna, czyli przygotowawcza. Jest ona rozłożona w czasie, a większość wchodzących w jej skład czynności należy wykonać przed dniem przesłuchania. Jej rozbudowanie i uzupełnienie o dodatkowe czynności może być pomocne w realizacji właściwej fazy przesłuchania. W fazie przygotowawczej znaczącą rolę odgrywa **biegły sądowy**, którego celem jest **zebranie jak największej ilości informacji** o małoletnim świadku oraz o jego najbliższym otoczeniu i rodzinie.

W większości przypadków już w tej fazie zasadne jest nawiązanie przez biegłego sądowego bezpośredniego kontaktu z osobą z niepełnosprawnością intelektualną i jej rodziną. Może to pomóc zwłaszcza w sytuacjach, gdy świadek ma trudności z nawiązywaniem relacji z osobami obcymi. Z innej strony, daje to też szansę biegłemu na zapoznanie się ze sposobem, w jaki komunikuje się małoletni świadek (jest to ważne zwłaszcza wtedy, gdy cechują go trudności w komunikacji werbalnej) i przeciwiczenie danej metody komunikacji na neutralnych tematach.

Ważnym elementem fazy przedwstępnej jest **ocena gotowości ofiary z niepełnosprawnością intelektualną do uczestniczenia w przesłuchaniu**. Jest to zadanie dla biegłego psychologa, który poprzez oddziaływania diagnostyczne w określonych obszarach aktywności świadka opracowuje zalecenia dla przedstawicieli wymiaru

sprawiedliwości usprawniające skuteczność pozyskiwania wiarygodnych zeznań oraz niwelujące prawdopodobieństwo wtórnej wiktymizacji⁶.

Dobre wypełnienie roli świadka wymaga od niego zrozumienia stojącego przed osobą z niepełnosprawnością intelektualną zadania, jakimi są m.in. dokładne odpowiedzi na podstawie posiadanej wiedzy na pytania związane ze zdarzeniami będącymi przedmiotem przesłuchania (Kebbel i in., 2004; Zielona-Jenek, 2012). Dlatego ze względu na ograniczenia rozwojowe i kompetencyjne na różnych płaszczyznach ważna staje się nie tylko ocena jej gotowości, ale także **przygotowanie do uczestniczenia w przesłuchaniu**.

Głównymi celami przygotowania ofiary do roli świadka w sądzie lub prokuraturze są:

- wsparcie umożliwiające ofierze przekazanie kompletnych i wiarygodnych informacji;
- zminimalizowanie czynników uruchamiających wtórną traumatyzację (Budzyńska, 2007; Zielona-Jenek, 2012; Zmarzlik, 2009).

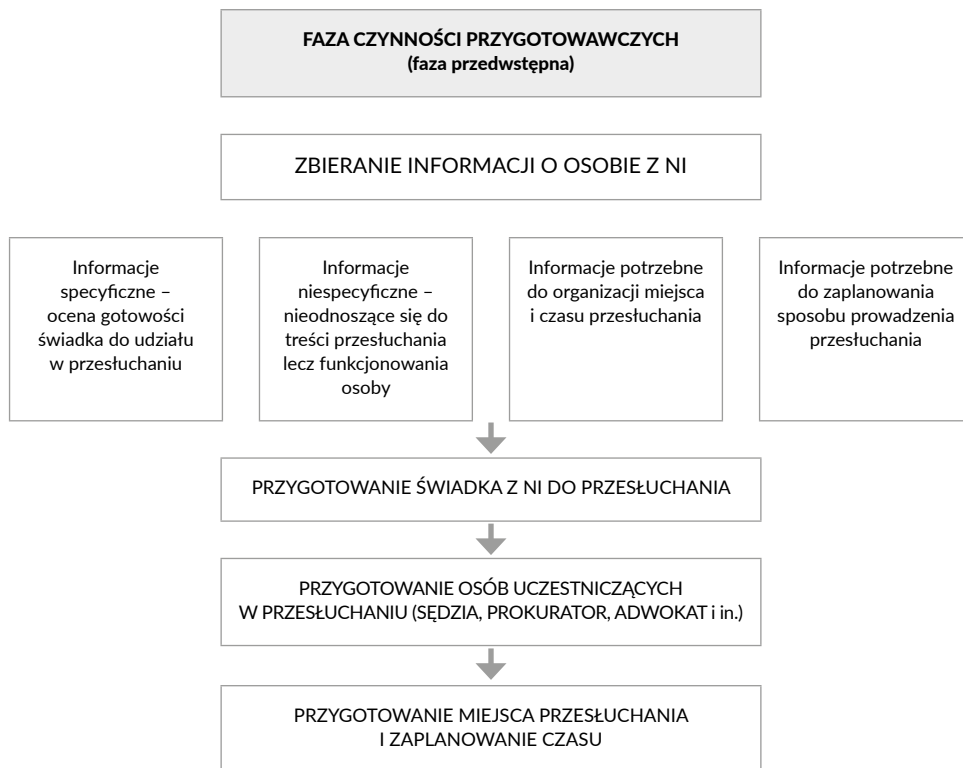
Budzyńska (2007, 2010) wskazuje przede wszystkim na takie zagadnienia w przygotowaniu do roli świadka, jak edukacja w odniesieniu do procedur i organizacji przesłuchania oraz prawa i obowiązki świadka. Istotne jest, aby tego typu oddziaływania były dopasowane do możliwości oraz zasobów poznawczych i emocjonalnych przesłuchiwanej osoby.

W przypadku przesłuchiwania osoby z niepełnosprawnością intelektualną, a zwłaszcza z niepełnosprawnością sprzężoną, szczególnego znaczenia nabiera także **przygotowanie miejsca i zaplanowanie czasu przesłuchania**.

Na schemacie przedstawiamy poszczególne elementy składające się na fazę przedwstępną, a następnie szczegółowo omawiamy wybrane jej elementy.

6 Wtórna wiktymizacja to zjawisko związane z uczestnictwem ofiary przestępstwa w różnych etapach postępowania sądowego, które wymagają odtworzenia wspomnień związanych z traumatycznym zdarzeniem. To niejednokrotnie ponownie uruchamia mechanizmy urazogenne leżące u podstaw danego doświadczenia i naraża jednostkę na silny dyskomfort. Wśród czynników uruchamiających wtórną wiktymizację można wymienić, między innymi, przebieg procesu ujawnienia, jakość działań i procedur wymiaru sprawiedliwości oraz sekwencje działań w procesie tworzenia opinii sądowej (Szymańska-Pytlińska, Chodecka, 2014).

Schemat. Czynności składające się na fazę przygotowawczą (przedwstępną) przesłuchania

Zbieranie informacji o osobie z niepełnosprawnością intelektualną i ocena jej funkcjonowania

W zebraniu danych mogą być pomocni rodzice, ale także specjaliści pracujący w placówkach, do których uczęszczają osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub sprzężoną, oraz inni specjaliści, z których pomocy korzystają, np. terapeuta integracji sensorycznej, terapeuta komunikacji / logopeda, psychoterapeuta czy edukator seksualny / seksuolog.

Tabela 1 Informacje o osobie z niepełnosprawnością intelektualną istotne w kontekście przeprowadzenia przesłuchania

KATEGORIE INFORMACJI	DIAGNOZA I OPIS FUNKCJONOWANIA ŚWIADKA	CEL UZYSKANYCH INFORMACJI
<p>Informacje specyficzne – ocena wiarygodności świadka z niepełnosprawnością intelektualną</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Ocena funkcjonowania poznawczego (np. umiejętność syntezy i analizy spostrzeganych bodźców, zdolność werbalizacji, funkcjonowanie pamięci i koncentracja uwagi). - Ocena funkcjonowania społecznego i kompetencji społecznych (np. potrzeba aprobaty społecznej, spostrzeganie społeczne, atrybucja sytuacji społecznych i osób w nich uczestniczących, znajomość norm społecznych, podatność na sugestie). - Ocena funkcjonowania emocjonalnego (poziom lęku, zespół stresu pourazowego, strategie zaradcze w sytuacji trudnej). - W przypadku spraw dotyczących wykorzystania seksualnego ocena poziomu świadomości i wiedzy seksualnej. 	<p>Diagnoza dostarczająca informacji o osobie przesłuchiwanej w wymienionych obszarach w znacznym stopniu podnosi skuteczność i jakość oszacowania wiarygodności świadka z obniżoną sprawnością intelektualną. Daje też możliwość kontroli działania takich czynników mogących zniekształcać lub blokować jego funkcjonowanie podczas składania, jak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - poczucie bycia niewiarygodnym w odbiorze otoczenia, - poczucie wstydu i winy, - obawa o bezpieczeństwo własne i swoich bliskich, - poczucie bycia przepytywanym (w tzw. krzyżowym ogniu pytań).
<p>Informacje niespecyficzne – nieodnoszące się bezpośrednio do treści przesłuchiwania, dotyczące funkcjonowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Występowanie sprzężeń chorobowych, w tym także zaburzeń psychicznych, np. zaburzenia psychotycznego, obsesyjno kompulsyjne lub innych. - Przyjmowane leki i ich wpływ na funkcjonowanie. - Występowanie dodatkowych problemów, np. zaburzeń zachowania (agresywnych, autoagresywnych), zachowań stereotypowych. - Występowanie zaburzeń sensorycznych i ich wpływ na funkcjonowanie. - Specyficzne wzorce zachowań, np. dążenie do niezmienności, rytualizacja, - Sposoby redukcji napięcia emocjonalnego, np. stereotypie, zabawa. 	<p>Zebranie informacji dodatkowych pozwala lepiej zrozumieć zachowanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną podczas przesłuchania i może ułatwić ocenę jej wiarygodności jako świadka.</p>
<p>Informacje potrzebne do organizacji miejsca i czasu przesłuchania</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Poziom sprawności ruchowej – sposób przemieszczania się, korzystanie z wózka lub innego sprzętu. - Przyjmowane leki i ich wpływ na funkcjonowanie (z uwzględnieniem rytmu dnia). - Rozkład dnia, aktywność dobową. - Sposoby reagowania na zmiany otoczenia. 	<p>Dzięki uzyskanym informacjom możliwe jest zaplanowanie miejsca i czasu przesłuchania, uwzględniając potrzeby osoby z niepełnosprawnością intelektualną, co zmniejsza ryzyko jej frustracji oraz zwiększa jej poczucie bezpieczeństwa, co z kolei może wpływać na przebieg przesłuchania i jego wynik.</p>

KATEGORIE INFORMACJI	DIAGNOZA I OPIS FUNKCJONOWANIA ŚWIADKA	CEL UZYSKANYCH INFORMACJI
<p>Informacje potrzebne do zaplanowania sposobu przesłuchiwania osoby</p>	<p>Poziom funkcjonowania zmysłów (wzroku, słuchu).</p> <p>Umiejętności komunikacyjne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ocena poziomu komunikacji werbalnej: Czy występuje komunikacja werbalna? Czy jest zrozumiała? Czy występują wady wymowy, echolalie lub inne zaburzenia mowy? Czy świadek wykorzystuje mowę do komunikacji? Jaki jest poziom rozumienia mowy? - Czy użycie strategii wizualnych ułatwia zrozumienie pytań i przekaz werbalny? - Jaki system komunikacji wspomagającej czy alternatywnej stosuje? - Czy podczas przesłuchania niezbędna jest pomoc asystenta wspierającego komunikację z osobą? (kto jest asystentem i jaka jest jego rola?) - Czy do komunikacji potrzebne są określone narzędzia? Jakież? - Jak świadek komunikuje się w sytuacjach dla niej stresujących, np. wybiera piktogramy lub pisanie zamiast komunikacji werbalnej - Jak należy zadawać pytania? Czy wykorzystując strategię wizualne? Czy wystarczą słowne komunikaty? - Ile czasu potrzebuje, by odpowiedzieć na pytanie? 	<p>Odpowiedzi na pytania pozwalają zaplanować sposób komunikacji ze świadkiem podczas przesłuchania:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zaplanowanie ewentualnego udziału asystenta wspierającego komunikację, - przygotowanie się biegłego sądowego do użycia danego systemu komunikacyjnego, - dobór potrzebnych narzędzi komunikacyjnych. <p>Dopasowanie do partnera komunikacji oraz dobór odpowiednich narzędzi ułatwiających komunikację daje osobie przesłuchiwanej możliwość przekazania informacji, wyrażenia uczuć, a także daje poczucie zrozumienia, co z kolei zmniejsza skutki wtórnej wiktymizacji.</p>

Źródło: opracowanie własne na podstawie doświadczeń własnych autorek.

Przygotowanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną do przesłuchania

Ważnym elementem czynności przedwstępnych jest przygotowanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub sprzężoną do przesłuchania. W przypadku niektórych osób – np. zwłaszcza z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną, problemami w komunikacji – przygotowanie to może wymagać większych zabiegów organizacyjnych niż w przypadku osób pełnosprawnych. Osoba z niepełnosprawnością może potrzebować więcej czasu na zrozumienie swojej roli w postępowaniu oraz poszczególnych czynności składających się na jej przebieg, a także użycia innych materiałów pomocniczych niż te, które stosowane są w przypadku dzieci pełnosprawnych, np. animacji, książeczek wydawanych przez FDSS.

Nieocenioną rolę w procesie przygotowania świadka mogą odegrać specjaliści z placówki, do której on uczęszcza, jednak po wcześniejszym wyjaśnieniu im zasad, których powinni przestrzegać. Ich rolą może być włączenie się w przygotowanie odpowiednich materiałów opisanych poniżej oraz w inne czynności przygotowawcze.

Przygotowanie osoby z niepełnosprawnością do przesłuchania powinno być zindywidualizowane i uwzględniać jej konkretne potrzeby, poziom funkcjonowania

intelektualnego oraz dodatkowe trudności. Poniżej prezentujemy różne działania, które mogą okazać się pomocne:

Oswojenie z miejscem przesłuchania:

- możliwość wcześniejszej wizyty w pokoju przesłuchań (nie w dniu przesłuchania, lecz kilka dni wcześniej) i dokładnego poznania tego miejsca wraz z poszczególnymi elementami wyposażenia;
- praca na zdjęciach miejsca przesłuchania i poszczególnych elementów pokoju (np. w ramach placówki);
- przygotowanie historyjki społecznej z pomocami wizualnymi o miejscu przesłuchania (we współpracy z placówką).

Oswojenie z osobą, która będzie prowadzić przesłuchanie, i innymi osobami w nim uczestniczącymi:

- o ile jest to możliwe, wcześniejsze spotkanie z biegłym sądowym lub użycie przedstawiającego go zdjęcia;
- wykorzystanie w rozmowie rysunków osób, które będą brały udział w przesłuchaniu (sędzia, prokurator, biegły sądowy);
- wyjaśnienie, jakie są funkcje poszczególnych osób biorących udział w przesłuchaniu – przygotowanie odpowiednich historyjek społecznych lub innych strategii wizualnych, filmów lub animacji.

Zapoznanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną z przebiegiem przesłuchania i jej rolą:

- wykorzystanie przygotowanych historyjek społecznych lub innych strategii wizualnych dotyczących przebiegu przesłuchania;
- odgrywanie inscenizacji, scenek dotyczących przesłuchania i mówienia prawdy;
- wyjaśnienie, w postaci zwizualizowanej, jakie świadek ma prawa;
- wyjaśnienie – z pomocą strategii wizualnych – co to znaczy kłamać i mówić prawdę;
- poinformowanie świadka, że może zabrać na przesłuchanie coś swojego (maskotkę itp.) oraz coś do jedzenia i picia.

Przygotowanie osób biorących udział w postępowaniu sądowym

Ważnym zadaniem stojącym przed biegłym sądowym jest przygotowanie pozostałych osób biorących udział w postępowaniu – sędziego, prokuratora, adwokata – do kontaktu z konkretną osobą z niepełnosprawnością intelektualną lub sprzężoną. Przygotowanie to powinno obejmować następujące kwestie:

- zasady komunikowania się z osobami z niepełnosprawnością (np. wyjaśnienie, na czym polega określona metoda komunikacji alternatywnej);
- zasady wchodzenia w relację z osobą z niepełnosprawnością ruchową (poruszającą się na wózku, z porażeniem mózgowym);
- język, w jakim należy opisywać takie osoby („z niepełnosprawnością”, a nie „niepełnosprawna”);
- rozmowę na temat wpływu wyglądu osoby na ocenę jej wiarygodności oraz na stosunek do niej np. widok osoby z porażeniem czterokończynowym, z niemożnością wykonania ruchu celowego, bez możliwości komunikacji werbalnej może rodzić lęk w kontakcie oraz ocenę, że komunikacja z nią jest niemożliwa;
- rozmowę na temat przekonań osób biorących udział w przesłuchaniu na temat osób z niepełnosprawności, ich wiarygodności w roli świadków oraz możliwości bycia wysłuchanym/przesłuchanym (identyfikacja stereotypów). Problemem jest niewątpliwie to, że ofiary te są często traktowane jako świadkowie niewiarygodni. A dla ofiary z obniżoną sprawnością intelektualną szczególnie ważna jest gotowość otoczenia do uznania jej za wiarygodną przy ujawnieniu.

Holder, Robinson i Frost (2011) – autorzy amerykańskiego podręcznika *Victims with Disabilities. The Forensic Interview. Techniques for Interviewing Victims with Communication and/or Cognitive Disabilities* – sugerują, że wskazany byłby udział przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości w warsztatach lub szkoleniach zwiększających ich świadomość w zakresie funkcjonowania osób z niepełnosprawnością.

Organizacja miejsca i czasu przesłuchania

Miejsce przesłuchania

Przesłuchiwanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną – podobnie jak dzieci pełnosprawnych – powinno być przeprowadzone w przyjaznym pokoju przesłuchań, zapewniającym poczucie komfortu. Pokój powinien odpowiadać formalnym wymogom przesłuchania (również pod względem technicznym), o czym piszą inni autorzy.

Przygotowując przesłuchanie osób z niepełnosprawnością, należy jednak wziąć pod uwagę poniższe **kwestie dodatkowe**:

- czy pokój jest dostępny dla osoby ze sprzężoną niepełnosprawnością ruchową? (konieczność pokonania długiego dystansu po schodach, wnoszenie wózka przez osoby obce mogą działać zakłócająco na przebieg przesłuchania);
- czy zapewniony jest dostęp do toalety dostosowanej do potrzeb osób z niepełnosprawnością ruchową;

- analiza wyposażenia pokoju pod względem znajdujących się w nim bodźców sensorycznych (słuchowych, wzrokowych, węchowych, dotykowych), które mogą działać rozpraszająco na osobę z zaburzeniami sensorycznymi;
- analiza miejsca przesłuchania pod względem bezpieczeństwa osoby przesłuchiwanej i innych osób biorących udział w przesłuchaniu (w przypadku, gdy u osoby z niepełnosprawnością występują zachowania autoagresywne lub agresywne, zwłaszcza w sytuacjach zwiększonego napięcia emocjonalnego);
- wyposażenie pokoju w pomoce i narzędzia, które mogą być potrzebne do uzyskania informacji od osoby przesłuchiwanej (poza standardowymi rekwizytami – np. schematycznymi rysunkami ludzkich postaci, papierem, kredkami, ołówkami – mogą być potrzebne pomoce wizualne określające czas, miejsca, osoby lub zachowania, np. poszczególne symbole z określonych systemów komunikacji alternatywnej, rysunki; w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną mających problemy w komunikacji werbalnej oraz ograniczenia manualne uniemożliwiające narysowanie czynności zastosowanie lalek anatomicznych – mimo że budzi kontrowersje – może okazać się pomocne, a nawet niezbędne).

Mamy świadomość, że kwestia przesłuchiwania osoby z niepełnosprawnością w miejscu zamieszkania lub w placówce, do której uczęszcza, bywa dyskusyjna. W wyjątkowych sytuacjach warto jednak rozważyć taką możliwość, zwłaszcza wtedy, gdy nie toleruje ona większych zmian i w nowym miejscu jej lęk wzrasta do poziomu, który zakłóci lub uniemożliwi przeprowadzenie przesłuchania. Może to dotyczyć osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu i współwystępującą niepełnosprawnością intelektualną.

Pomocne bywa – wcześniejsze niż w dniu przesłuchania – zapoznanie świadka z miejscem, w którym ono się odbędzie.

Planowanie czasu przesłuchania

Planując przesłuchanie osoby z niepełnosprawnością intelektualną, a zwłaszcza z niepełnosprawnością sprzężoną, ważne jest uwzględnienie pory dnia. Przesłuchanie warto planować w czasie jej największej aktywności poznawczej. Istotne jest także uwzględnienie przyjmowanych przez nią leków, które mogą wpływać samopoczucie.

W przypadku osób z niepełnosprawnością, które są szczególnie przywiązane do planu dnia i źle reagują na zmiany (np. w przypadku spektrum autyzmu), konieczne może okazać się dostosowanie planu przesłuchania do planu aktywności świadka, a także dbałość o to, by nie pojawiło się zamiast aktywności istotnych dla niego lub związanych z doświadczaniem dużej przyjemności. A zatem pora przesłuchiwania

powinna być – o ile jest to możliwe – dostosowana do możliwości psychofizycznych świadka i rytmu jego dnia.

W przypadku zwiększonej męczliwości świadka zasadne może okazać się podzielenie przesłuchiwania krótsze etapy i stosowanie przerw służących regeneracji.

Przesłuchanie

Liczba osób podczas przesłuchania i obecność osób bliskich

W przypadku przesłuchiwania osób z niepełnosprawnością intelektualną zasadne jest maksymalne ograniczenie liczby osób przebywających w pokoju, w którym odbywa się przesłuchanie. Wskazane jest jednak, by był wśród nich biegły sądowy. Z tego względu ważne jest, by był on osobą znaną świadkowi (nawiązanie kontaktu powinno nastąpić w fazie przygotowawczej). Jeśli biegły sądowy nie ma odpowiedniego doświadczenia w kontakcie z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, funkcję wspierającą – w drodze wyjątku – może pełnić specjalista niebędący biegłym, a posiadający stosowne kompetencje i wykształcenie, np. pedagog specjalny. Musi on być jednak dobrze przygotowany stojących przed nim zadań.

Jeśli osoba z niepełnosprawnością intelektualną przejawia problemy w komunikacji werbalnej i stosuje alternatywne metody komunikacji (książkę do komunikacji, komputer lub inne narzędzia), zasadne może być włączenie do przesłuchania asystenta komunikacji. Pełni on jednak jedynie funkcję wspierającą (techniczną).

Zdarza się, że podczas przesłuchania konieczna jest obecność osoby znanej lub bliskiej świadkowi. Należy jednak wyrażać na to zgodę z bardzo dużą ostrożnością i jedynie w wyjątkowych oraz uzasadnionych przypadkach, np. kiedy osoba bliska jest jedyną dostępną, która może spełniać rolę asystenta wspierającego komunikację, lub osoba z niepełnosprawnością bez obecności rodzica/opiekuna odmawia udziału w przesłuchaniu lub przejawia zachowania niebezpieczne dla siebie lub innych (agresywne, autoagresywne).

Rozpoczęcie przesłuchania – faza wstępna przesłuchania

Do czynników, które mogą ułatwiać ujawnianie doświadczonej krzywdy przez świadków z niepełnosprawnością intelektualną, można niewątpliwie zaliczyć osobę przesłuchującą (jej postawę i zachowanie podczas przesłuchania) i sposób zadawania pytań. We wstępnej fazie przesłuchania ważne jest nawiązanie pozytywnego kontaktu biegłego oraz innych osób (sędziego, prokuratora, adwokata) z przesłuchiwanym świadkiem.

Zakładamy jednak, że relacja z biegłym została już nawiązana podczas czynności przedwstępnych⁷.

W tej części – podobnie jak w przypadku małoletnich świadków w normie intelektualnej – świadek jest informowany o tym, jaka jest rola osoby przesłuchującej, oraz o prawie do odmowy składania zeznań (zalecamy jednak przenieść te wyjaśnienia do fazy przedwstępnej, zaś w fazie wstępnej jedynie je przypomnieć). Istotne jest też ustalenie, czy świadek potrafi odróżnić kłamstwo od prawdy (Budzyńska, 2007), jednak i tę czynność warto umieścić w fazie przygotowawczej. W tej fazie należy spróbować też ustalić, jaka jest wiedza świadka w zakresie związanym z przedmiotem sprawy (Budzyńska, 2007). Ważne jest również uzgodnienie ze świadkiem, w jaki sposób zasygnalizuje zmęczenie, pragnienie lub inne potrzeby.

Rodzaje zadawanych pytań

Wiele badań wskazuje, że stopień adekwatności, dokładności oraz wiarygodności zeznań ofiary z niepełnosprawnością intelektualną zależy w znacznym stopniu od rodzajów zadawanych podczas przesłuchania pytań (por. Clifford, George, 1996; Kebbel, Wagstaff, 1997; Milne, 1999; Perlman i in., 1994). Perlman i in. (1994) wskazują, że zadając świadkowi z niepełnosprawnością pytania otwarte (np. „czy możesz opowiedzieć, co się stało we wtorek po lekcjach?”), można uzyskać więcej szczegółów, natomiast przy pytaniach bardziej szczegółowych (np. „czy możesz powiedzieć, w co był ubrany?” zamiast „czy możesz powiedzieć, jak on wyglądał?”) uzyskuje się informacje mniej dokładne. Nie zmienia to tego, że zeznania tej grupy świadków ze względu na specyfikę funkcjonowania poznawczego są mniej dokładne niż świadków w normie intelektualnej. Dlatego techniki prowadzenia przesłuchania powinny być tak dopasowane, aby uwzględniały trudności świadka w zapamiętywaniu, przechowywaniu i wydobywaniu z pamięci wspomnień określonych zdarzeń, a nie uruchamiały przekazywania informacji niedokładnych, niepełnych i nierzetelnych oraz wzmacniały jednocześnie posttraumatyczne mechanizmy obronne.

Na podstawie dotychczasowych badań oraz polskiego i zagranicznego piśmiennictwa z zakresu psychologii sądowej, a przede wszystkim psychologii zeznań świadków-ofiar przemocy (por. Ackerman, 2005; Bentovim i in., 1995; Budzyńska, 2007, 2010; Zielona-Jenek, 2012), warto uwzględnić w uzyskiwaniu informacji od osób z obniżoną sprawnością następujące istotne kwestie:

7 Szczegółowe zalecenia sprzyjające budowaniu pozytywnej relacji z dzieckiem opisano w piśmiennictwie (Budzyńska, 2007) i nie różnią się one od tych, które należy wziąć pod uwagę, nawiązując relację z osobą z niepełnosprawnością intelektualną. Pragniemy jednak zwrócić uwagę na to, by w kontakcie ze starszymi dziećmi, młodzieżą lub dorosłymi unikać ich infantylizowania.

1. Niestosowanie pytań, w których zawarta jest opcja odpowiedzi (tzw. pytań sugerujących, ponieważ osoby niepełnosprawne intelektualnie są szczególnie podatne na ich sugestywny wpływ), czyli pytanie: *Na zewnątrz stał wysoki mężczyzna w przeciwśłonecznych okularach, prawda?*, należy zastąpić pytaniem: *Czy na zewnątrz ktoś stał?* i ewentualnie kolejnym: *A jak wyglądał?*;
2. W miarę możliwości werbalnego konstruowania wypowiedzi stosowanie pytań otwartych (jednak nie oczekując długiej, spontanicznej narracji): *W co był pan X ubrany?*;
3. Stosowanie pytań zamkniętych, które ograniczają odpowiedź do kilku słów: *Jakiego koloru była kurtka pana X?*;
4. Stosowanie pytań rozstrzygających: *Czy pan X robi ci codziennie zakupy?*

Czego należy **szczególnie unikać** przy zadawaniu pytań świadkom z obniżoną sprawnością intelektualną:

1. Zadawania pytań przez przeczenie: *Nie uważasz, że to ważne, by powiedzieć komuś o zachowaniu Kasi?*;
2. Zadawania pytań z podwójnym przeczeniem: *Czy nie podoba się ci to, że nie zgodziłaś się z nim pójść do tamtego sklepu?*;
3. Zadawania więcej niż jednego pytania w tym czasie – szczególnie wówczas, gdy świadek nie zaczął lub nie skończył odpowiadać na pierwsze z zadanych pytań;
4. Powtarzania tego samego pytania w różnych momentach przesłuchania – w tej samej lub innej formie: *Czy pan X mówił, że robi ci coś złego, jeśli powiesz o tym komuś?* i później: *Czy Pan X straszył cię, że robi ci krzywdę, jeśli powiesz o tym komuś?*

Tym, co **sprawia trudność w przypominaniu sobie i uruchamia sugestywność i tworzenie faktów** (a nie ich odtwarzanie) przez świadków, to pytania, które zawierają:

- weryfikowanie imion i nazwisk mało znanych świadkowi osób;
- określenie częstotliwości danej aktywności czy zdarzeń;
- umieszczanie zdarzeń w czasie, określenie konkretnych dat;
- podważanie wprost prawdomówności osoby z obniżoną sprawnością intelektualną: *To, co powiedziałaś o zachowaniu Tomka szkole nie było do końca prawdziwe;*
- sugestię na temat ograniczonych możliwości zapamiętywania przez świadka: *Wydaje się, że jednak niezbyt dobrze pamiętasz to, czy Kazik został w domu tego dnia?;*
- prośby o ponowne przekazanie informacji i powoływanie się na niewyraźnie sformułowane lub niesłyszalne wcześniejsze odpowiedzi: *Mówisz za cicho, powtórz odpowiedź na ostatnie pytanie o ...* (Kebbel i in., 2004).

Ogólne zasady dotyczące sposobu zadawania pytań przesłuchiwanym dzieciom są dostępne w piśmiennictwie (Budzyńska, 2007) i odnoszą się także do przesłuchiwania osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Co jest ważne w ocenie wiarygodności świadków z obniżoną sprawnością intelektualną?

Ocena wiarygodności świadka wymaga uwzględnienia trzech obszarów dotyczących jego zeznania:

- możliwości świadka do przekazywania informacji na temat danego zdarzenia, czyli wdrożenie procedur dopasowanych do ograniczeń i zasobów świadków z obniżoną sprawnością intelektualną;
- treściowa analiza wiarygodności przekazanych informacji;
- odnoszenie treści analizy zeznań z zestawem kontrolnych wypowiedzi (Steller, Boychuk, 1992; Memon i in., 2003).

W odniesieniu do osób z niepełnosprawnością istotne jest uwzględnienie rzeczywistej potrzeby przekazania wszystkich istotnych faktów na temat zdarzenia w zestawieniu z motywami konkurencyjnymi. Wśród tych ostatnich można wyróżnić, m.in.:

- potrzeba zwrócenia na siebie uwagi otoczenia;
- zaspokojenie potrzeby aprobaty społecznej;
- odczuwana presja otoczenia (rodziny, organów ścigania, itd.) do przekazywania określonych informacji.

Dobra ocena gotowości i przygotowanie do uczestniczenia w przesłuchaniu, a także wdrażanie adekwatnych i dopasowanych strategii przesłuchania niepełnosprawnego świadka-ofiary mieści się na pierwszym poziomie zapewnienia pozyskania wiarygodnego zeznania. Ważne jest również określenie stopnia, w jakim świadek z niepełnosprawnością intelektualną odróżnia informacje:

- prawdziwe od fałszywych;
- pochodzące z przeżytych zdarzeń od tych, które są efektem przypuszczeń i domysłów;
- pochodzące z bezpośrednich obserwacji od tych, które są uzyskane od innych osób (z ich opisów lub opinii; Zielona-Jenek, 2013).

Drugim obszarem są kryteria treściowej analizy wiarygodności uzyskanych podczas przesłuchania informacji na temat określonych zdarzeń. Tu dokonywana jest

ocena zeznań świadka według 19 kryteriów uporządkowanych w pięciu kategoriach (por. tab. 2).

Tabela 2. Istotne kryteria i wskaźniki wiarygodności zeznań świadka z niepełnosprawnością intelektualną

	Kategorie i wskaźniki wiarygodności	Istotne kryteria i wskaźniki wiarygodności zeznań świadka z niepełnosprawnością intelektualną
I	Ogólna charakterystyka 1. struktura logiczna 2. nieustrukturalizowane zeznanie 3. liczba detali	<ul style="list-style-type: none"> - zeznania osób z niepełnosprawnością intelektualną są w całości spójne, a pojawiające się rozbieżności należy oszacować w kontekście informacji zebranych w fazie przedwstępnej - cechuje wysoki stopień nieustrukturalizowania i mała liczba detali
II	Zagadnienia szczegółowe 4. osadzenie kontekstualne 5. opis interakcji 6. odtworzenie rozmów 7. niespodziewane komplikacji podczas zdarzenia	<ul style="list-style-type: none"> - osadzenie czasowo-przestrzenne zdarzeń stwarza osobom niepełnosprawnym intelektualnie duże trudności i nie powinno być wyznacznikiem wiarygodności - łatwiej jest odnosić informacje zawierane w zeznaniach do codziennych rytuałów i zajęć w życiu świadka - deficyty poznawcze, a szczególnie funkcjonowanie pamięci, powodują, że świadkowi dużą trudność sprawiają opisy interakcji oraz odtworzenie rozmów – przekazywane informacje są fragmentaryczne, często pozbawione wynikania przyczynowo-skutkowego - może to również wpływać na podważanie wiarygodności opisów niespodziewanych komplikacji w przebiegu zdarzeń będących przedmiotem zeznań
III	Szczegóły niezwykłe 8. niezwykłe detale 9. zbyteczne detale 10. detale nierozumiane 11. odniesienia do związków z innymi osobami 12. opis własnych stanów psychicznych 13. opis stanów psychicznych sprawcy	<ul style="list-style-type: none"> - zeznania świadka z niepełnosprawnością intelektualną, choć są ubogie w szczegóły, jednak mogą zawierać sporo detali niezwykłych, zbytecznych oraz przez niego nierozumianych, co może wynikać ze specyfiki koncentracji uwagi - w związku z trudnościami w rozpoznawaniu złożonych emocji oraz deficytami kompetencji społecznych świadek może mylnie określać ekspresje emocjonalne innych osób - uwarunkowane indywidualnie i wychowawczo deficyty kompetencji emocjonalnych utrudniają wgląd we własne stany emocjonalne świadka
IV	Kryteria odnoszące się do motywacji i sposobu składania zeznań 14. spontaniczne korekty 15. przyznawanie się do braku pamięci 16. wątpliwości wobec własnych zeznań 17. obwinianie siebie 18. przebaczenie sprawcy	<ul style="list-style-type: none"> - niepewność skuteczności własnej pamięci i nierozumienie pytań podczas składania zeznań powoduje, że świadek może bardzo często wprowadzać korekty, przejawiać wątpliwości wobec własnych wypowiedzi i zastraszać się niepamięcią – co często bywa skutkiem zadawania nieadekwatnych rodzajów pytań podczas przesłuchania - zewnątrzsterowność i nasilona uległość wobec autorytetów sprawia, że świadek nie przypisuje złych intencji sprawcy i minimalizuje swoje poczucie krzywdy i cierpienia z powodu działań sprawcy
V	Elementy typowe dla danego przestępstwa	<ul style="list-style-type: none"> - np. w związku z częstym brakiem edukacji seksualnej dopasowanej do niepełnosprawnego intelektualnie odbiorcy świadek nie potrafi tworzyć nieprawdziwych scenariuszy dotyczących przemocy seksualnej i używać adekwatnego słownictwa opisującego funkcjonowanie seksualne i jego konteksty – dlatego istnieje prawdopodobieństwo, że przekazywany opis dotyczy rzeczywistych doświadczeń; - istotne jest zweryfikowanie ewentualnych źródeł specyficznych informacji na temat doświadczonych zdarzeń – przeżyte vs zasugerowane i przeżyte vs wymyślone

Źródło: opracowanie własne na podstawie Steller, Boychuk, 1992.

Trzecim, ostatnim, obszarem oceny wiarygodności zeznań świadka jest ich odnośnienie do tzw. wypowiedzi kontrolnych, które pozwalają na ostateczną weryfikację wiarygodności informacji uzyskanych podczas przesłuchania oraz innych zebranych dowodów istotnych w danej sprawie.

Tabela 3. Zagadnienia kontrolne dla oceny wiarygodności zeznań świadków

Zagadnienia kontrolne przy ocenie wiarygodności zeznań świadków	Zagadnienia kontrolne przy ocenie wiarygodności zeznań świadków z niepełnosprawnością intelektualną
<p>I. cechy psychologiczne świadka</p> <ul style="list-style-type: none"> - nieadekwatność języka wypowiedzi świadka - nieadekwatność jego wiedzy - nieadekwatność emocji do treści przekazywanych informacji - podatność na sugestie 	<ul style="list-style-type: none"> - uwarunkowania indywidualne i społeczne wpływają na to, że zeznania świadków z niepełnosprawnością intelektualną cechuje nieadekwatność języka, wiedzy i emocji - jest to grupa świadków, którą cechuje wysoka podatność na sugestie, dlatego cała procedura przesłuchania powinna szczególnie kontrolować tę zmienną
<p>II. cechy wywiadu</p> <ul style="list-style-type: none"> - rodzaje zadawanych pytań - stopień sugestii stosowanych strategii pozyskiwania zeznań od świadka - presja udzielania odpowiedzi - ogólna jakość wywiadu 	<ul style="list-style-type: none"> - ten element powinien być kontrolowany przez wyczerpującą realizację celów wyznaczonych w fazie przedwstępnej oraz - bazujące również na wynikach tej fazy - zastosowane techniki we właściwej fazie przesłuchania
<p>III. motywy konkurencyjne dla ujawnienia i złożenia zeznania</p>	<ul style="list-style-type: none"> - analiza tego obszaru również jest gwarantowana przez fazę przedwstępną, która szacuje obecność i nasilenie m.in. takich tendencji, jak: <ul style="list-style-type: none"> - wysoka potrzeba aprobaty społecznej - potrzeba zwracania uwagi otoczenia - lęk przed odrzuceniem przez rodzinę - działanie mechanizmów obronnych - objawy stresu pourazowego
<p>IV. specyfika przestępstwa i spójność z innymi dowodami</p> <ul style="list-style-type: none"> - nieadekwatność informacji dotyczących specyfiki przestępstwa - niespójność z wcześniejszymi relacjami na temat zdarzenia oraz z innymi dowodami uzyskanymi w danej sprawie 	<ul style="list-style-type: none"> - jeżeli np. ujawnienie przemocy rodzinnej odbywa się w warunkach pozarodzinnych, to istnieje znaczne prawdopodobieństwo (przy dłuższych interwałach czasowych między ujawnieniem a przesłuchaniem), że pojawi się wiele niespójności i rozbieżności między treścią zeznań a ujawnieniem oraz wcześniej uzyskanymi dowodami (a to może być często związane z uruchamianiem się różnych motywów konkurencyjnych pod wpływem presji ze strony otoczenia)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Memon, Vrij, Bull (2003).

Zakończenie

Mamy świadomość, że w tym rozdziale zaprezentowałyśmy modelowe podejście do zagadnienia przesłuchiwania osób z niepełnosprawnością intelektualną. Uważamy jednak, że wprowadzenie wielu z proponowanych rozwiązań jest możliwe bez większych zmian systemowych i środków finansowych. Wydaje się, że zasadnicze znaczenie ma po pierwsze przygotowanie odpowiedniej liczby kompetentnych biegłych sądowych,

którzy sprostają postawionym przed nimi zadaniom, a po drugie – zmiana perspektywy postrzegania oraz oceny adekwatności i wiarygodności osoby niepełnosprawnej w roli świadka przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości. Już sama zmiana w tym obszarze zwiększa prawdopodobieństwo tego, że procedury przesłuchania będą ewoluować w kierunku większej wrażliwości na potrzeby i możliwości tej grupy świadków. A tym samym również zmniejszać ryzyko wtórnej wiktyimizacji.

Bibliografia

- Ackerman, M. J. (2005). *Podstawy psychologii sądowej*. Gdańsk: GWP.
- Beail, N. (2002). Interrogative suggestibility, memory and intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disability*, 15, 129–137.
- Bentovim, A., Bentovim, M., Vizard, E., Wiseman, M. (1995). Facilitating Interviews with Children Who May Have Been Sexually Abused. *Child Abuse Review*, 4, 246–262.
- Budzyńska, A. (2007). *Jak przesłuchiwać dziecko – poradnik dla profesjonalistów*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Budzyńska, A. (2010). Psychologiczne aspekty zeznań małoletnich świadków. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 9(1), 7–14.
- Clifford, B., George, R. (1996). A Field evaluation of training in three methods of witness/victim investigative interviewing. *Psychology Crime and Law*, 2/3, 231–248.
- Desk Reference to the Diagnostic Criteria From DSM-5. (2013). American Psychiatric Association.
- Fogden, B. C., Thomas, S. D. M., Daffern, M., Ogloff, J. R. P. (2016). Crime and victimisation in people with intellectual disability: a case linkage study. *BMC Psychiatry*, 16. DOI: 10.1186/s12888-016-0869-7.
- Fornalik, I. (2011). Wykorzystywanie seksualne osób z niepełnosprawnością intelektualną. Obszary zaniedbane. *Niepełnosprawność i Rehabilitacja*, 4.
- Green, G. (2001). Vulnerability of witnesses with learning disabilities: preparing to give evidence against a perpetrator of sexual abuse. *British Journal of Learning Disabilities*, 29, 103–109.
- Gudjonsson, G., Henry, L. (2003). Child and adult witnesses with intellectual disability: The importance of suggestibility. *Legal and Criminological Psychology*, 8, 241–252.
- Hershkowitz, I. (2018). NICHD-Protocol Investigations of Individuals With Intellectual Disability: A Descriptive Analysis. *Psychology, Public Policy, and Law*, 24(3), 393–403.
- Holder, E. H., Robinson, L. O., Frost, J. E. (2011). *Victims with Disabilities. The Forensic Interview. Techniques for Interviewing Victims with Communication and/or Cognitive Disabilities. Trainer's Guide*. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. Office for Victims of Crime

- Jensen, T. (2005). Reporting possible sexual abuse: A qualitative study on children's perspectives and the context of disclosure, *Child Abuse and Neglect*, 29, 1395–1413.
- Kebbel, M., Hatton, C., Johnson, S. (2004). Witnesses with intellectual disabilities in court: What questions are asked and what influence do they have? *Legal and Criminological Psychology*, 9, 23–35.
- Kebbel, M., Wagstaff, G. (1997). Why Do the Police Interview Eyewitnesses? Interview Objectives and the Evaluation of Eyewitness Performance. *The Journal of Psychology*, 131/6, 595–601.
- McCarthy, W. (2001). *Sexuality and women with intellectual disabilities*. Londyn: Jessica Kingsley Publisher.
- Memon, A., Vrij, A., Bull, R. (2003). *Psychologia i prawo*. Gdańsk: GWP.
- Millard, V. (1994). Between ourselves: experiences of a woman's group on sexuality and sexual abuse. W: A. Craft (red.), *Practice issues in sexuality and learning disability*. Londyn: Routledge.
- Perlman, B., Ericson, K., Esses, M., Isaacs, J. (1994). The developmentally handicapped witness: Competency as a function of question format. *Law and Human Behavior*, 18/2, 171–187.
- Pieńkowska, E. (2008) Środowiskowe uwarunkowania ryzyka wiktymizacji seksualnej osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 7(1), 37–49.
- Scullin, M. H., Ceci, S. J. (2001). A suggestibility scale for children. *Personality and Individual Differences*, 30(5), 843–856.
- Shabalala, N., Jasson, A. (2011). PTSD symptoms in intellectual disabled victims of sexual assault. *South African Journal of Psychology*, 41(4), 424–436
- Sobsey, D. (1994). Sexual abuse of individuals with intellectual disability. W: A. Craft (red.), *Practice issues in sexuality and learning disability*. Londyn: Routledge.
- Sullivan, P., Knutson, J. (2008). Krzywdzenie a niepełnosprawność – populacyjne badanie epidemiologiczne. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 7(1), 50–73.
- Steller, M., Boychuk, T. (1992). Children as Witnesses in Sexual Abuse Cases: Investigative Interview and Assessment Techniques. W: H. Dent, R. Flin (red.), *Children as Witnesses*. Londyn: John Wiley & Sons Ltd.
- Stobbs, G., Kebbel, M. (2003). Jurors' perception of witnesses with intellectual disabilities and the influence of expert evidence. *Journal of Applied Research in Intellectual Disability*, 16, 107–114.
- Szymańska-Pytlińska, M., Chodecka (2014). Zagrożenia wtórną wiktymizacją dziecka – ofiary wykorzystania seksualnego związanego z badaniami sądowymi. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(1), 72–92.
- Themeli, O., Panagiotaki, M. (2014). Forensic interviews with children victims of sexual abuse: the role of the counselling psychologist. *The European Journal of Counselling Psychology*, 3/1, 1–19.

Zielona-Jenek, M. (2012). *Przesłuchanie małoletnich świadków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zmarzlik, J. (2009). *Będę świadkiem w sądzie*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.

NOTATKI

NOTATKI

